

EESTI EVANGEELIUMI KRISTLASTE JA BAPTISTIDE KOGUDUSTE LIIT KÕRGEM
USUTEADUSLIK SEMINAR

Erki Tamm

**EKB LIIDU KOGUDUSED ÜHISKONDLIKU AVANEMISE MÕJUVÄLJAS
AASTATEL 1987 - 1992**

Magistritöö teoloogias

Juhendaja: Toivo Pilli, PhD

Tallinn 2025

Olen kõigile lõputöös kasutatud teiste autorite töödele, põhimõtteliste seisukohtadele ja muudest allikatest pärinevatele andmetele viidanud.

Sõnade arv (ilma bibliograafia ja lisadeta)

Autor: (allkiri)
..... (kuupäev)

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. EESTI EVANGEELIUMI KRISTLASTE JA BAPTISTIDE KOGUDUSTE LIIDU AJALOOST JA TÄNAPÄEVAST	7
2. KOGUDUSTE EVANGEELNE TEGEVUS „ENESESÄILITAMISE PERIOODIL“ (1945– 1985)	8
2.1 Riigivõimu survemeetmed ja koguduste kahanemine	10
2.2 Noortetöö ja alternatiivne usuliikumine	12
2.3 Effataa ärkamine Oleviste koguduses	15
2.4 Vaimulik kirjandus ja välissuhtlus	16
2.5 Evangelismi esiletõus 1980. aastate keskpaigas	18
3. ÜHISKONDLIK - POLIITILINE OLUKORD ENNE ÄRKAMISAEGA 1980. AASTATE LÕPUL	25
4. ÄRKAMINE JA USUBUUM	28
4.1 Ärkamise ootus	29
4.2 Piibel ärkamisest	30
4.3 Vabadus uskuda ja kuulutada	34
4.4 Vabadusaja otsingud	39
4.5 Uued võimalused avanevas ühiskonnas	45
4.6 Avarduvad laste- ja noortetöö võimalused	47
4.7 Avardunud misjonivõimalused	54
4.8 Piibliuputus	59
4.9 Koostöö riigi ja teiste konfessioonidega	61
4.10 Eneseleidmine uuenevas ühiskonnas	66
4.11 Ärkamisajast numbrites	71
5. ERINEVAID KÄSITLUSI ÄRKAMISEST	77
KOKKUVÕTE	87
SUMMARY	89
KASUTATUD KIRJANDUS	91

SISSEJUHATUS

1980ndate aastate teisel poolel leidsid Eesti ühiskonnas aset mitmed paralleelsed arengud, millel oli vastastikune mõju. Ligi viiskümmend aastat kestnud nõukogude võim kaotab jõudu ning lõpuks lagunes suurriik – Nõukogude Liit. Selle protsessi käigus avarduvad koguduste tegutsemisvõimalused ja üldine usuvabadus. Nõukogude ajal ellujäänud koguduste kõrvale tekkis mitmeid uusi kristlikke ja mittekristlikke usuliikumisi. Inimeste huvi seni keelatud ja varjus olnud usulise maailma avastamise vastu oli suur. Kogudused ei pidanud erinevalt praegusest ajast palju vaeva nägema inimeste meelitamisega kirikusse. Laste arv pühapäevakoolides kasvas suuremaks kui liikmeskond. Tekkis täiesti vastupidine olukord tänasele - ollakse hädas uute inimeste lõimimisega senistesse kogudustesse. Ühiskonnas laiemalt oli tekkinud valmisolek kuulata kristlike juhtide arvamust. Kuid kogemuse puudumine vabaduses tegutsemiseks sai suureks väljakutseks vaimulikele juhtidele. Neid protsesse ühiskonnas soovin käesoleva tööga jäädvustada, kirjeldamaks muutusi, mille keskel koguduste tegevusvabadus lühikese ajaperioodi jooksul drastiliselt avardus ning kuidas neid võimalusi asuti realiseerima.

Andes hinnanguid EKB Liidu (koguduste) tegevusele 80ndate lõpu ja 90ndate algusaastate uute võimaluste maailmas, tuleb endale meelde tuletada, millisest ajaperioodist kogudused ja EKB Liit olid läbi tulnud – Nõukogude Liidu ateistliku režiimi sulatusahjust. Käsitlen põgusalt seda perioodi, et luua võrdlusmoment saabunud vabadusajale. Teisalt selle kaudu mõista püüdes, millise kogemusega kogudused uude aega sisenesisid ja selles oma vaimulikku missiooni realiseerima hakkasid. Eesti ajalookäsitluses on äärmiselt vähe esile toodud ja väärtustatud tööka, et kirikud ja kogudused olid ainsad institutsioonid, keda Nõukogude riik ei suutnud oma kontrollile allutada ega likvideerida. Olgugi, et kirikute tegevuse lõpetamine sai 60ndatel aastatel avalikult kommunistliku valitsuse poliitikaks kuulutatud. Näideldud usuvabaduse kattevarjus tehti kõik, et koguduste tegevusel poleks perspektiivi ja see hääbuks. Oma töös näitan, kuidas kogudused löid omamoodi paralleelmaailma ja suutsid hoida alles oma usulise ja kogukondliku identiteedi ning selle ka järgmistele põlvkondadele edasi anda. Mäletan isiklikult, kuidas nõukogude ajal kogudused

palvetasid innukalt ärkamise pärast. Samas ei osanud paljud koguduste töötajad ette kujutada, et nad ise peavad saama saabuval ärkamisajal nendeks, kelle kaudu see ärkamine teostub. Kuidas ja millised lahendused leiti, see ongi peamine küsimus, mida antud töös käsitlen.

Kas aga 80ndate lõpu ja 90ndate alguse kogudusetöö elavnemist võib nimetada vaimulikuks ärkamiseks? Nii on seda põhjalikumalt analüüsima ju tehtud. Antud töös tahan aga erinevate ärkamiskäsitluste ja Piibli valgelt sellele küsimusele vastata. Isiklikult olen veendunud, et tegemist oli vaimuliku ärkamisega, mille pärast olid usklikud aastakümneid palvetanud, jäädes oma usule kindlaks. Ühiskonnakorralduse järsk muutus ja täielik usuvabadus löid tingimused, kus evangeeliumi kuulutamiseks avanesid enneolematud võimalused. Ärkamine oli evangeeliumi kuulutamise tagajärg. Ajastu soodustas inimeste avatust evangeeliumile, sest rahvusliku ärkamise kõrvalnähtuseks oli ühiskonnas laialt levinud ebastabiilsus ja ebakindlus. Kogudustes kogetu, hoolimine ja praktiline abi, töid inimesed pöördumisele ja ühinemisele kogudusega. EKB Liidu koguduste liikmeskond oli järjepidevalt vähenenud kuni 1990. aastani, misjärel see pöördus väga järsule kasvule ja saavutas ristimiste arvu poolest 1992. aastal enneolematu kõrguse - 773 inimest. Paraku suured ristimised jäävadki 1989 – 1994 aastasse. Ärkamised on alati erinevatel põhjustel ajaliselt piiratud.

Käesoleva töö peamistes allikmaterjalides, EKB Liidu juhtkonna mõttevahetusi, meeleolusid ja tegevust kajastavates koosolekute protokollides oodatud rõõmu suurest vabadusest ja ärkamisest ei ilmne. Valdav on mure tohutu töö pärast uute võimaluste keskel. Joosep Tammo iseloomustas seda tabavalt: „Aga siis tuleb torm ja tõuseb laine.“¹

Lõppeks ka isiklikust põhjendusest, miks käesolevasse teemasse magistritöö raames süvenesin. Alustasin taastatud usuteaduslikus seminaris õpinguid 1989. aastal, vaimulikku teenimistööd Ridala koguduses ja liidu noortejuhina 1990. aastal ja pastorina vaimuliku ärkamisaja tipu serval, 1993. aastal. See oli mu vaimuliku teenimisaja algusaeg. Kuid mäletan ka seda, kui vanaisa palus 70ndatel, et Eesti saaks uuesti vabaks. Siis see juhtus. Möödunud kolmkümmend viis ja rohkem aastat annavad ehk piisava ajaperspektiivi, et näha suuremat pilti ja suuta analüüsida toonaseid arenguid. Küsimaks küsimusi viimase suurema vaimuliku ärkamise kohta Eestimaal, sest olenemata mõju avaldanud teguritest, vastasid lühikese ajaperioodi vältel sajad ja tuhanded

¹ Joosep Tammo, *Kesköö on päeva algus: jutlused* (Tallinn: Eesti EKB Liit, 1998), 47.

inimesed Eestimaal üleskutsele anda oma elu Jumalale. Just seda silmas pidades julgen rääkida ka vaimulikust ärkamisajast 80ndate lõpus ja 90ndate alguses.

Mäletan, kuidas sügaval nõukogude ajal küsisid jutlustajad oma kogudustelt, kas nad on valmis ärkamiseks. Sarnasel teemal ilmus kriitiline kõne evangelistist pastorilt, Imant Ridalistelt (1919-1987), ajakirjas Teekäija 1990. aastal, mitu aastat peale kirjutaja surma. Ta tsiteerib selles äratusjutlustajat, Charles Finneyt, kes on öelnud: „Ärkamine ei ole Jumala meelevaldne vahelesegamine, vaid õigete abinõude õigel ajal kasutamise tulemus.“² Finney ärkamise käsitlusest tuleb rohkem juttu juba edaspidises töös.

Kokkuvõtvalt, antud töö fookuses on uurida koguduste tegevust ühiskondlike muutuste mõjuväljas peaaesjalikult aastatel 1987 – 1992. Uurimist kitsendan Eesti Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide Koguduste Liidu kogudustega. Peamiseks uurimismeetodiks on EKB Liidu arhiivimaterjalid analüüsima EKB Liidu juhtkonna ja koguduste tegevusi ning liikmelisuse dünaamikat ühiskonnas kasvanud vabaduse tingimustes. Töö raames analüüsin ka toimunut erinevate ärkamiskäsitluste kaudu.

Käesolev uurimus tugineb mitmekesisele allikmaterjalile. Töö toetub nii Eesti religiooniloolaste, eriti Lea Altnurme ja Toivo Pilli, kui ka rahvusvaheliste missioloogia ja kirikuajaloo uurijate, nagu David Bosch, Christopher J. H. Wright ja Richard F. Lovelace'i käsitlustele. Teoloogilise arutelu kõrval on olulisel kohal sotsioloogilised ja kultuurilised analüüsid (nt Marju Lauristin, Peeter Vihalemm, Atko Remmel), mis aitavad mõtestada religiooni rolli ühiskondlikes muutustes.

Töö hõlmab ka EEKBK Liidu arhiivimaterjale, presbüterite nõukogu protokolle, isiklikke mälestusi ning ajakirjanduslikke ja vaimulikke väljaandeid (nt *Teekäija*, *Kuulutaja*). Täiendavalt kasutatakse akadeemilisi uurimusi, diplomitöid ja audiovisuaalseid allikaid (sh ERR arhiiv). Esindatud on nii allikad, mis käsitlevad religiooni rolli nõukogude ajal, kui ka äratusliikumiste teoloogia ja praktika kirjeldused Eestis ja laiemas globaalses kontekstis.

² Teekäija, nr 4, (1990), 27-29.

1. EESTI EVANGEELIUMI KRISTLASTE JA BAPTISTIDE KOGUDUSTE LIIDU AJALOOST JA TÄNAPÄEVAST

Kuna käesoleva töö raames uurin arenguid 80ndate lõpus ja 90ndatel peamiselt ühe konfessiooni piires, siis siinkohal annan lühikese ülevaate selle usuliikumise ajaloolisest arengust.

Nagu juba nimest võib aimata, on tegemist erinevatest usuliikumistest moodustunud koguduste liiduga. Õigupoolest toimus see nõukogude võimu surve all 1945. aastal, kui liitusid neli ajaloolist vabakoguduslikku liikumist – priilased, baptistid, evangeeliumi kristlased ja nelipühilased. Selle protsessi käigus sai Eesti EKB Koguduste Liit osaks Evangeeliumi Kristlaste-Baptistide Üleliidulisest Nõukogust, mis ühendas üle Nõukogude Liidu vabariiklikke liite³.

Neljast vabakoguduslikust liikumisest ulatuvad prii ja baptistikoguduste juured Läänemaal toimunud ärkamisliikumisse 19. sajandi 70–80ndatel aastatel. Esimene vabakogudus Eestis moodustati 1882. aastal Ridalas. 1884. aastal loodi neli baptistikogudust: Haapsalus, Tallinnas, Kärddlas ja Pärnus. Eesti Evangeeliumi Kristlaste Vabakogudused on välja kasvanud Stroomi (Tallinn) ärkamisest 1905. aastal ning nelipühiliikumine jõudis Eestisse samuti 20. sajandi alguses. 1936. aastal vastu võetud kirikuid puudutanud seadus tingis nelipühikoguduste liitumise Evangeeliumi Kristlaste Vabasuühingute Liiduga. Seega võib öelda, et formaalselt liitus 1945. aastal kolm usuühendust üheks liiduks, mille nimeks sai Eesti Evangeeliumi Kristlaste-Baptistide Liit.

Selle töö raames käsitlen Teise maailmasõja järgseid arenguid. EKB Liidu loomise ajaks peale suurt sõda oli nelja usuliikumise liikmeskond vähenenud umbes 30%, 15 000-lt 10 000-le⁴. Järgnevate aastate arengute juurde jõuan juba järgmistes peatükkides.

³ Üllas Linder ja Toivo Pilli, *Osaduses kasvanud* (Tallinn: EKBK Liit, 2009), 9.

⁴ Toivo Pilli, *Usu värvid ja varjundid: Eesti vabakoguduste ajaloost ja identiteedist* (Tallinn: Allika, 2007), 18.

2. KOGUDUSTE EVANGEELNE TEGEVUS „ENESESÄILITAMISE PERIOODIL“ (1945–1985)

Selles peatükis käsitlen Eesti Evangeeliumi Kristlaste-Baptistide Liidu (EKB Liidu) koguduste tegevust perioodil 1945–1985, mida võib nimetada „enesesäilitamise perioodiks“. Selle mõiste all pean silmas ajajärku, mil kogudused tegutsesid Nõukogude totalitaarse ja ateistliku režiimi tingimustes. Toona polnud koguduste põhieesmärk (sõnastamata) niivõrd laienemine kui ellujäämine - nii organisatsiooniliselt kui ka vaimulikult. Samas, nagu varsti näeme, olid kogudused äärmiselt leidlikud. Rootsi sotsioloogi, Karl Erik Rosengreni võrdlus sobib hästi selle kohta. Ta toob esile, kuidas isegi range kontrolli all olevates ühiskondades võivad tekkida „praod“ - väiksed avad või nõrkused süsteemis, mis võimaldavad alternatiivsete ideede ja väärtuste levikut.⁵ Eesti koguduste ajalugu kinnitab seda - vaatamata piirangutele ja repressioonidele leiti viise, kuidas säilitada usuline järjepidevus ja hoida koguduste vaimulikku elu.⁶

Oluline on märkida, et 1980. aastate teisel poolel Eestis aset leidnud vaimulik elavnemine ei tekkinud tühjale kohale ega olnud üksnes väljastpoolt imporditud nähtus. Lõpukümnenähtus toimunud kiireid muutusi ei saanud sellisel kujul kogeda, kui eelnevatel aastakümnetel ei oleks toimunud „vastusotsialiseerumisprotsessid“ nagu seda Rosengren nimetas. Need protsessid ilmutusid väikestes ja lähedastes inimgruppides - peredes, sõpruskondades, maailmavaateliselt sarnaste inimeste ringkondades, kus kujunesid välja ametlikule ideoloogiale alternatiivsed väärtused ja tõekspidamised. Teisisõnu, kogu nõukogude perioodi vältel eksisteeris ametliku ateistliku poliitika kõrval paralleelne kristlik ruum, kus säilitati usuline identiteet ja anti edasi teistsuguseid hoiakuid. Need kogukonnad kandsid edasi vaimset järjepidevust, mis võimaldas hiljem toimunud vaimulikul ärkamisel sügavama pinnase leida, sellele toetuda. Isikliku kogemuse põhjal julgen väita, et uutel usuliikumistel see puudus ja seepärast olid ka kaod suuremad.

⁵ Karl Erik Rosengren, *Return to the Western World* (Lund, 1991), 17.

⁶ Pilli, *Usu värvid ja varjundid*, 29.

Vaatamata riigivõimu jõuliste katsetele piirata ja kontrollida usulist tegevust, nii seadusandlikult kui ka halduslikult, ei õnnestunud koguduste elu täielikult lämmatada. Juba 1950. aastatel ilmnisid märgid vaimulikust elavnemisest. Näiteks 1955. aastal leidis aset ärkamislaine Tallinna noorte seas, mis andis tunnistust vaimse otsingulisuse olemasolust ka repressiivses keskkonnas. Mitmetes EKB Liidu kogudustes hakati sel perioodil regulaarselt korraldama evangeelseid nädalaid, loodi sõnumi levitamisele suunatud laulugrupid ning koguneti kodustesse osadusgruppidesse, kus vaimulik elu jätkus ühiskondlike piirangute kiuste.⁷

Nõukogude perioodil kujunes välja mitmeid koguduslikke traditsioone, mis aitasid säilitada vaimulikku identiteeti ja tugevdasid kogukondlikku sidet. Üheks selliseks nähtuseks oli koguduste aastapäevade tähistamine, mida Toivo Pilli on nimetanud „baptistide palverännakuteks“ – pidulikeks sündmusteks, mis kogusid kokku suure hulga inimesi ja äratasid sageli võimude tähelepanu ning umbusku. Minu vanaisa, Edgar Kaldver, on oma päevikutes üksikasjalikult kirjeldanud nii Kohila kui Avispea koguduse aastapäevade tähistamist, paljude külalisjutlustajate ja külalistega erinevatest kogudustest, muusikute ning rohke söögiga peale koosolekuid.⁸ Samuti omandasid perekondlikud sündmused, näiteks sünnipäevad ja pulmad, eesmärgipäraselt vaimuliku mõõtme. Neid kasutati evangeeliumi kuulutamise võimalusena, et tunnistada Kristusest ka neile, kes tavapäraselt koguduse elust osa ei võtnud. Nii kujunes välja eriline usuline ruum, mida Lea Altnurme on nimetanud „paralleelmaailmaks“.⁹ Prantsuse sotsioloog ja filosoof, Maurice Halbwachsi, käsitlus „kollektiivsest mälestusest“,¹⁰ kirjeldab seda hästi. Usuline identiteet püsis elujõulisena just tänu sellele, et põlvkonniti edasi antud kogemus ei jäänud formaalseks, vaid seda toideti, rikastati ja kohandati vastavalt olukorrale. Teisalt võin ka isikliku kogemuse põhjal väita, et usulise identiteedi säilitamisel oli väga olulisel kohal usklike perekonnad ja selle tugi.

Nõukogude ajale tagasi vaadates, enam kui 30 aasta perspektiivist, ei ole raske märgata selle paralleelmaailma piirjooni, milles me usklikena toona elasime. Käesolev uurimus kinnitab, et

⁷ Pilli, *ibid*, 29.

⁸ Autori isiklik arhiiv.

⁹ Lea Altnurme, „Kristlusest oma usuni – uurimus muutustest eestlaste religioossuses 20. sajandi II poolel“, doktoritöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2005).

¹⁰ Maurice Halbwachs, *From The Collective Memory by Maurice Halbwachs* (1950), <https://web.mit.edu/allanmc/www/halbwachsspace.pdf>.

kogudustes kanti edasi mitte ainult õpetust ja praktikaid, vaid ka identiteeti kujundavat ühist mälu, mis jäi püsima hoolimata ideoloogilisest survest ja katsetest see kustutada.

2.1 Riigivõimu survemeetmed ja koguduste kahanemine

Pärast Teise maailmasõja lõppu alustasid EKB Liidu kogudused tegevust uues, vaenulikus poliitilises kontekstis. Esialgu, vahetult sõjajärgsetel aastatel, oli näha isegi mõningaid positiivseid arenguid. Robert Võsu sõnul¹¹ 1948. ja 1949. aastal registreeriti rohkem ristimisi kui oli matuseid, mis viitas mõõdukale liikmeskonna kasvule. Ent see tendents ei kestinud kaua. Süvenev poliitiline surve ja riiklikult juhitud usuvastane poliitika viisid koguduste liikmete arvu kahanemiseni järgmiste aastate jooksul.

Nõukogude riigivõim ei varjanud oma eesmärki: usuorganisatsioonide tegevus tuli järk-järgult lõpetada. See eesmärk sõnastati selgesõnaliselt ka 1960. aastal NSV Liidu Kommunistliku Partei poolt kinnitatud „kommunismile ülemineku programmis“, milles kirikute kadumist peeti ühiskonna loomulikuks arengusuunaks. Selle kampaania raames keelustati Eestis näiteks kaugõppevormis pastorite koolitamine, mida oli veel 1956 - 1960 aastatel võimalik läbi viia. Seegi vähene hariduslik „pragu“ usulise hariduse edendamiseks suleti ametivõimude poolt.¹²

1960. aastate algus kujunes kogudustele eriti keeruliseks. Ateistlik propaganda ja administratiivne surve intensiivistusid eriti aastatel 1962 - 1964. EKB Liidu toonane juht Robert Võsu on nimetanud neid aastaid sõjajärgse aja kõige raskemaks perioodiks. 1967. aastal liitu juhtinud vanempresbüter Aleksander Sildos kirjeldas tollast olukorda koguni kui „külmalainet“.¹³ Paljudes kogudustes vähenes lootus, et usulise tegevuse tingimused võiksid lähitulevikus paraneda.

Eriti tähelepanelikult jälgiti laste ja noortega seotud tegevust. Tüüpiline näide on Tartu juhtum aastast 1965, mil kohalike võimude hinnangul toimus baptistikoguduses jõulupidu, kus osalesid lastekoor, viiulitrio ning jagati kingitusi. Seda sündmust käsitleti ametlikus raportis kui ebaseaduslikku katset mõjutada alaealisi usu suunas. Vastutajateks märgiti koguduse pastor ja

¹¹ EEKBKL Arhiiv: Vanempresbüter R. Võsu aruanne. Liidu aastakonverents, 23. veebruar 1985.

¹² Robert Võsu, Teekäija, nr 10, (1992), 13.

¹³ Toivo Pilli, *Usu värvid ja varjundid: Eesti vabakoguduste ajaloost ja identiteedist* (Tallinn: Allika, 2007), 33 - 34.

juhatust, kelle tegevust peeti tõsiseks rikkumiseks. Tartu linna täitevkomitee esitas koguni ettepaneku koguduse eemaldamiseks registreeritud usuühingute nimekirjast. Kui see ei osutunud võimalikuks, siis nõuti vähemalt vastutavate isikute, pastori ja juhatuse liikmete, ametist tagandamist.¹⁴ Taolised repressiivsed sammud andsid selge sõnumi: laste ja noorte kaasamine koguduse tegevusse ei olnud võimude silmis lubatud ning igasugune selline katse käsitleti kui ideoloogiline kuritegu.

Minu isiklikus arhiivis on säilitatud ajalehe „Noorte Hää“ kuvatõmmis 16. jaanuarist 1960, kus ilmus minu emast, Tiiu Tammest, artikkel „Võõras oma klassis“. Selles naeruvääristatakse Kohila Keskkooli lõpuklassi usklikku tütarlast ning tema vanemaid. Küllap selliste lugude avaldamisel oli eesmärk marginaliseerida ja stigmatiseerida kristlasi, kes eristusid ülejäänud ühiskonnast ja ka klassikollektiivist, sest ei allunud ideoloogilisele survele. Altnurme ütleb, et „ideoloogilise kasvatustöö mõju lastele ja nende suhtumine sellesse sõltus perekondlikust taustast. Usklike perede lapsed hoomasid seda kui võõrast ja vaenulikku ning hoidusid astumast oktoobrilaste-, pioneeri- ja komsomoliorganisatsiooni...“¹⁵

Sellistes tingimustes kahanes koguduste liikmeskond tasapisi. 1985. aasta konverentsil teeb vanempresüteri ametist lahkuv Robert Võsu põhjaliku analüüsi möödunud neljakümne aasta kohta.¹⁶ Kui 1945. aastal oli EKB Liidus 9751 liiget, siis järgmise neljakümne aasta jooksul suri 9510 liiget ja ristiti vaid 6078 inimest. 1. jaanuari 1985 seisuga oli liikmete arv langenud 6346-ni - umbes 30% võrra võrreldes sõjajärgse tasemega. Samuti kahanes koguduste koguarv umbes 112-lt 80-le. Liikmeskonna vähenemine ei olnud geograafiliselt ühtlane: Läänemaal langes see ligikaudu 50%, Hiiumaal 75%, Tallinnas 20%, Kesk-Eestis püsis enam-vähem stabiilsena ning üksnes Ida-Eestis täheldati mõningast kasvu - peamiselt tänu teiste rahvuste liitumisele kogudustega. Vahemärkusena olgu selgituseks öeldud, et neid arenguid mõjutas ka üldine demograafiline elanikkonna ümberpaiknemine: kui 1934. aastal moodustas linnarahvastik 31,1% Eesti elanikkonnast, siis 1989. aastaks oli see kasvanud 71,5%-ni.¹⁷

¹⁴ Mihkel Laar, „EKP Keskkomitee kirikupoliitika Eestis aastatel 1979–1985“, bakalaureusetöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2010), 32–34.

¹⁵ Lea Altnurme, „Interkonfessionaalsed sõpruskonnad Eestis 1970. ja 1980. aastatel“ – *Eesti oikumeenia lugu* (2013), 153.

¹⁶ EEKBKL Arhiiv: Vanempresbüter R. Võsu aruanne. Liidu aastakonverents, 23. veebruar 1985.

¹⁷ Jaanus Plaat, *Usuliikumised, kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal: usuühenduste muutumisprotsessid 18. sajandi keskpaigast kuni 20. sajandi lõpuni* (Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2001), 342, 343.

Robert Võsu on kirjeldanud hiljem seda neljakümne aasta pikkust perioodi kui vaimulikku kõrberännakut. Tema sõnul puudusid sellel ajal suured „vihmasajud“ ärkamisliikumiste mõttes ning kogu tähelepanu tuli suunata ellujäämisele ja usu alalhoidmisele. Ta tunnistas, et sajandi esimesel poolel olid Eesti kogudused kogenud vaimulikke ärkamisi, ent nõukogude aja jooksul tuli toimida pidevas kitsikuses ja väljaspool avalikku elu. Samas ei jätnud ta toonitamata, kuidas ka selles ajas kogeti jumalikku hoolitsust, tsiteerides 1985. aasta aruandes¹⁸ 46. psalmile: „Jumal on meile varjupaik ja tugevus, meie abimees kitsikuses“ (Ps 46:2).

See on äärmiselt tähendusrikas tagasivaade pikale ja keerulisele ajajärgule EKB Liidu koguduste ajaloos enne suurte muutuste algust. Samas tuleb tunnistada, et olles ise olnud neil aastatel teenimas koguduse noortetöös (kuigi see tegevus oli ametlikult keelatud), ei tajunud meie sedavõrd leinalist meeleolu. Tõenäoliselt tulenes see perspektiivide erinevusest - kohaliku koguduse tasandil võis kohati töö olla küllaltki edukas, kuid kogu liidu ja ajaloolise kontekstis oli põhjust tunda muret.

2.2 Noortetöö ja alternatiivne usuliikumine

Ingmar Kurg kirjeldab kogumikus „Eesti oikumeenia lugu“¹⁹ oma artiklis muutust, mis leiab aset 1960. aastate lõpus ja 1970. aastatel, kui koguduste tegevuses hakkas esile kerkima uus põlvkond noori, kelle ümber kujunes omalaadne kristlik noorteliikumine. See ei piirdunud üksnes konkreetse konfessiooniga, vaid ületas kiriklike traditsioonide piire ning laiendas kirikuelu võimalusi poolametlike noorte kokkusaamiste kaudu. Ingmar Kurg toob esile, kuidas 1967. aastal alustas Tallinna Oleviste baptistikoguduses tegevust Vilgo Linaski juhitud noortekoor, mille eeskujul tekkis juba järgmisel aastal, 1968, metodisti koguduse juurde oikumeeniline gospelansambel „Sela“. Tegemist oli ühe esimesena Tallinnas tegutsenud kristlike noorte poollegaalsete koosviibimistega, mis andis märku, et noor kristlane saab oma usku avalikult väljendada ka nõukogude tingimustes.

¹⁸ EEKBL Arhiiv: Vanempresbüteri R. Võsu aruanne. Liidu aastakonverents, 23. veebruar 1985.

¹⁹ Ingmar Kurg, „Vabakirikute oikumeenilised suhted“ – *Eesti oikumeenia lugu* (2013), 167.

Oleviste koori eeskujul innustas paljusid – peagi loodi noortekoore ja ansambleid mitmel pool Eestis: Tartu Kolgata, Tallinna Kalju ja Nõmme baptistikogudustes, samuti luteri kirikus ansambel „Oikumeene“ ning Oleviste koguduses „Effataa“. Sellised kollektiivid ei olnud pelgalt muusikalised ühendused, vaid nende kaudu toimus süsteemne noortetöö kirikus.

1970. aastate tähtsaks kristlik noorteliikumine oli Ingmar Kure hinnangul selgelt oikumeeniline ning tugevasti evangeliseeriv. Ta rõhutab ka EKB Liidu juhtkonna, eriti vanempresbüter Robert Võsu teadlikku panust evangeelse teoloogia ja praktika edasiandmisse. 1970. aastate lõpul pandi alus mitmele noorteliikumisele, mis osutusid püsivaks ning viljakaks aastakümneteks. Näiteks Joosep Tammo ja Ingmar Kure poolt organiseeritud Piiblipäevad, millega alustati „1979. aastal Tallinnas, mis sealt edasi jätkub katkematu iga-aastase traditsioonina. Piiblipäevade poolleagaalne organiseerimine õnnestus tänu vanempresbüter Robert Võsu ja Kalju koguduse pastor Jüri Puusaagi targale suhtekorraldusele nii sise-kui välisringis.“²⁰

Hakati korraldama konfessioonideüleseid ja koguduste(vahelisi) noortelaagreid Eestis.²¹ Need sündmused koondasid sadu noori ja toetasid uue „Jeesus-põlvkonna“ kujunemist.²² 1980. aastal Stocholmis välja antud Billy Grahami sellenimeline (*Jesus Generation*) raamat jõudis 1980. aastatel eestikeelsena ka meieni ja sai noorte hulgas väga populaarseks.

Toona usklike noortena elasime oma tavalist elu ja ei tajunud piiblipäevadel või noortelaagrites osaledes midagi eriti konspiratiivset. Olime küll teadlikud, et ametlik suhtumine sellistesse üritustesse oli tauniv ning mõnikord kogesime ka otsest järelvalvet. Näiteks 1983. aasta suvel toimunud Oleviste, Kiviõli jt koguduste ühises noortelaagris Mehidel (sügaval metsas Kiviõli lähistel) märkasime laagri ümbruses korduvalt üht ja sama autot tiirutamas – ilmselt kontrollisid võimuesindajad laagris toimuvat. Hiljem saime minu isa, pastor Aare Tamme kaudu teada, et tegu oli julgeolekuorganite korraldatud jälgimisega.

²⁰ Ingmar Kurg, *ibid.*, 175.

²¹ Lea Altnurme, „Interkonfessionaalsed sõpruskonnad Eestis 1970. ja 1980. aastatel“ – *Eesti oikumeenia lugu* (2013), 185–186.

²² Ingmar Kurg, *ibid.*, 159.

Sellest hoolimata kujunesid ansamblid, noortelaagrid, piiblipäevad ja sarnased kogunemised 1980. aastate alguseks noorte kristlaste elu loomulikuks osaks. Olime õppinud leidma võimalusi tegutseda lubatu ja keelatu piirimail ning olime oma tegevuses leidlikud, tundmata sealjuures erilist hirmu.

Üheks isiklikuks kogemuseks oli Kaarepere Sovhoostehnikumis (hilisemas Luua Metsanduskoolis) 1980. aastate keskel toimunu (vt joonis 1.). Aastatel 1984-1985 said peamiselt meie kursusel usklikuks umbes viisteist noort, ning seda hakati nimetama „Luua kooli ärkamiseks“. Isikliklikus suhtluses evangeeliumi jagades leidis märkimisväärne hulk noori tee kogudusse. See tõi kaasa võimude terava reageeringu. Jõgeva rajooni partei- ja komsomolijuhid ning kooli juhtkond korraldasid avalikke häbistamiskoosolekuid ning heitsid usklikuks saanud noored komsomoli ridadest välja. Ähvardati nii noori kui ka noorte vanemaid, mis tekitasid pingelisi olukordi ka peredes. Meie koolis ja ka teistes sarnastes õppeasutustes viidi seejärel läbi ridamisi ateismiloenguid, mida pidasid ateismilektorid Kalju Oja, Ants Liimets jt. Ka minu isa, pastor Aare Tamm, kutsuti kooli, kuid süüdistajad jäid temaga hätta, kuna ta viitas Nõukogude Liidu konstitutsioonis olevale usuvabaduse sättele. Seejärel palunud direktor, et ta meid manitseks vaiksemalt usuaşju ajama.

See juhtum näitas ühelt poolt, et isegi tollastes tingimustes oli võimalik mitte kristlastest noorte seas evangeeliumi kuulutada ja see kandis reaalselt vilja. Teisalt ilmestas see ka selgelt, kuivõrd valvas oli riigivõim väiksemategi usuliste initsiatiivide suhtes ning kui kiirelt püüti neid maha suruda.

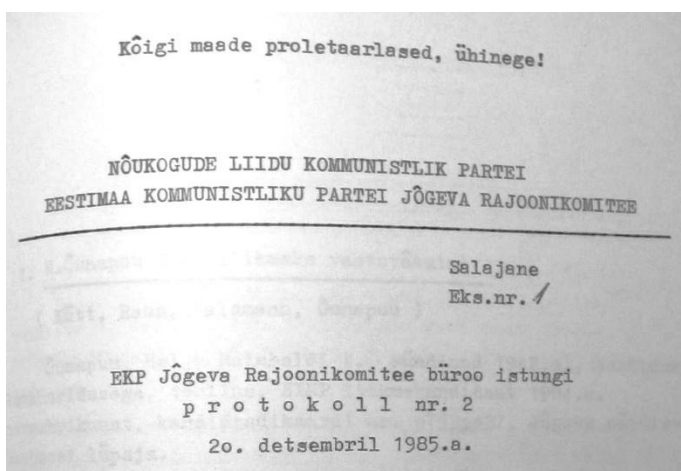

Foto 1. Jõgeva kommunistliku partei rajoonikomitee koosolekul 20. detsembril 1985 käsitleti olukorda Kaarepere Sovhoostehnikumis ning kohustati kooli juhtkonda rakendada meetmed „komsomoli parteilise juhtimise edasisest parandamisest ja tema osatähtsuse suurendamisest noorte kommunistlikul kasvatamisel“ täitmiseks.

Lea Altnurme leiab²³, et võimud ise tegid kirikust atraktiivse keskkonna teisitimõtlejate ja noorte jaoks. Ta väidab, et just vabakogudused suutsid nõukogude survele paremini vastu panna, kuna neil oli varasemast ajast olemas kogemus tegutseda väljaspool ametlikult aktsepteeritud ühiskondlikke struktuure. Tema hinnangul, kui 1970. aastate lõpus ja 1980. aastate alguses kasvas huvi religiooni vastu, leidis uus põlvkond noori tee tagasi nii kirikutesse kui ka vabakogudustesse. See avaldus kristlike talituste näiteks ristimiste ja laulatuste arvu mõningases tõusus. Samas ei toonud see kaasa koguduste liikmeskonna üldise vähenemise pidurdumist.²⁴ Altnurme hinnang haakub hästi Robert Võsu 1985. aastal esitatud tagasivaatega EKB Liidu olukorrale neil aastail.

2.3 Effataa ärkamine Oleviste koguduses

1960. aastate lõpul kasvas välja Oleviste koguduse noortekoorist laia mõjuga vaimulik ärkamisliikumine, mida tuntakse Effataa nime all. Selle liikumise mõju ulatus üle Eesti piiride ning hõlmas erinevaid konfessioone. Paljud noored, samuti ka vanema põlvkonna usklikud üle Nõukogude Liidu, said sellest innustust. Effataa ärkamist dateeritakse laiemalt aastatesse 1968-1985, kuid kõrgeraadioid jäi 1970. aastate lõppu. Allan Kroll oma metodisti seminari lõputöös²⁵ ütleb, et Effataa ärkamine küll ei olnud otseselt suunatud ainult noortele, kuid see andis tugeva tõuke noortetöö arengule kogudustes. Oleviste noortetegevusest kujunes eeskujul paljudele teistele kogudustele Eestis. Effataa koor paistis silma muusikaga, mis oli oma ajastu kohta uuenduslik ja sillutas teed kaasaegsele ülistusmuusikale. Effataa liikumisest sai paljudele Krolli sõnul vaimuliku uuenduse aeg.

EKB Liidu koguduste praktikas polnud varem tavaks olnud palvetada Püha Vaimuga täitumise pärast, millest saab Effataa koosolekute oluliseks osaks. Krolli sõnul hakkasid ilmnema nähtused, mida võib seostada karismaatilise kristlusega, näiteks kukkumine, mis tekitas EKB Liidu juhtkonnas ja kogudustes vastakaid seisukohti. Mäletan arutelusid selle üle ka meie kodus. Kuid laiemalt tuntuks sai Effataa ärkamine ikkagi tervenemise eest palvetamisega.

²³ Lea Altnurme, "Kristlusest oma usuni – uurimus muutustest eestlaste religioossuses 20. sajandi II poolel", doktoritöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2005), 73.

²⁴ Lea Altnurme, "Kristlusest oma usuni – uurimus muutustest eestlaste religioossuses 20. sajandi II poolel", doktoritöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2005), 75.

²⁵ Allan Kroll, „Effataa ärkamine“, diplomitöö (Tallinn: EMK Teoloogiline Seminar, 2006).

27. aprilli 1978.a. presbüterite nõukogu komisjoni koosoleku²⁶ päevakorras on „kukkumisliikumise“ küsimus. See oli seotud Oleviste koguduse jumalateenistusel 22. jaanuaril toimunud palvetamisega inimeste eest Soomest tulnud nelipühakoguduse liikme poolt, mille käigus osad inimesed kukkusid. Küsimust käsitletakse väga põhjalikult. Otsitakse selgust Piibli põhjal. Arutelust sündinud väga sisukas ja tasakaalukas kokkuvõte saadetakse koguduste presbüteritele ja presbüterite nõukogule,²⁷ kus paljude tähelepanujuhtimiste kõrval antakse nõu liikumist hinnata nende viljade järgi ning kutsutakse üles hoiduma liikumise nii „üle-kui alahindamise“ eest.

Kui liikumine oli esialgu (enne 1977. aastat) Oleviste ja teiste Tallinna piirkonna eesti koguduste keskne, siis pärast seda, kui teenistusi hakati tõlkima vene keelde, kasvas selle mõju oluliselt ja kuulsus levis üle Nõukogude Liidu. Tallinna tuli usklikke üle kogu Nõukogude Liidu.

Põhjuseks, miks Effataa ärkamisliikumist võib pidada ennekõike vaimulikuks uuendusliikumiseks, on ka asjaolu, et ristimiste arv nendel aastatel ei näita olulist kasvu ei EKB Liidus ega ka Oleviste koguduses. Siiski suurt pilti vaadates ning arvestades, millisel ajaperioodil see liikumine aset leidis, on see taaskordne Jumala vastus paljude usklike palvetele, et vastu pidada ning säilitada elav usk. See oli eelseisvat ärkamisaega silmas pidades äärmiselt oluline, sest Effataa liikumise keskel kasvas üles põlvkond noori, kes hiljem EKB Liidu koguduste elus olulist vastutust võtsid kanda.

2.4 Vaimulik kirjandus ja välissuhtlus

Üheks valdkonnaks, mida nõukogude võim järjekindlalt püüdis piirata, oli vaimuliku kirjanduse trükkimine ja levitamine. Formaalselt ei olnud religioosne kirjandus NSV Liidus otsesõnu keelatud, kuid palju sõltus ametnike suvast. Vajadusel oli võimalik tembeldada igasugune usuline tekst keelatud propagandaks. Määravaks sai asjaolu, et kuigi konstitutsioon nägi ette usuvabaduse, siis praktiliseks eesmärgiks oli ateistlik ühiskond. Ametlik kirjastustegevus piirduski Usukoondiste põhimääruse (1977) kohaselt väga kitsalt üksnes jumalateenistuste läbiviimiseks vajalike materjalidega. Lubatud oli välja anda vaid laululehti, kirikukalendreid ja lauluraamatuid ning sedagi piiratud tiraažiga. Kõik muu vaimulik kirjandus oli sisuliselt põlu all. Sellegipoolest leidis

²⁶ EEKBKL Arhiiv: Presbüterite nõukogu komisjoni nr 1 protokoll, 27. aprill 1978.

²⁷ EEKBKL Argiiv: Koguduste presbüteritele ja nõukogule. Kaustas Eesti EKB presbüterite nõukogu protokollid, 1978.

aset ka ulatuslik pörandaalune kirjastamine. Immanuel Volkonski uuringust selgub, et Nõukogude Eestis trükiti salaja üsna palju kristlikku kirjandust, mis oli suuresti venekeelne ning usklikte kätte jõudis nii Piibleid kui muud vaimulikku kirjavara smugeldatult välismaalt (peamiselt Soomest). Eestisse toodi seda nii eestikeelsena kui ka transiidina - st venekeelseid trükiseid, mis saadeti siit edasi teistele liiduvabariikidesse²⁸.

Meiegi koduses raamatukogus leidis tollal märkmisväärne valik kristlikku kirjandust - kirjutusmasinal paljundatud raamatuid, eestikeelseid Piibleid, Uusi Testamente ning ka mitmeid lääne autorite, sealhulgas Ameerika evangelisti, Billy Grahami, raamatuid.

Mäletan, et isa oli üks neist, kes 1970. aastatel trükkis kristlike autorite raamatuid kodustes tingimustes, kasutades selleks kopeerpaberit (samizdat). Kümneni võrra hiljem, 1980. aastate keskel, tegime sedasama mina ja mu koolivennad Luua metsanduskoolis, et varustada vastpöördunud noori vaimulikuks kasvamiseks vajaliku kirjandusega.

Kogudustele avanes veel üks oluline „pragu“: soomekeelsed raadiosaated ja jumalateenistuste ülekanded, mida usklikud Eestis kuulata said. Neil saadetel oli lisaks vaimulikule mõjule ka oluline moraalne tähendus - need tuletasid kuulajatele meelde, milline võiks olla usu ja kiriku ühiskondlik roll vabas maailmas ning tekitasid kahtlemata igatsust just säärase vabaduse järele. Isegi kui enamik usklikke ei tegelnud sihipäraselt poliitilise vastupanuga, muutis juba pelgalt elamine selles paralleelmaailmas ja võrdlus vabade maadega nad nõukogude võimu suhtes kriitilisemaks. Seetõttu võib öelda, et usklikud inimesed kuulusid nende sekka, kes mõtetes ja palvetes valmistasid Eesti vabanemiseks. Isiklikust mäletan 70ndatest, kuidas mu vanaisa palvetas selle eest järjekindlalt.

1984. aastal toimus sündmus, mis sümboliseeris näitas nõukogude surve lõdvenemist - Eestit külastas maailmakuulus evangelist Billy Graham. Selle külastuse mõju ulatus kaugemale koguduse siseelust, jättes jälje ka ühiskonna hoiakutesse. Esmakordselt nõukogude aja jooksul nägid inimesed meedias ülemaailmselt tuntud kristlikku juhti positiivses valguses - ajalehed ja televisioon kajastasid Billy Grahami külaskäiku Tallinna kirikutesse. Toonane Kalju koguduse pastor Jüri Puusaag on meenutanud, oli see erandlik hetk, sest seni oli ajakirjandus käsitlenud

²⁸ Immanuel Volkonski, “Pörandaaluse kristliku kirjanduse levitamine ENSV-s”, magistritöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2018), 23, 44.

usklikke valdavalt halvustavalt, kuid nüüd ilmusid ootamatult artiklid ja videoklipid tuntud vaimuliku külaskäigust²⁹. J. Puusaagi hinnangul tähistas see sündmus meie seni kapseldunud usuelus olulist nihet. See oli elavnemise algus, hetk, mil üks ajajärk hakkas läbi saama ja uus oli koitmas.

2.5 Evangelismi esiletõus 1980. aastate keskpaigas

1985. aasta tähistas teatavat murrangut EKB Liidu koguduste elus. 23. veebruaril toimunud aastakonverentsil valiti liidu uueks vanempresbüteriks (juhiks) Ülo Meriloo ning tema asetäitjaks Joosep Tammo. Liidu struktuuris loodi evangeelse töö sektor, mille juhtimise võtsid enda peale Dmitri Lipping ja Paldor Teekel.³⁰

Presbüterite nõukogu (PN) koosolekute protokollidest nähtub, et just alates 1985. aastast kerkis evangeeliumi kuulutamise teema regulaarselt päevakorda. 14. oktoobri 1985. a PN koosolekul³¹ algatas D. Lipping põhjaliku arutelu evangelismi edendamise üle. Tol koosolekul kinnitati ära ka järgmise aasta evangeeliumi nädalate toimumiskohad ja -ajad eri kogudustes üle Eesti. Need evangeelsed erisündmused kujunesid koguduste jaoks oluliseks vahendiks evangeelse fookuse säilitamisel. Sama protokoll märgib näiteks Kärkla baptistikoguduse pastori Ado Kaupsi sõnu, et evangeeliumi nädalate kaudu on viimasel ajal nende kogudusse tulnud umbes 40 uut inimest.³² Välja oli kujunenud ka rändevangelistide tuumik, kes käisid kevadeti ja sügiseti erinevates kogudustes evangeeliumi kuulutamas. Üks neist oli ka minu isa Aare Tamm.

Samas koosolekul esitas toonane Tallinna Kalju koguduse pastor Jüri Puusaag alternatiivse lähenemise. Tema arvates ei peaks evangelismi taandama konkreetsetele nädalatele, vaid see peaks olema koguduse igapäevase elu osa aastaringsest. Ta rõhutas isikliku evangelismi tähtsust ja leidis, et koguduste jumalateenistused ja jutlused peavad muutuma arusaadavaks neile, kes pole kristliku taustaga. Ainult siis julgevad tema sõnul koguduseliikmed oma sõpru kirikusse kutsuda. J. Puusaag oli kriitiline koguduste suhtes, mis olid kaotanud sideme oma keskkonnaga ja tegutsesid justkui

²⁹ Jüri Puusaag, „Unustamatu tõlkimise lugu“ – Teekäija, nr 4 (2009), 12.

³⁰ Üllas Linder ja Toivo Pilli, *Osaduses kasvanud*, 187.

³¹ EEKBKL Arhiiv: presbüterite nõukogu protokoll, 14. oktoober 1985.

³² EEKBKL Arhiiv: Ibid.

väljaspool oma kultuuriruumi. Hiljutises isiklikus vestluses Puusaagiga, tunnistas ta, et jäi nende mõtetega toona pigem üksi.

Juba 1981. aastal leidis EKB Liidu vanempresbüter Robert Võsu võimaluse saata Jüri Puusaag õppima Kanadasse. Võib-olla veelgi olulisemaks sammuks kujunes tema korraldatud kohtumine samal aastal Rootsis misjoniorganisatsiooni Campus Crusade'i kaastöötaja Jaan Heinmetsaga. Heinmetsa nimi ilmub ka hilisemates dokumentides korduvalt. Campus Crusade etendas hiljem olulist rolli koguduste koolitamisel evangeelses töös, eriti pärast ühiskondliku olukorra vabanemist.

Võsu ise oli veendunud isikliku evangelismi tähtsuses. Ta pani oma mõtted kirja käsikirjana, mis küll ei ilmunud nõukogude ajal, ent anti välja 2021. aastal Eerik Rahkema toimetamisel pealkirja all „Ligimese teenistuses“. Võsu enda jõud ei võimaldanud selle idee elluviimist, kuid ta nägi Jüri Puusaagis inimest, kes võiks seda visiooni edasi kanda.³³

Julgen arvata, et Võsu tajus, et Effataa liikumise kaudu, mis piirdus suuresti Oleviste kirikuga ning tõi küll kaasa usulist elavnemist, ei suudeta saavutada evangeelses plaanis seda, mida saavutanuks isikliku evangelismi kaudu. Lokaalseid suurüritusi oli võimudel lihtsam kammitsema (mida tehti ka Effataa puhul), kui takistada sadu kristlasi üle maa isiklikult oma usku jagamast.

Evangelismi teema jäi presbüterite nõukogu koosolekute fookusesse. Vaatamata teatud edusammudele kerkisid taas ja taas üles küsimused kuulutustöö viljakuse ja metoodika üle. Selle taustal kõlas tähenduslikult vanempresbüteri asetäitja Joosep Tammo sõnavõtt 1986. aasta oktoobrikuise presbüterite nõukogu koosoleku alguses, kus ta lähtus Matteuse evangeeliumi 10. peatükist. Tammo kõne tõi esile tugeva kutse eneseanalüüsiks ja sisemiseks uuenduseks: ta rõhutas, et Jeesus läkitas oma järgijad välja kahekaupa – mitte üksinda, vaid toetudes üksteisele. Selline läkitus eeldas nii usaldust Jumala kui ka vaimulikku ühtekuuluvust töötajate vahel.

Tammo pidas oluliseks meenutada, et isegi kui jüngrite seas oli Juudas, ei takistanud see teisi oma ülesannet täitmast. Ta kutsus vendlust peeglistse vaatama ning küsima, kas nende töö oli kantud samasugusest kutsumusest ja väest. Ta tõi paralleeli psühholoogilise tõdemusega, et inimene

³³ Jüri Puusaag, „Uued ajad sunnivad tõsidusele“ – Kuulutaja, nr. 5 (2014).

suudab hoida sügavat sidet ligikaudu 14 inimesega, ning märkis, et Jeesus valis 12 jüngrit – tuumik, kellega jagada elu ja missiooni. Ta tunnistas, et kristlased on sageli kogenud Jumala vastuseid palvele, kuid ometi võib jääda tunne, et antakse tagasi vaid vähesel määral - justkui peenraha võrreldes saadud rikkustega.

Tsiteerin Joosep Tammo mõtteid: „Issand saadab meid kui lambaid huntide keskele. Vahest on tunne, et kõik teised on vägevamad kui meie. Mõnel eksiõpetajal on erakordselt suur mõju. Ja siiski jääme võitjaks vaid Talle meelsuses. Peame minema välja Jumalat usaldades ja suure pühadustundega/.../Kas me kanname endas seda kõikumatut lootust? Meil on olnud kaotusi, me usku on kärbitud, kuid me ei tohi endas kanda kärbitud lootust/.../Jeesus ütleb: raputage see tolm enda jalgadelt! Peame end läbi katsuma ja uuesti täies lootuses Jumala peale välja minema!“³⁴ Kahtlemata väljendas see sõnavõtt pettumust kuulutustöö nähtava vilja vähesuse suhtes, ent samas kandis see endas prohvetlikku julgustust ja kutset püsivuseks. Joosep Tammo sõnavõttudes kostab ikka ja jälle see prohvetlik kriitika, aga samas ka üleskutse. Säärane vaim hoidis elavana usku, et evangeelium väärib jätkuvat kuulutamist, sõltumata hetkeoludest.

Evangeeliumi kuulutamise viiside ja takistuste üle peetud arutelud jäid EKB Liidu presbüterite nõukogu ning töötajate (pastorite) konsultatsioonipäevade päevakorda kuni uue ajajärgu alguseni. Uksed, mille avanemist keegi veel ei osanud oodata, olid peagi paotumas. Isikliku evangelismi - või tänapäevasemas keeles jüngerluse - põhimõtted ja praktikad jõudsid kogudustesse suuremas ulatuses alles siis, kui ühiskond hakkas avanema. Jüri Puusaagi sõnul polnud tollal kogudustes erilist avatud meelestatust neile uuenduslikele (tegelikult ju algkiriku misjoniprintsiibist lähtuvatele) mõtetele. Sellegipoolest on neis 1980. aastate keskpaiga aruteludes tajuda koguduste juhtide valu ja otsimist olukorras, kus liikmeskond jätkas vähenemist.

2.6 Kogudused ja ühiskond perioodi lõpus

1980. aastate keskpaigaks oli kogudustes sügavalt juurdunud hoiak, mida võiks nimetada „enesesäilitamise teoloogiaks“. Paljud vaimulikud juhid, eriti noorema põlvkonna seas, ei piirdunud aga ainult olemasolevate võimaluste ärakasutamisega, vaid katsetasid ka piire: kuivõrd

³⁴ EEKBKL Arhiiv: presbüterite nõukogu protokoll, 13. oktoober 1986.

kaugele ulatuvad koguduse sees lubatud tegevused ning kui palju ollakse valmis taluma väliselt, riiklikult.

14. oktoobri 1985. aastal toimunud presbüterite nõukogu koosolekul märkis Ülo Meriloo, et äsja usule tulnud noored vajavad teadlikku jüngerlust ja eestpalvet. Tema hinnangul oli nende käitumine senimaani olnud tasakaalukas.³⁵ Kuid juba järgmisel kevadel 1986. aasta noorte Piiblipäevadel esitasid noored omaalgatuslikult satiirilise sketši, „kohtuprotsess keskmise venna üle“, mis tekitas presbüterite nõukogus elavat arutelu. Mõned leidsid, et noorte tegevust on vaja rohkem jälgida ja suunata.³⁶

1986. aasta märtsikuu presbüterite nõukogu protokollist leiab veel ühe märgilise viite riiklikul tasandil toimuvale. Ülo Meriloo informeeris, et NLKP XXVII kongressi poolt vastuvõetud programmis on ateistliku kasvatus ülesanded sõnastatud pehmemalt kui esialgses projektis. Ta nentis, et „Jumal on kuulnud meie palveid ja vastanud üleliidulise keskuse taotlusele.“³⁷ 1986. aastal polnud „perestroikast“ Moskvas veel avalikult juttu, see kuulutati välja järgmisel aastal. Kuid Nõukogude Liidu uueks juhiks oli saanud Mihhail Gorbatšov ning oli tajuda, et riigi surve usuorganisatsioonidele tasapisi leeveneb. Koguduste töö jätkus küll endiselt peamiselt sisemisi võimalusi otsides, kuid võrreldes varasema ajaga oli tunda, et nii julgus tegutseda kui ka valmisolek avalikumalt kiriku huvide eest seista, olid kasvamas.

Väikese laiendusega käesoleva peatüki kokkuvõtteks võib toetuda Lea Altnurme analüüsile, mille kohaselt oli usk kogu Eesti ühiskonna kontekstis 1980. aastate lõpuks nihkunud paralleelmaailma. Altnurme tõdeb, et religioon ei toiminud enam ühiskondliku normina, nagu see oli olnud omariikluse perioodil, vaid oli asunud täitma uut rolli alternatiivses, mitteametlikus avalikus ruumis. See kujunes ametliku avalikkuse ja privaatsfääri vahele jäävale alale, kus religioon hakkas omandama uut sotsiaalset ja kultuurilist tähendust.

Altnurme hinnangul hakkas religioon 1980ndatel aastatel üha enam ligi tõmbama eelkõige sekulaarsest keskkonnast pärit noori, kes otsisid teistsuguseid võimalusi mõtlemiseks ja elamiseks

³⁵ EEKBKL Arhiiv: presbüterite nõukogu protokoll, 14. oktoober 1985.

³⁶ EEKBKL Arhiiv: presbüterite nõukogu protokoll, 14. juuni 1986.

³⁷ EEKBKL Arhiiv: presbüterite nõukogu protokoll, 1. märts 1986.

kui seda pakkusid nõukogude ühiskonna normid. Nõukogude ideoloogia rõhutas kollektiivsust ja ühetaolisust, mistõttu oli religioosne maailmavaade selle foonil selgelt eristuv. Kui vanema põlvkonna usklikud hoidusid üldiselt silmatorkavast avalikkusest, siis nooremad inimesed, kes religiooniga liitusid, ei kartnud sageli ühiskondlikku hukkamõistu. Vastupidi, religioossus võis pakkuda teatud määral tähelepanu ja isegi teatavat seikluslikkust, eriti kuna tegutseti piirialal lubatu ja keelatu vahel.³⁸

Siinkohal saab nõustuda Atko Remmli poolt antud perioodi kokkuvõttega: „Koguduste kaks strateegiat nõukogude perioodil – vanema põlvkonna vaikselt säilitav ja noorema põlvkonna julgelt katsetav – täiendasid teineteist. Esimesed hoidsid oma usku alal kodus ja palvelas, luues eeldused noorematele see omaks võtta; viimased ei rahuldunud seniste kitsaste võimalustega ning tänu sellele said just neist noortest uue ajastu saabumisel võtmetegijad.“³⁹

Vaatamata sellele, kui palju jõudu kulutas nõukogude riik usuvastasele tegevusele, siis Atko Remmeliga koos on vaid hea meel möönda, et kui „partei ideoloogiliseks eesmärgiks oli kirik lõplikult likvideerida ja riigi kodanikud muuta võitlevateks ateistideks, siis tegelikkuses ei õnnestunud kumbagi eesmärki saavutada – kirik, ehkki perifeeriasse surutud, jäi püsima; riigi kodanikud aga muutusid võitlevate ateistide asemel religiooniküsimustes indifferentseteks“⁴⁰.

Samas tuleb möönda, et vaatamata koguduste usukangelaslikule tegutsemisele, ei jäänud teistpidiselt vaenlase töö - ateistlik töö ja propaganda - tulemusteta. Erinevate tegurite koosmõjul sekulariseerus Eesti ühiskond nõukogude perioodil tugevalt.

Lea Altnurme välja toodud statistika on dramaatiline, sest kui „1934. aastal pidas 78% eestlastest end luteri kirikuga seotuks, siis 1977. aastaks oli domineeriv luterlik kirik kaotanud enam kui kaks kolmandikku oma liikmeskonnast ning ilmselt veelgi suurema osa neist, kes olid olnud kirikuga vaid formaalselt seotud. Katkenud oli religioosne sotsialiseerumine, sest usuühendustel oli keelatud teha laste- ja noortetööd, diakoonia- ja misjonitööd ning anda välja religioosset kirjandust.

³⁸ Lea Altnurme, „Kristlusest oma usuni – uurimus muutustest eestlaste religioossuses 20. sajandi II poolel”, doktoritöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2005), 75.

³⁹ Atko Remmel, „Religioonivastane võitlus Eesti NSV-s aastail 1957–1990. Tähtsamad institutsioonid ja nende tegevus”, doktoritöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2011), 295.

⁴⁰ Ibid.

Ka enamik kodusid loobus, nagu juba mainitud, usuliste traditsioonide säilitamisest.⁴¹ Viimase osas julgen arvata, et vabakoguduslikes ringkondades ja kodudes oli tõenäoliselt olukord mõnevõrra parem. Altnurme uurimuse kokkuvõte annab küllaltki ühemõttelise tulemuse. Kui 1990.–1991. aastal läbi viidud küsitluse käigus küsiti: „Kas olete üles kasvanud religioosselt?“, vastas 85% küsitletud eestlastest, et ei ole.⁴² Teisisõnu, Eesti ühiskond muutus valdavalt ilmalikuks.

Siinkohal väärrib tähelepanu üks sotsioloogiline käsitlus, mis aitab mõista hoiakuid, millega usulise avanemise eel ja ajal sageli kokku puututi. 1970. ja 1980. aastate alguse Eestis läbiviidud uuringutes (Hion, Lauristin, Vihalemm, 1988) joonistub välja pilt ühiskonnast, kus suurem osa eestlastest oli kohanenud nõukogude süsteemi võimalustega. Ligikaudu 40% elanikkonnast omas ressursse osalemiseks ühiskondlikus, kultuuri- ja poliitilises elus, kusjuures umbes veerand neist kasutas neid ressursse aktiivselt mõjupositsioonide saavutamiseks. Samas oli olemas kaks eristuvat gruppi, kes moodustasid samuti kokku umbes 40% elanikkonnast. Üks neist oli ametlikule süsteemile vastanduv- inimesed, kes küll omasid ressursse, kuid kasutasid neid süsteemist eemale hoides, keskendudes professionaalsele tegevusele väljaspool poliitikat. Teine grupp oli leidnud oma niši alternatiivsetes kultuuri- ja elustiilivormides: näiteks alternatiivmuusika, loodushoid, folkloor ja muu poolpõrandaalne tegevus. Just viimane rühm väljendas sageli kõige aktiivsemalt oma kriitilist suhtumist nõukogude süsteemi. Umbes viiendik elanikkonnast ei osalenud aga üldse avalikus elus, keskendudes igapäevasele ellujäämisele.⁴³ Ehkki uuringutes ei käsitleta usu ja kiriku rolli eraldi, võib eeldada, et just see alternatiivne nišš oli koht, kus tegutsesid usklikud ja kogudused, hoides elus teistsuguseid väärtusi ning pakkudes vaimset alternatiivi ametlikule ideoloogiale.

„Enesesäilitamise perioodi“ lõpuks olid kogudused üle elanud ligi neljakümne aasta pikkuse ateistiku survestamise ajajärgu. Kuigi liikmeskond oli oluliselt vähenenud ja ja kirikuelu taandunud avalikust ruumist, oli siiski säilinud vaimulik elujõud. Kõigi piirangute ja surve kiuste suudeti hoida usuline järjepidevus elus ning kasvatada üles uus põlvkond juhte ja töötajaid, kes olid valmis saabuvaks vabaduseajaks. Nõukogudeaegne paralleelmaailm kogudustes osutus

⁴¹ Lea Altnurme, *ibid.*, 72.

⁴² Lea Altnurme, *ibid.*, 72.

⁴³ Marju Lauristin, Peeter Vihalemm, *Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition* (Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2012), 76.

tugevamaks, kui vastased eeldasid. Neil aegadel küpsesid muutused, mis hakkasid avalikult vilja kandma 1980. aastate teises pooles ja 1990. aastate alguses.

3. ÜHISKONDLIK - POLIITILINE OLUKORD ENNE ÄRKAMISAEGA 1980. AASTATE LÕPUL

1980ndate lõpp oli Eestis murranguline ajajärk, mida iseloomustas nii Nõukogude Liidu poliitilise ja ideoloogilise surve taandumine kui ka rahvusliku eneseteadvuse tõus. Marju Lauristin ja Peeter Vihalemm on seda perioodi kirjeldanud kui erakordselt tempokat ja intensiivset ühiskondlikku muutust, kus mõne sündmuse mõistmiseks ei piisa aastaarvust - vaja on määratleda ka kuu, vahel isegi päev.⁴⁴

1988. aasta aprillis võeti sinimustvalge lipp taas avalikult kasutusele, jaanipäevaks kuulutati see ametlikult rahvuslipuks ning juba 1989. aasta 24. veebruaril lehvis see Pika Hermannini tornis. Samal ajal kasvas kiiresti rahva poliitiline teadlikkus ja aktiivsus. Kui 1989. aasta aprillis toetas Eesti iseseisvust 56% eestlastest, siis sama aasta sügiseks oli see tõusnud 64%-ni ja 1990. aasta kevadeks juba 96%-ni.⁴⁵ See näitab, kui kiiresti ja järjekindlalt muutus avalik arvamus ning kui otsustavalt hakkas rahvas nõudma järjest radikaalsemaid muudatusi - nii ajaloolise tõe avalikustamist kui ka rahvuslike sümbolite taaskasutuselevõtmist.⁴⁶

Eesti poliitilise ja kultuurilise ühtekuuluvustunde tugevdamisel oli oluline roll laulupidudel ja kooslaulmisel. Heinz Valk nimetas 1988. aasta kevadsuvel toimunud öölaulupidusid „laulvaks revolutsiooniks“ - koos laulmisest sai vastupanu sümbol.⁴⁷ Lauluväljakul toimunud sündmused aitasid kaasa rahva ühtsustunde kasvule ja see toetas võitlust iseseisvuse eest. Marju Lauristin on rõhutanud, et laulu- ja tantsupidu toimib eestlaste jaoks rituaalina, mis kannab nii ajaloolist mälu

⁴⁴ Marju Lauristin ja Peeter Vihalemm. *Eesti ühiskond kiirenevas ajas* (Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2017), 61.

⁴⁵ Lauristin, Vihalemm, *ibid.*, 61.

⁴⁶ Lauristin, Vihalemm, *ibid.*, 61.

⁴⁷ Heinz Valk, „Laulev revolutsioon“ – *Sirp ja Vasar*, nr. 25 (1988), 3.

kui ka kogukondlikku identiteeti.⁴⁸ Tõepoolest on seda vaadeldud kui omamoodi eesti inimeste varjatud religioossust, kus otseselt Jumalast ei räägita, kuid kus kogetakse pühaduse tunnet.

Kuigi paljud uurimused käsitlevad poliitilisi ja sotsiaalseid muutusi, jääb sageli varju religiooni ja kirikute roll toimumus. Siiski võib seda protsessi näha osana kogu ühiskonna avanemisest kõigele, mis seni oli keelatud ja isegi karistatav. Kirikud, mis olid kaua olnud nõukogude režiimi surve all, said võimaluse avalikuks tegevuseks. Ebakindlal ajal oli see paljudele inimestele oluliseks vaimseks toeks.

Atko Remmel on viidanud oma doktoritöös, et Nõukogude ametlik ateistlik poliitika kehtis sisuliselt kuni 1986. aasta lõpuni. Alles 1987. aasta Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee (NLKP KK) jaanuaripleenumil, seoses VÕK (Vene õigeusu Kiriku) 1000. aastapäevaga tähistamisega, loobus Gorbatšov ideest alustada ateistlikku kampaaniat. Aastatel 1987–1988 toimus kardinaalne suunamuutus ning hakati tühistama järkjärgult varasemad ametlikud ja mitteametlikud usulised piirangud ja keelud. Eestis kaotas Moskva tsentraalne religioonipoliitika peagi oma mõju, ning otsustusõigus usuküsimustes nihkus kohalikele võimuorganitele.⁴⁹

Novembris 1988 võeti Eest NSV Ülemnõukogu poolt vastu otsus Eesti NSV suveräänsusest, millega deklareeriti oma seaduste ülimuslikkust Eesti NSV territooriumil. 16. mail 1990 võttis Eesti Vabariigi Ülemnõukogu vastuse seaduse „Eesti valitsemise ajutistest alustest“, mille paragrahv 9 tühistas senised usuga seotud piirangud: „Eesti Vabariik tagab kõigile elanikele usuvabaduse, sealjuures vabaduse tunnistada oma usku, saada ja anda usuõpetust, kuuluda kirikutesse või usuorganisatsiooni ja täita selle tavaid.“⁵⁰

Need arengud kujundasidki vundamendi Eesti iseseisvuse taastamiseks ja rahvusliku identiteedi taaselustamiseks ning täielikuks usuvabaduseks.

⁴⁸ Marju Lauristin ja Peeter Vihalemm. „Minu laulu- ja tantsupidu“, sotsioloogilise uuringu aruanne (Tartu: Eesti Laulu- ja Tantsupeo SA, 2013), 39. .

⁴⁹ Remmel, „Religioonivastane võitlus Eesti NSV-s aastail 1957–1990. Tähtsamad institutsioonid ja nende tegevus“, 25, 26.

⁵⁰ Ringo Ringvee, „Riik ja religioon nõukogudejärgses Eestis 1991–2008“, doktoritöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2011), 38.

Ennemainitud protsesside planeerimatutest tagajärgedest on kirjutanud ameerika ajaloolane Stephen Kotkin. Ta on analüüsinud Mihhail Gorbatsšovi reformide, nagu perestroika ja glasnost tulemusi. Oma teoses “Armageddon Averted: The Soviet Collapse, 1970–2000” väidab ta, et need reformid, mis algselt olid mõeldud Nõukogude Liidu süsteemi moderniseerimiseks ja tugevdamiseks, viisid hoopis selle lagunemiseni. Reformide käigus avanenud poliitiline ja majanduslik liberaliseerimine tõi kaasa kontrolli kaotamise keskvalitsuse poolt ning soodustas liiduvabariikide iseseisvuspüüdlusi, mis lõppkokkuvõttes viisid Nõukogude Liidu kokkuvarisemiseni.⁵¹

Seega võib öelda, et Gorbatsšovi reformide ebaedu osutus Eesti (ja teistegi rahvaste) jaoks teeks vabadusse. Kogudustele tähendas see uus ajastu aga seninägematut vabadust – võimalust tegutseda avatud ühiskondlikus keskkonnas, mida enam ei määranud mitte surve, vaid võimalused.

⁵¹ Stephen Kotkin, *Armageddon Averted: The Soviet Collapse, 1970–2000* (Oxford: Oxford University Press, 2001).

4. ÄRKAMINE JA USUBUUM

Käesolevas peatükis käsitlen ajajärku, mil Eesti ühiskonnas toimusid murrangulised muutused – liikumine totalitaarsest survest riikliku iseseisvumiseni. Nende arengute keskmes avanesid kogudustele senisest oluliselt laiemad võimalused. Kui varasemalt tuli leida võimalusi tegutsemiseks rangete piirangute sees, siis nüüd seisis ees ootamatu vabadus, mille ulatus tundus piirideta.

Nagu Joosep Tammo sõnastas 1990. aasta EKB Liidu aastakonverentsil, oli käes „vabaduse keeristorm“: „Möödunud aastakümned olid nagu rõhuv vaikus... nüüd toimub kõik, mis vabas maailmas arenes 40–50 aasta jooksul, meil väga lühikese ajaga ja suure intensiivsusega. Religioosne ja seksuaalne revolutsioon toimuvad samaaegselt.“⁵² Kahtlemata oli vabadus tähistamist väärt, kuid sellega käis kaasas ka segadus ja ebakindlus.

Ühest küljest avaldus uus evangeelne innukus, teisalt hakati taastama institutsionaalseid struktuure. EKB Liit suutis oma kogudusliku võrgustiku suhtelise ühtsuse säilitada, loobudes samas varasemast, pealesurutud Moskvast juhitud üleliidulisest vendlusest. Ristimiste arv tõusis rekordilistesse kõrgustesse, ent selgus, et uute liikmete lõimimine koguduste igapäevaellu ei kulgenud valutult.

Lisaks tekkisid 1990. aastate alguses EKB Liidu, kui suurima vabakogudusliku liikumise kõrvale mitmed uued vaimulikud liikumised, mis hakkasid konkureerima, tekitades pingeid. Toona räägiti palju ja valulikult nn „lambavargusest“, kus EKB Liidu kogudustest liikus inimesi uute liikumiste

⁵² Joosep Tammo, *Kesköö on päeva algus: jutlused* (Tallinn: Eesti EKB Liit, 1998), 40.

ridadesse või rajati nende osalusel uusi kogudusi. Sellest sündinud pingeid ja pettumust on toonaste juhtide sõnavõttudes selgelt tajuda.

Koguduste intensiivse kasvu järel muutus keskseks küsimuseks, kuidas jätkusuutlikult tegutseda kiiresti pluraliseerivas ühiskonnas. Usuvabadus tähendas, et inimhingede pärast võitlesid kristlikud kirikud ja uued kogudused kui ka mittekristlikud usuvoolud. Alates 1992. aastast hakkas üldine kirikuvaimustus vaibuma. Uus aeg nõudis koostööd teiste usuliste liikumistega ja valmisolekut kohaneda uute oludega.

Paistab, et vabanemise perioodi suurim väljakutse EKB Liidu juhtkonna tasandil oli tasakaalu leidmine evangeelse innukuse ja kogudusliku korrastatuse vahel. Selline hoiak - kaalutlev, ettevaatlik ja süsteemne - on liidule läbi ajaloo olnud omane. Võimalik, et see tõi kaasa mõne lühiajalise edu või innovatsiooni kaotuse, kuid tagantjärele vaadates pandi sellise tegutsemisega alus liidu pikaajaliseks ja stabiilseks tegutsemiseks taasiseseisvunud Eestis.

Tänapäevaks on EKB Liit kujunenud Eesti suurimaks ja üheks mõjukamaks vabakoguduslikuks liikumiseks. See iseäranis näitab, et paljud tolleaegsed otsused olid kaalutud ja viljakad.

4.1 Ärkamise ootus

1987. aasta alguses peeti EKB Liidu kogudustes palvenädal, mille teemaks oli „Usklike ärkamine“ (Ef 5:14). Arvestades, mis peagi toimuma hakkas, võib seda pidada lausa prohvetlikuks. Palvenädala viimane, pühapäevane teema oli „Ärkamine uuele lootusele“ - see peegeldas vaimulikku igatsust ja ootust, kuigi koguduste statistikas see veel ei kajastunud.

Presbüterite nõukogu 1987. aasta veebruarikuu koosolekul tunnistas vanempresbüteri asetäitja Joosep Tammo, et 1986. aasta aruanne on toonud „leinalise meeleolu“. Tema sõnul suri aasta jooksul 253 inimest, kuid uusi liikmeid ristiti vaid 168. Oma avasõnas tsiteeris ta 126. psalmi: „Jehoova, too tagasi meie vangid...“, lisades: „Tihti kaebame üksteisele oma õnnetust olukorrast ja hädaldame. Meie hädakisa on põhjendatud, kuid adressaat on vale. Kui ainult omavahel kaebame, satume veel sügavamasse depressiooni. On tarvis pöörduda Jumala poole. Kriisi ajal ei tohi palve

osatähtsus langeda.“⁵³ Sõnavõtust kajab väsimus - aastakümnete pikkune võitlus usuelu säilitamise nimel oli jätnud oma jälje. Ometi oli selles meeleolus tunda ka lootuse esimesi märke. Elati veel mineviku tagajärgede sees, kuid midagi oli muutumas.

Olles ise üles kasvanud EKB Liidu kogudustes ja teeninud mitmetes koguduses, võin öelda, et „ärkamise ootus“ on olnud meie koguduste identiteedis. Kuid mida mõeldi toona ärkamise all? Mida oodati? Kuidas mõistame ärkamist täna? Järgmises peatükis käsitlen seda teemat Piibli vaatenurgast ning hiljem analüüsin 1980ndate lõpu ja 1990ndate alguse usulist elavnemist erinevate ärkamisekäsitluste valguses.

4.2 Piibel ärkamisest

Sellist mõistet nagu „ärkamine“ me Piiblist ei leia. Siiski nii Vana kui Uus Testament kirjeldavad protsesse, mida võib sisuliselt käsitleda vaimuliku uuenduse või ärkamisena.

Kõigepealt on oluline ärkamine paigutada õigesse konteksti. See on osa misjonist. Nõustun nende autoritega, kes rõhutavad, et misjon saab alguse Jumalast – Tema on see, kes otsib pattulangenud inimest, et taastada temaga suhe (1Ms 3:8). See on kogu Vana ja Uus Testamendi läbiv punane joon. Dorothy Jean Weaver kirjutab, et „misjon saab alguse Jumala südamest, tahtest ja tegudest“.⁵⁴ David J. Boschi poolt öeldu on saanud ülemaailmselt tuntuks: „Misjon ei ole eeskätt kiriku tegevus, vaid Jumala omadus.“ Sealsamas laseb ta Moltmannil täiendada: „See ei ole kirik, kellel on maailmas pääste missioon, vaid Poja ja Vaimu missioon Isa kaudu, mis hõlmab ka kirikut.“⁵⁵

Üks enim tsiteeritud kirjakohti ärkamisest Vana Testamendi kontekstis on „Kui siis minu rahvas, kellele on pandud minu nimi, alandab ennast ja nad palvetavad ja otsivad minu palet ning pöörduvad oma kurjadelt teedelt, siis ma kuulen taevast ja annan andeks nende patu ning säästan

⁵³ EEKBKL Arhiiv: presbüterite nõukogu protokoll, 9. veebruar 1987.

⁵⁴ Dorothy Jean Weaver „New Testament Perspectives on Mission: A Trinitarian Journey through the New Testament Writings”, LinkedIn <https://www.linkedin.com/pulse/new-testament-perspectives-mission-trinitarian-journey-weaver/> (vaadatud 15. aprillil 2025).

⁵⁵ David J. Bosch, *Transforming Mission: Paradigm Shifts in Theology of Mission* (Maryknoll, NY: Orbis Books, 1991), 390.

nende maa.“ (2Aj 7:14). Walter C. Kaiser Jr nimetab seda ärkamiste teoloogia keskseks salmiks.⁵⁶ Teoloog ja kirikuajaloolane Richard Lovelace, kes õpetas Gordoni-Conwelli teoloogilises seminaris (USA), kirjeldab vaimse elu kulgu kui „usust taganemise ja vaimse uuenduse tsüklilist mustrit“. Tema hinnangul on see üks Jumala rahvast iseloomustavatest läbivatest joontest. Rahva ja juhtide vaimulik seisund on Piiblis pidevas muutumises – aeg-ajalt kaugenetakse Jumalast, ent siis elavneb taas „jumalakartlik jääk“, kes kannab edasi usulist elujõudu. See jääk toimib justkui põleva süütenööri, mis süütab kogukonda lühiajaliselt elavnemise või reformatsiooni perioodideks. Lovelace toob näitena Kohtumõistjate raamatust (2:7, 10–12) kirjeldatud mustri, kus usu tõusud ja langused vahelduvad. Ta järeldab, et neid uuenduslikke tsükleid võib mõista nii Jumala suveräänse halastuse väljendusena kui ka vastusena Tema rahva abihüüle: „Sest Issandal oli kaastunnet nende ägamise pärast.“ (Km 2:18).⁵⁷ Samasugust mustrit võib täheldada ka ju üksikisiku puhul ning vajadust ärkamise järele, et tagasi pöörduda Jumala juurde.

Eesti koguduste ajalugu silmas pidades on see käsitlus äärmiselt kõnekas perspektiiv, mille kaudu toimunut hinnata. Eriti kohane tundub jumalakartliku jäägi mõiste vanade koguduste kohta kasutatuna, kes kandsid ärkamise protsessis olulist osa. Samuti võib näha eesti rahva vabanemist ja usulist ärkamist kui Jumala halastuse tegu Eesti rahva vastu: kuigi suur osa rahvast oli temast kaugenenud, anti vabaduse saabudes uus võimalus evangeeliumi kuulda ja vastu võtta.

Kuigi Vana Testamendi tekstides kõneldakse Jumala lepingurahva, Iisraeli, meeleeparandusest. Meie räägime eesti rahvast, mille hulgast ainult osa on olnud Jumala lepinguosaduses ristimise kaudu. Sellest teadlik olles võib siiski näha paralleele ja tõlgendada toimunut, kui Jumala tööd meie rahva keskel.

Siinkohal Lea Altnurme ja Jaanus Plaat on uurinud Eesti ühiskonna Jumalast või ka formaalsemalt kirikust kaugenemist. „1934. aasta rahvaloendusel tuli igalt inimeselt küsida, millist usku ta omaks peab. Selgus, et luteri usku pidas omaks 78,2% ja õigeusku 19% rahvast/.../Baptiste, adventiste, metodiste ja evangeliste kokku oli 1,5%. Usuta inimeseks nimetas end 0,7%.“ 1934. aasta rahvaloenduse järgi oli vähemalt formaalselt Eesti kristlik maa. Enamik eestimaalastest pidas end

⁵⁶ David Horn ja Gordon L. Isaac, *Great Awakenings: Historical Perspectives for Today* (Peabody, MA: Hendrickson Publishers, 2016), 15.

⁵⁷ Richard F. Lovelace, *Dynamics of Spiritual Life: An Evangelical Theology of Renewal* (Downers Grove, IL: InterVarsity Press, 1979), 62–63.

mõne kiriku liikmeks. J. Plaat aga rõhutab siinkohal, et pühendunud uskllike või aktiivsete koguduseliikmete arv oli tunduvalt väiksem/.../ - 27,1% elanikest.“⁵⁸ Eesti taasiseseisvumise eel, „1987. aastaks oli registreeritud uskkondade tegeliku liikmeskonna koguarv langenud alla 5%. ENSV elanike arvust“⁵⁹ Võib ju öelda, et 90ndate ärkamine tõi osa eesti rahvast taas Jumalale lähemale.

Ka Uues Testamendis ei esine otseselt mõistet „ärkamine“. Küll aga joonistub selgelt välja arusaam, et Jumal, kelle valitsus on ülim, tahab ja tegutseb inimkonna ning kogu loodu lunastuse ja lepituse nimel. ⁶⁰ Dorothy Jean Weaver võtab selle keske sõnumi kokku: Ristija Johannes oli „Jumala poolt läkitatud mees“, kelle ülesanne oli valmistada teed Jeesusele (Jh 1:6). Luuka evangeeliumi järgi läkitas Jumal Jeesuse juudi rahva juurde, et neid õnnistada ja pöörata neid nende kurjadest tegudest (Ap 3:26). Johannese evangeeliumi fookus on sellel, et Jeesus on Isa poolt läkitatud Poeg. See on keskne tema missiooni mõistmisel (Jh 3:17, 34; 5:36, 38; 6:29, 57; 7:29; 8:42; 10:36; 11:42; 17:3, 8, 18, 21, 23, 25; 20:21).

Evangeeliumid kirjeldavad, kuidas Jeesuse messiaanlik teenimistöö sai alguse tema ristimisega, mille käigus Jumal kinkis talle Püha Vaimu (Mk 1:10; Mt 3:16; Lk 3:22; Jh 1:32–33) ja kuulutas teda oma armastatud Pojaks (Mk 1:11; Mt 3:17; Lk 3:23). Jeesus juhendab oma järgijaid paluma, et „lõikuse Issand“ saadaks töötajaid välja lõikusele (Mt 9:38; Lk 10:2b). Sarnane mõte ilmneb ka tähendamissõnas, kus kuningas „läkitas“ sulased (Jeesuse jüngrid) kutsuma inimesi pidusöömaajale (Mt 22:1–10; Lk 14:16–24).⁶¹

Teises kirjas korintlastele kirjutab Paulus, et Jumal on „usaldanud“ talle „lepitusteenistuse“, muutes ta „Kristuse saadikuks“, kes kutsub korintlasi: „Andke endid lepitada Jumalaga!“ (2Kr 5:18, 19, 20). Ja oma esimeses kirjas kuulutab Peetrus: „Teie olete „valitud sugu, kuninglik

⁵⁸ Lea Altnurme, „Kristlusest oma usuni – uurimus muutustest eestlaste religioossuses 20. sajandi II poolel“, doktoritöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2005), 51.

⁵⁹ Jaanus Plaat, *Usuliikumised, kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal* (Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2001), 222.

⁶⁰ „New Testament Perspectives on Mission: A Trinitarian Journey through the New Testament Writings“, LinkedIn <https://www.linkedin.com/pulse/new-testament-perspectives-mission-trinitarian-journey-weaver/> (vaadatud 15. aprillil 2025).

⁶¹ Ibid.

preesterkond, püha rahvas, omandrahvas, et kuulutaksite tema kiidetavust“, kes teid on kutsunud pimedusest oma imelisse valgusse...” (1Pt 2:9).⁶²

Oluline tähelepanek on see, et Uus Testament ei kutsu otseselt palvetama ärkamise pärast, vaid Jeesus kutsub palvetama töötajate pärast, sest „lõikust on palju, töötajaid aga vähe“ (Mt 9:37–38). See küsimus saab ärkamisaja alguses EKB Liidu juhtkonna jaoks kriitiliseks. Võimalused olid avarad kuulutada evangeeliumi, kuid töötajaid polnud.

Jeesuse ja apostlite tegevusest lugedes näeme, et see ei viinud alati ärkamiseni, selles tähenduses nagu seda sageli meie ajal kasutatakse. Isegi mitte Jeesuse kuulutus, kui ta tuli „Vaimu väes tagasi“ kõrbest ning asus kuulutama. Mitmed kirjakohtad kõnelevad paljudest inimestest, kes said Jeesuse ja apostlite kuulutuse tulemusena usklikuks Jeesusesse. Neid võib vaadelda kui kohalikke ärkamisi (Mt 4:24-25; Mt 9:8; Mk 1:33; 3:7-8; Jh 2:23; 4:39-41; 7:31; 8:30; 10:41-42; 11:45; Ap 2:41; 4:4; 5:14; 6:7; 8:12; 9:42; 11:21; 14:1; 17:12). Samuti on hulgaliselt kirjakohti olukordadest, kus Jeesuse või apostlite sõnum inimesi pahandas ja nad keeldusid seda vastu võtmast (Mt 11:20-24; 13:57; Mk 3:22; 6:3; Lk 4:28-29; Jh 6:66; Ap 7:54-58; 13:45; 14:19; 17:15; 17:39). Erinevates olukordades võivad inimeste südamed olla erakordselt avatud evangeeliumile, aga teistes mitte. Samas on Jumal jätnud inimestele vabaduse vastata tema lepitavale pakkumisele või see ka tagasi lükata (Lk 15:11-32). Ka mitte ärkamise puhul ei kaota inimesed seda vabadust.

Piibli käsitus ärkamisest, evangeeliumi kuulutamisest ja inimeste pöördumisest loob tausta ka Eestimaa sündmuste mõtestamiseks 1980. aastate lõpul. Christopher Wright⁶³ on rõhutanud, et Jumala missioon ulatub üksikisikute usulistest kogemustest rahvaste ja kogu loodu lepitamiseni. Tema sõnul peegeldavad rahvuslikud ja kultuurilised konfliktid inimkonna katkiläinud olemust, millele vastukaaluks kujutleb Piibli viimane raamat pilti rahvastest, kes on puhastatud patust ja käivad Jumala valguses, tuues oma rikkuse ja hiilguse Jumala linna ning annavad oma lunastatud austuse Jumala Tallele (Ilm 21:24–27; 22:1–2). Piibli jutustus on lugu sellest, kuidas Jumala

⁶² Ibid.

⁶³ Christopher J. H. Wright, *The Mission of God: Unlocking the Bible's Grand Narrative* (Downers Grove, IL: IVP Academic, 2006), 455.

lunastusplaan – Jumala missioon – täidab lõhe rahvaste hajutamise (1Ms 11) ja nende tervenemise (Ilm 22) vahel.

Inimkonna katkine olukord leiab oma lõpliku tervenemise elu jõe ja elu puu juures, nagu on kirjeldatud Ilmutusraamatu lõpus (Ilm 22:1–2). Piibli narratiiv algab aga hoopis teistsuguse pildiga – 1. Moosese raamatus kujutatud loomise korra purunemisega ning kulmineerub kosmilise taastamisega. Selle kahe suure piibelliku stseeni - loomise ja lõpliku lunastuse - vahel avaneb Pühakirjas lugu sellest, kuidas Jumala misjon toob esile selle muutuse. Lühidalt öeldes: Piibli keskne lugu on Jumala päästeplaan, mis ühendab rahvaste hajutamise Paabeli torni loos (1Ms 11) rahvaste tervenemisega Jumala trooni ees (Ilm 22).⁶⁴

See mõtteviis aitab siduda rahvusliku ja usulise ärkamise ning väljendab lootust, et eesti rahvas võiks leida vaimse ja füüsilise tervenemise. Wrighti käsitus kulmineerub kogu loodu lepitamises Kristuse risti kaudu (Kol 1:20).⁶⁵ Selles Jumala suures plaanis oleme jätkuvalt kaasosalised.

4.3 Vabadus uskuda ja kuulutada

Piibellikust, Jumala suurt missiooni käsitlevast vaatenurgast on võimalik vaadelda ka 1980. aastate lõpus Eestis toimunud arenguid – nii ühiskonnas laiemalt kui ka EKB Koguduste Liidu kontekstis.

Ühiskondliku ja riigivõimu esindajate suhtumise muutus usuvabaduse küsimustes oli seotud võimuvahetusega Moskvast. Kohalikud võimuesindajad, kes olid harjunud tegutsema tsentraalsete juhiste alusel, pidid kohanema uue olukorraga. 1987. aasta juunis tutvustas Mihhail Gorbatšov NLKP parteikongressil perestroika (ümberkujundamise) ja glasnosti (avalikustamise) programmi, mille tagajärgi ei osanud ette näha ei tema ise ega ka rahvad, kes elasid Nõukogude võimu all.

Usuvabaduse olukorda nende suurte muutuste alguses ilmestab Elu Sõna liikumisega seonduv. Kuna selle radikaalse usulis-poliitilise liikumine osade eestvedajate juured olid Oleviste koguduses, leiab see teema korduvalt kajastamist PN koosolekute protokollides⁶⁶. Arvamuste

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Wright, *ibid.*, 523

⁶⁶ EEKBL Arhiiv: presbüteri nõukogu protokoll, 9. november, 1987

vahetust pole protokollis kirjeldatud, kuid leitakse, et „nad ei austa Piibli õpetust ja nende tegevus on tuntavalt poliitiline“ siis seetõttu ei pooldata nende tegevust.

Oma Tartu Ülikooli doktoritöös leiab Ringo Ringvee, et taasiseisvumise protsessis oli religioonil märkimisväärne roll ning toob näiteks Elu Sõna liikumise. Tema sõnul kujunes see välja usulisest ärkamisest, mille juhid ja aktiivsed liikmed liikusid 1986. aastal Oleviste kirikust Mere puisteel tegutsenud metodisti kogudusse. Liikumise juhtfiguurid Rein Mets ja Hubert Jakobs väljendasid jõuliselt oma vastuseisu nõukogude võimule. 1987. aastal koostasid nad deklaratsiooni Harta 87, mis oli adresseeritud ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehele Arnold Rüütlile, NLKP Keskkomitee peasekretärile Mihhail Gorbatšovile ning Ameerika Ühendriikide presidendile Ronald Reaganile. Avaldusele kirjutas alla 412 inimest.⁶⁷

1987. aasta Eesti Televisioonis eetris olnud saates intervjueerisid Mati Talvik ja Uno Maasikas Elu sõna juhte, kel lasti oma mõtetest ja tegevusest üpris vabalt rääkida. Samas saates saavad sõna ka usuasjade voliniku asetäitja, Kaljo Oja ja peaprokuröri asetäitja, kes kinnitasid, et liikumise suhtes oli algatatud kriminaalasi. Samuti küsitleti EKB Liidu vanempresbüteri asetäitjat, Joosep Tammot, kes jääb oma arvamuse avalduses ettevaatlikuks.⁶⁸

Sellelaadne avalik esinemisvõimalus, isegi ähvarduste kontekstis, viitas ühiskonna teatud avanemisele. Nõukogude süsteemis ei olnud tavapärane, et süüdistatavatel lubati end avalikult kaitsta. Atko Rimmel on märkinud, et religioosne vabadus polnud neil aastatel veel täielikult taastunud – Elu Sõna liikumise juhid said tunda võimuorganite survet ning saadeti 1988. aasta veebruaris Eestist (s.o Nõukogude Liidust) välja.⁶⁹ Need sündmused aitavad paremini mõista, millises poliitiliselt ja ühiskondlikult ebastabiilses olukorras EKB Liidu kogudused tollal tegutsesid.

Usuvabaduse laienemine 1980. aastate lõpus toimus koordineerimatult, mis tekitas segadust nii kogudustes kui ka kohalikes võimuorganites. Paljuski sõltus olukord piirkondlikest ametnikest ja nende isiklikust suhtumisest religiooni. Näiteks 1987. aastal esitas EKB Liidu kirjandussektor PN

⁶⁷ Ringvee, „*Riik ja religioon nõukogudejärgses Eestis*“, 36.

⁶⁸ ERR arhiiv, 1987, video, <https://www.youtube.com/watch?v=Y-rog24GETA>

⁶⁹ Rimmel, „Religioonivastane võitlus Eesti NSV-s aastail 1957–1990. Tähtsamad institutsioonid ja nende tegevus“, 292.

koosolekul üleskutse teha kaastööd rajoonilehtedele. Ajalehtedes olid hakanud ilmuma arutlused usuküsimuste üle, sealhulgas käsitleti ka baptistikoguduste ajalugu ja tänapäeva.⁷⁰

Samas tõi 1987. aasta maikuu PN koosolek esile mure Valga koguduse liikmeid halvustava artikli pärast venekeelses ajalehes Molodjož Estonii.⁷¹ Kui varasemalt olid taolised avalikud rünnakud usklike aadressil tavalised ning kogudused sellega leppinud, siis nüüd soovitati Valga kogudusel pöörduda ajalehe poole selgituste saamiseks ning vajadusel kaasata usuasjade volinik. Usuvabaduse eest seismine muutus esmakordselt praktikas võimalikuks.

1998. aasta detsembrikuu PN koosolekul, kus osales ka usuasjade volinik Rein Ristlaan, andis pastor Ado Kaups teada, et Kärkla koguduse juhid olid saanud trahvi noorte esinemise eest jumalateenistusel.⁷² See juhtum illustreerib, kui ebaühtlane oli suhtumine usutegevusse, just ka antud näites Hiiumaal, – sõltudes kohalikest võimukandjatest, oli mõnel pool tagakius jätkuvalt reaalsus.

Huvi äratab ka 1988. aasta märtsikuu PN koosoleku protokollis toodud mäрге, et Elmar Lepik, juristiharidusega Haapsalu koguduse liige ning hilisem liidu juriidiline konsultant, kaasati uue ususeadusandluse loomisesse. Protokollis seisneb järgnev „Kuna Nõukogude Liidus usualane seadusandlus on puudulik..., siis tuleb selline seadusandlus luua. Koostatud on vastava seadusandliku akti projekt, mis ette loetakse. Selle koostamisel on jälgitud, et ta ei oleks vastuolus NSV Liidu konstitutsiooni ega Piibliga (SIC!). On arvesse võetud neid rahvusvahelisi leppeid, mida NSVL Ülemnõukogu on ratifitseerinud, samuti M. Gorbatšovi avaldusi 1987.a. jaanuari pleenumi otsustes südametunnistuse vabaduse osas.“⁷³ 1989. aasta veebruarikuu PN protokollis märgitakse, et NSVL välisminister Eduard Ševardnadze kirjutas 16. jaanuaril 1989. aastal Viinis alla kommunistlikele, milles tunnustatakse muuhulgas avarat usuvabadust.⁷⁴

Isiklikust kogemusest mäletan, kuidas veel 1985-86. aastal pidime varjama usulist kirjandust, mida kooli ühiselamus omasime. Senimaani oli usulise kirjanduse paljundamine ja väljaandmine rangelt

⁷⁰ EEKBKL Arhiiv: presbüteri nõukogu protokoll, 13. aprill, 1987.

⁷¹ Ibid, 11. mai 1987.

⁷² Ibid, 9. detsember 1988.

⁷³ Ibid, 14. märts, 1988.

⁷⁴ EEKBKL Arhiiv: presbüteri nõukogu protokoll, 13. veebruar, 1989.

reglementeeritud ja omavoliline tegevus karistatav. Just sellest lähtuvalt on äärmiselt tähendusrikas järgnev lause presbüterite nõukogu protokollis: „24.02.1987. aasta oli konsultatsioonipäev voliniku juures, kus ettekandega esines ENSV siseminister M. Tibar. Anti välja luba paljundusaparaadi kasutamiseks“⁷⁵. Selline ametivõimude poolne signaal oli esmakordne. Kiireid arenguid selles valdkonnas näitab kasvõi seegi, et 1990. aastal soovivad soomlased EKB liidule juba kinkida terve trükikoja, et lasteajakirja „Päikesekiir“ välja anda. Isegi siis on selle juures väike viide olukorra formaalse muutumise aeglusele: „Paljundamise osas oodatakse reguleerivat seadust, mis peaks ilmuma I kvartalis 1990.“⁷⁶

Siinkohal on oluline märkida, et vaimuliku kirjanduse illegaalne väljaandmine toimus veel selle ajani. Ingmar Kure poolt toimetatud väljaanne „Logos“ ilmus 1981. aastast kuni 1988. aastani.⁷⁷ Sellest järgmisel aastal hakkab taas ilmuma ajakiri Teekäija.

Suuremaid muutusi usuvabaduse osas võib märgata 1988. aastal, kui uueks usuasjade volinikuks saab Rein Ristlaan. Esimesel kohtumisel temaga esitavad Ülo Meriloo ja Joosep Tammo taotlused Kuressaare palvela ehitamiseks ning riigi poolt äravõetud Viljandi ja Suigu palvelate tagastamiseks. Veebruarikuu PN protokollis öeldakse, et „volinik andis oma toetuse nimetatud taotlusele“.⁷⁸ Ridala tules hävinenud palvela asemele palvela ehitamine oli juba lõppjärgus (avati 26. juulil 1988, Suigu palvela taasavati 28. augustil) ja avati juunikuus.⁷⁹ Natsionaliseeritud palvelate tagastamisest kogudustele saab uue ajastu oluline teema. Kui riigipoolsed takistused kadusid, sai väljakutseks vahendite leidmine palvelate taastamiseks ja ehitamiseks. Suur osa abist selleks tuli väliseestlastelt ning sõpruskogudustelt, kuid selle abi suurust on tõenäoliselt väga keeruline kokku arvutada, aga seda oli väga palju.

Usuvabaduse uutest realiseerimise võimalustest ehk evangeeliumi kuulutamise võimaluse väga olulisest avarumisest annab märku 1988. aasta detsembrikuu PN koosolekul usuasjade volinikule tehtud ettepanek massikommunikatsioonivahendite kasutamise õiguse saamiseks. Ristlaan annab sealsamas loa asutada raamatukogusid, mis seni kehtinud seaduse raames keelatud oli, ning õigust

⁷⁵ Ibid., 9. märts, 1987.

⁷⁶ Ibid., 12. november, 1990.

⁷⁷ Linder ja Pilli, *Osaduses kasvanud*, 92.

⁷⁸ EEKBKL Arhiiv, ibid., 14. veebruar 1988.

⁷⁹ EEKBKL Arhiiv: EKB Liidu 1988.a. aastaaruanne.

anda lastele usulist õpetust koguduste juures, mis tähendas luba pühapäevakoolide avamiseks. Samuti teatab ta, et partei rajoonikomiteede loal on kogudustel õigus välja anda oma infolehti. Lisaks ei näe ta takistusi piiblikursuste läbiviimiseks koguduste juures.⁸⁰ Kahtlemata oli tegemist täiesti pretsedenditu olukorraga, kui riigi esindaja pakub võimalusi kogudusetööks, vastupidiselt senisele praktikale. Muidugi tuleb siinkohal mainida, et tegemist oli suusõnaliste lubadustega. Nii nagu varasematel aegadel oli seadusandluse tõlgendamise võim ametnikel, nii jätkus see ka nüüd, aga positiivses suunas. Seadusandluse ametlik muutmisega läheb rohkem aega.

1989. aasta veebruaris kohtusid vabakirikute esindajad EKP Keskkomitee I sekretäri, Vaino Väljasega. Nõukogudeaja sõnakasutusest annab aimu märge protokollis, et pooleteise tunni jooksul toimus „sõbralik ja heatahtlik“ vestlus. Parteisekretär avaldas tunnustust baptistide tegevusele, tuues esile Karl Kaupsi, Martin Luther Kingi ning viitega Nikaraaguas teeninud suursaadikule. Samuti palus ta edastada tänu kogudustele Nikaraagua ja Armeenia heaks osutatud abi eest.

Kui veel vaid mõni aasta varem konfiskeerisid riigivõimu esindajad Piibleid, siis nüüd kinkis Ülo Meriloo Eesti Kommunistliku Partei juhile Vaino Väljasele äsjailmunud eestikeelse Piibli (nn Meiusi Piibel), mille kaanele oli trükikojas lisatud Väljase nimi. Nende isad olid omavahel tuttavad. Väljas võttis kingituse vastu suure tänutundega ning koos Piibliga anti üle ka kammerkoor Gloria lauludega helisalvestis. Vestluse käigus avaldas Väljas imestust, et mõni kultuuriinimene pole Piiblit kunagi lugenud. Ta väitis, et tsiteerib Piiblit sageli oma kõnedes ning et temalt on isegi küsitud, kas tal on teoloogiline haridus. Tänutundega meenutas ta Hiiu saart ja oma kooliaegset saksa keele õpetajat, kes oli Kärkla kogudusevanema abikaasa.⁸¹

Muidugi peitub selles kiituses omajagu irooniat, sest Eduard Heinla abikaasa vabastati töölt usulistel kaalutlustel. Pärast enam kui kolmekümneaastast õpetajatööd leiti ta olevat ideoloogiliselt sobimatu lapsi õpetama nagu toona põhjendati. Protokollis seisab veel, et kokkusaamisel oli Väljas nimetanud kutsutuid vabakirikute esindajateks, kuid ajalehes avaldatud informatsioonis oli kasutatud sõna - lahkusulised, mille kohta avaldati osalenute poolt protesti.⁸²

⁸⁰ EEKBKL Arhiiv: presbüterite nõukogu protokoll, 9. detsember 1988.

⁸¹ Ibid., 13. veebruar 1989.

⁸² Ibid., sealsamas.

27. veebruaril kohtuti ENSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja, Ain Soidlaga, kes märgib samasuguses toonis, et „kristlased on meie ühiskonnas talunud suuri kannatusi. Nüüd on meie vabariigis otsustatud kristlastega avameelselt kõnelda.“ Sellel kohtumisel oli ka jutuks palvelate ja kirikute olukord ja koguduste välissidemete arendamine.⁸³ See avameelse kõne termin tulenes otseselt Gorbatšovi „glastnosti“ poliitikast.

EKB Liidu 1989. aasta aruandes markeeritakse koguduste elu puudutanud väiksemaid ja suuremad muutusi. Tsiteerin protokollis sõnasõnaliselt: „Täname Jumalat ja ka valitsust, kellelt oleme leidnud heatahtlikku suhtumist riiklike maksude, tulumaksu, kommunaalravete tariifimäärade alandamisel, seadusandluse korrektuuril, raadio- ja televisionisaadetega alustamisel, 1. jõulupüha muutmisel vabaks päevaks, represseeritud palvelate tagastamisel, uute koguduste asutamisel jne.“ See, kuidas tajuti koguduste rolli toonases üleminekuühiskonnas on tänaseid arenguid arvestades äärmiselt tähelepanuväärne. Samas aruandes jätkatakse: „Kristlasi oodatakse meie ühiskonnas uue inimese kasvatamisel, sotalaalteenindussfääris ja meie rahva õige elusuuna valikul. Vaimulikul tööl on lausa ühiskondlik tellimine.“⁸⁴ Kahjuks tuleb tunnistada, et tänaseks on suhtumine muutunud ning kirikute vajalikkust ühiskonnas tuleb pidevalt valitsusametnikele meelde tuletada ja tõestada.

16. mail 1990. aastal võtab Eesti NSV Ülemnõukoguna vastu seaduse “Eesti valitsemise ajutistest alustest”. Selle paragrahv 9 sätestas: “Eesti Vabariik tagab kõigile elanikele usuvabaduse, sealjuures vabaduse tunnistada oma usku, saada ja anda usuõpetust, kuuluda kirikusse või usuorganisatsiooni ja täita selle tavadid.” Seega võib öelda, et riigipoolsed tõkked koguduste tööle olid nende 2 - 3 aasta jooksul kõrvaldatud. Ülejäänud olenes nüüd koguduste ja EKB Liidu enda initsiatiivikusest ja ressurssidest.

4.4 Vabadusaja otsingud

⁸³ EEKBL Arhiiv: presbüteri nõukogu protokoll, 27. veebruar 1989.

⁸⁴ EEKBL Arhiiv: Eesti EKB Koguduste 1989.a. aruanne.

1988. aasta suvesündmused Eestis loovad kuvandi ühiskonnas toimuvatest suurtest muutustest kui „Laulvast revolutsioonist“. 11. septembril on Lauluväljakul 300 000 eestlast laulmas isamaalisi laule. Esimest korda nõutakse avalikult Eestile iseseisvust.

Selle rahvusliku ärkamispuhangu keskel toimuvad EKB liidu PN-s arutelud selle üle, kuidas neis oludes kuulutada evangeeliumi. Piltlikult on justkui piirivalvurid postilt lahkunud (nõukogude piirvalve lahkus 90ndate alguses) ja meri on ees vaba, aga sõiduriistaks on vanad ja lagunenud paadid ning vabal merel navigeerimisoskus on minetatud. Toonast vaimulikku tunnetust peegeldab hästi 1988. aasta märtsikuu PN koosolekul vaimulikku sõnumit jaganud Oleviste pastor Henno Hunt: „Meie ümber on palju uudset ja imepärast. Uksed on avanemas. See on meile harjumatu, kuna oleme väga kaua töötanud suletud uste taga. Peame kasutama neid võimalusi, mida Issand meile avab.“⁸⁵

Tolleaegne EKB Liidu juht Ülo Meriloo, kes neil aastail veel aktiivselt ka Evangeelsete Kristlaste-Baptistide Üleliidulise Presiidiumi töös Moskvas osaleb, tõdeb, et 1988. aastal on „vaimuliku töö alal Moskvas ja mujal NSV Liidus perestroika kaugemale jõudnud kui meil. Töötatakse lastekodudes, haiglates ja isegi vanglates...Noortetöö on ametlikult kuulutatud legaalseks.“ Samuti lisab ta, et perestroikaaja suurimaks tulemuseks on üleliidulises ulatuses luba pidada evangeelseid koosolekuid. Ta tunnistab, et rahva hulgas on suurenenud huvi jumalateenistuste vastu ja ristitute arv on mitmekordistunud Nõukogude Liidu mitmetes piirkondades.⁸⁶ Seda Eestis selleks ajaks veel juhtunud ei olnud.

Mulle paistab, et rahvusliku ärkamise suurimate sündmuste ja vaimustuse keskel, ei ole EKB Liidu juhtidel lihtne mõista, kuidas uues olukorras oma rahvast kõnetada evangeeliumiga. Liidu juhtkonnas otsitakse strateegilisi lahendusi ja töömeetodeid uutes oludes tegutsemiseks. Evangelismi sektori ühe juhi, Dimitri Lippingu, poolt koostati 16. mai 1988. aasta PN koosolekuks ettekanne „Evangeelsest tööst Maarjamaal“.⁸⁷ Selles käsitleti evangeelse töö hetkeolukorda, probleeme ja ettepanekuid. Arhiivist seda dokumenti ennast mul leida ei õnnestunud, aga arutelu annab sellest aimu.

⁸⁵ EEKBKL Arhiiv: presbüterite nõukogu protokoll, 14. märts 1988.

⁸⁶ EEKBKL Arhiiv: Ibid., 14. oktoober 1988.

⁸⁷ EEKBKL Arhiiv: Ibid., 16. mai 1988.

Kohila koguduse pastor, Kaljo Raid, leiab, et liiga palju keskenduvad autorid negatiivsele. Liidu endine juht, Robert Võsu, aga on kriitiline koguduste vanemate suhtes, kelles endas pole evangeelset tuld: „Nendel tuleb süüdata teisi. Praegu on tule hakatuseks sobiv aeg. Tuli tuleb Sõna ja Vaimu kaudu.“ Ülo Meriloo väljendab paljude pastorite hirme uue ajastu ees ja jäämist kaitsepositsioonile: „Meid oodatakse rahva keskele. Misjonäriks muutumises on meie evangeelse töö võti.“⁸⁸

Positiivses plaanis tuuakse koosolekul esile Võsu materjali isiklikust evangelismist, püüdes leida süsteemseid lahendusi. Joosep Tammo on seda meelt, et misjonisekretär ei suuda evangeelset tööd edendada muul viisil, kui anda välja vastavat kirjandust ja aidata ette valmistada töötegijaid. Samuti leiab ta, et on vaja luua seminar, kus oleks koht evangelismil.⁸⁹ Ka järgmistel koosolekutel vihjatakse seminari avamise vajadusele. Evangelismi sektori juhi, Dimitri Lippingu, eestvedamisel koostatud dokument ja kriitiline tagasiside sellele (üle viie tunni arutelusid) viivad tema taandumiseni 12. septembri presbüterite nõukogu koosolekul.⁹⁰

Paar aastat hiljem ei ole see teema sugugi jahtunud. 1990. aasta veebruarikuu juhatuse koosolekul,⁹¹ kui evangelismi eest vastutava töövaldkonna juhiks on Jüri Puusaag (kes seejärel Torontosse siirdub), ütleb ta tööd üle andes Erik Rahkemale: „Evangeelse töö põhikoormus tuleb jätta kohalikele kogudustele. Pastorile anda tagasi usk oma kogudustesse. Põhitähelepanu suunata individuaalsele evangelismile.“ See oli olnud Võsu pärand, mille ta Puusaagile edasi oli andnud.

Äärmiselt huvitav, kui aktuaalne on evangelisatsiooni teema jätkuvalt meiegi ajal kogudustes. Liidu juhina alustasin misjonistrateegia aruteludega aastaid tagasi ja tänane juhtkond Gunnar Kotieseniga eesotsas jätkatakse sellega. Ühest küljest otsitakse strateegilisi lahendusi, lootuses leida meetodeid, mis aitaks edukamalt jõuda eesti inimesteni evangeeliumiga. Teisalt viidatakse ka toonases arutus veelgi keerulisemale probleemile – sisemise motivatsiooni vajakajäämisele, sh pastorite puhul. Veel 1991. aprillikuu juhatuse koosolekul tõdetakse, et misjonitöö juhtimise osas

⁸⁸ Ibid., 16. mai 1988.

⁸⁹ Ibid., 16. mai 1988.

⁹⁰ Ibid., 12. september 1988.

⁹¹ EEKBKL Arhiiv: Juhatuse koosoleku protokoll, 12. veebruar 1990.

puudub EKB Liidus selgus. Seega võib tõdeda, et kogu vaimuliku ärkamisaja otsiti liiduülest strateegilist lähenemist evangeelsele (misjoni)tööle, aga ei leitud seda. Sellest hoolimata toimus kogudustes ja nende kaudu ühiskonnas aktiivne evangeelne töö, mille tulemusena ju kogudused hakkasid kasvama. Kuid paistab, et see tulenes mitte koguduste või veel vähem EKB Liidu juhtkonna poolt planeeritud tegevusest. Ühiskondlikud olud olid sedavõrd kiiresti muutunud, et reageerida tuli kiiresti.

Varasemate aastakümnete jooksul oldi ära õppinud, kuidas tegutseda kogudustena riigi poolt seatud kitsastes piirides – ametlikke piire kombates ja neid ületades. Seda me imetleme usuliste kangelastegudena. Kuid nüüd, kui riigipoolsed piirangud järk-järgult kadusid, pidanuks võimalike lahenduste potentsiaal tulema vabadust oodanud ja ärkamise eest palvetanud kogudustest seest. EKB Liidu juhtkonna aruteludes ei peegeldu selgelt ootus vaimse potentsiaali vabanemiseks, mis uue ajastu saabudes justkui oleks valmis esile puhkema. Valdavaks jääb pigem ettevaatlik või pessimistlik hoiak. Kui vaimulikku ärkamist, millest hiljem tuleb juttu, mõistetakse ka Jumala poolt kingitud võimaluste ärakasutamisenä, siis tundub, et selle tegevuse lahtimõtestamine ja kaardistamine oli liidu juhtkonna tasemel suureks väljakutseks. Siiski, eriti just laste- ja noortetöö kaudu, nii EKB Liit tervikuna kui ka paljud kogudused avastavad uue aja võimalused ja kasutavad neid viljakalt.

Toonastele EKB Liidu misjonistrateegilistele aruteludele tagasi vaadates toon siia ühe kõrvalvaate, mille juurde tulen ka hiljem selle töö tulemustes tagasi. James Wesley Griffin, kes 1995. aastal kaitses oma doktoritöö Asbury Teoloogilises Seminaris, uurides Eesti Metodisti Kirikus toimunud arenguid 1991 – 1994 püüdis leida misjoniteoloogilisi käsitlusi, mis aidanuks mõista meie ühiskonnas toimunut ja evangeeliumi kuulutamiseks sobivaid lähenemisi.⁹² Just nende küsimustega tegeles EKB Liidu juhtkond tol ajal. Tõsi, seda saab hinnata vaid tagantjärele tänaste teadmiste põhjal – aga võib-olla on see mõtlemisainena kasulik ka praegustes aruteludes.

Oma töös Griffin tutvustab George G. Hunteri käsitlust, mille järeldusi peab ta kohaseks just meie toonastele postsovetlikele ühiskondadele. Nimelt lähtub Hunter oma evangelismi mudelis Abraham Maslow vajaduste hierarhiast. Tema sõnul soovib enamik inimesi mõista ja kogeda

⁹² James Wesley Griffin Jr., “*Christian Conversion in Postcommunist Estonia*”, doktoritöö (Wilmore, Kentucky: Asbury Teoloogiline Seminar, 1995).

evangeeliumi praktilisi külgi.⁹³ Minu hinnangul käsitleb Griffin oma töös mitmeid olulisi teemasid, mis olid asjakohased ka meie tollase ühiskonna kontekstis – inimestel puudus kristlik taust ning puudus sageli isegi sõnavara usust rääkimiseks. Seda usualast kirjaoskamatus kogen siiani oma töös Eesti Kirikute Nõukogu juhatusega valitsusasutusi külastades. Griffin toob Hunteri käsitluses esile ka teise misjoniteoloogi, Agnes Liu, kelle järeldused on minu hinnangul väärtuslikud nii tollases kui ka tänases ühiskonnas ning väärivad praktilist lahtimõtestamist. Liu uuris Hongkongi ilmalike tööliste pöördumisprotsesse ja avastas, et pöördumine algas positiivsete hoiakute kujunemisest kristlaste, kiriku ja Jeesuse suhtes. Need hoiakud valmistasid inimesi ette olulisteks kogemusteks, nagu vastatud palved ja väeilmingud. Alles pärast seda, kui hoiakud olid muutunud ning positiivsed kogemused kogetud, avanesid inimesed usulistele tõekspidamistele ja olid valmis end Kristusele pühendama.⁹⁴

Leian, et see ei ole meelevaldne võrdlus Eestiga 80ndate lõpus ja 90ndate alguses. Peale pikaajalist kiriku ja usklike mustamist võimude poolt, vajasis inimesed aega ja positiivseid kogemusi kristlaste ja kirikutega, et jõuda isikliku usuni. Kindlasti toetasid paljud toonased initsiatiivid, sealhulgas humanitaarabi jõudmine koguduste kaudu puudustkannatavate perede ja inimesteni, hoiakute muutumist eesti ühiskonnas. Samas polnud see paralleelmaailmast välja tulemise protsess lihtne ka kogudustele ja selle liikmetele, et mõista ja ületada lõhet, mis usulise maailma ja tavaühiskonna vahele oli tekitatud. Leian, et paraku ka 35 aastat peale käsitletavaid sündmusi ei ole see lõhe Eesti ühiskonnas ületatud. Kirikut ei osata näha paljude riigi valitsusametnike poolt veel tänagi positiivse koostööpartneri ja osana Eesti ühiskonnast. See on mu isiklik kogemus EKN-i juhtkonnas töötades.

Naastes eelnevalt käsitletud EKB Liidu misjonistrateegiliste otsingute juurde, tulen taas Joosep Tammo ühe sõnavõtu juurde, kus ta vanempresüteri asetäitjana 1989. aasta juunikuu PN koosolekut sisse juhatades ütleb: „Elame ajal, mis sunnib meid vaimulikeks otsinguteks. Oleme koguduslik liikumine, kuid meie aeg paneb koguduse väärtuse kahtluse alla. Uued seltsid ja liikumised haaravad inimesi. Noored küsivad: kas kogudusel on väärtust või peame otsima uusi töövorme? Meie vendluses on kriitiline aeg: millise programmiga me edasi lähme?“⁹⁵ Sellega esitab Joosep

⁹³ George G. Hunter III. *The Contagious Congregation: Frontiers in Evangelism and Church Growth* (Nashville: Abington, 1979), 42.

⁹⁴ Griffin, “Christian Conversion in Postcommunist Estonia”, 46.

⁹⁵ EEKBKL Arhiiv: presbüterite nõukogu protokoll, 12. juuni 1989.

Tammo küsimuse nii iseseisvumise osas Moskvast, aga ka liidus olevate erinevate liikumiste edasisest käitumisest. Selle üheks fooniks oli nelipühilaste lahkumine üleliidulisest vennlusest. Samuti erinevate uute õpetuste levik meie enda liidu kogudustes.

1989. aasta novembrikuu presbüterite nõukogu koosolekul esitab Joosep Tammo tugeva prohvetliku kujundi. Ta põhjendab oma otsekoheasust sellega, et on langetanud otsuse asuda Pärnu Immaanueli koguduse pastoriks ning loobuda tööst liidu juhtkonnas. Oma sõnavõttus rõhutab Tammo: „Me elame vastutusrikkal ajal, mil tuleb langetada olulisi otsuseid. Mul on hirm, et me ei näe piisavalt Jumala tööd ega avanevaid võimalusi.“ Pärast liidu põhikirja eelnõu lugemist palus ta Jumalalt selgust ja kirjeldas saadud kujundit järgmiselt: „Nägin oma kujutluses suurt vabrikut – inimtühja, lagunevat, mille katus läbi lasi ja mille mehhanismid olid roostes. See pilt oli kõhedusttekitav.“ Ta meenutab koostööd Ülo Merilooga stagnaajal, mil kõik ootamatult muutus, ning lisab enesekriitiliselt: „Võib-olla me ei ole olnud õigel kohal. Me peaksime armastama ja andestama, et inimesed võiksid pääseda.“⁹⁶

EKB Liit oli jõudmas uude ajajärku. Liidu juhtkond seisis otsuse ees eralduda üleliidulisest, Moskvast juhitud vennlusest ning jätkata iseseisvalt - sarnaselt Eesti rahva püüdlusele taastada oma riiklus. Sellised pöördelised otsused ei sünni ajaloos ei riigi ega koguduste tasandil lihtsalt ega kiiresti. Iseseisva Eesti Vabariigi väljakuulutamiseni jäi sel hetkel veel kaks aastat.

Ajaloolises perspektiivis ei sünni need otsused lihtsalt ei riigis ega ka koguduste liidus. Iseseisva riigi taastamiseni oli veel kaks aastat jäänud. Kui vahel suhtutakse demokraatiasse negatiivselt, siis kõige paremas mõttes olen uhke EKB Liidu juhtide üle neil aegadel. Protokollid kajastavad seda valulikku Jumala tahte otsimist uutes olukordades. Erinevate andidega vennad, kes on valitud liidu (koguduste) konverentsi poolt, panustavad oma eripärase tunnetuse, vaimulaadi ja andidega, kaasa mõeldes, rääkides ja üksteist kuulates ning koos otsuseid vastu võttes. See demokraatlik protsess on omane EKB Liidule. Asjaolu, et nõukogude võimu sunnil liideti erinevad vabakoguduslikud liikumised ühte liitu, õpetas läbi valuliku protsessi koos lahendusi otsima ning seeläbi ka üksteisega arvestama. Leian, et see on üks põhjus, miks EKB Liit on tänaseks kujunenud dünaamiliseks koguduste ühenduseks, kus on tasakaalus nii innovatsioon kui ka konservatiivne jätkusuutlikkus.

⁹⁶ Ibid., 13. november 1989.

4.5 Uued võimalused avanevas ühiskonnas

Muutused ühiskonnas ja ka kogudustes toimuvad kuni 1987. aastani väga aeglaselt. Lugeses EKB Liidu presbüterite nõukogu, hilisema nimega juhatuse koosolekute protokolle ning liidu aastaaruandeid, võib täheldada teatud muutusi alates 1986. aastast. Mitmetele arengutele olen tähelepanu juhtinud eelpool.

Üks märkimisväärne muutus leiab neil aegadel aset, millele tänapäeval ei oskakski sellist tähendust omistada. Nimelt iga-aastselt kasvab suhtlus välismaa (lääne) usklikega. Nõukogude perioodil oli nii ühiskondlik kui ka koguduslik suhtlus suunatud peamiselt ida poole. EKB Liit kuulus osana üleliidulisse Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide Koguduste Liitu. Erinevalt liidu juhtidest pääses lääneriikidesse vaid üksikuid pastoreid. Kogudustevaheline suhtlus Lääne kogudustega praktiliselt puudus.

Välismaa usklike külastused Eestisse sagesid peale laevaliini avamist Soomega 1964. aastal. Soome usklike mõjust Effataa ärkamisega seoses 70ndate lõpus on kirjutatud palju. 1986. aastast ilmub presbüterite nõukogu koosolekute protokollidesse järjest sagedamini viiteid väliskülalistele või märkmeid kohtumistest välisdelegatsioonidega, kes jagavad koguduste töö kogemusi vabas maailmas ja vaimulikku julgustust.⁹⁷

Samast ajast pärinevad viited korduvatele kohtumistele misjoniorganisatsiooni Campus Crusade for Christ esindajatega. Nende eestvedamisel hakatakse korraldama erinevaid evangelismialaseid õppusi ning mõjult suureks kujunes filmi „Jeesus“ projekt. Tegelikult ulatuvad kontaktid selle organisatsiooniga juba 80ndate algusesse, kui Jüri Puusaagi sõnul kohtus ta Rootsis esmakordselt nende esindaja, Jaan Heinmetsaga.⁹⁸

Väga huvitavaks leiuks võib aga pidada 1986. aasta maikuus PN koosolekul toimunud kohtumist EKB Liidu tänase strateegilise partnerliidu Converge eelkäija, Rootsi Baptisti Liidu peasekretäri, Warren Magnussoniga. Koosolekul tutvustas Magnusson liidu kujunemislugu: Rootsist usu tõttu väljarännanud rahvusgrupp asutas Ameerika Ühendriikides seitsme aastaga seitse kogudust, mis

⁹⁷ EEKBL Arhiiv: presbüterite nõukogu protokoll, 15. september 1986.

⁹⁸ Ibid.

ühinesid ühtseks liiduks. See liit on pidevalt kasvanud. Tänaused kogudused ei tegutse enam rootsi keeles, vaid valdavalt inglise keeles; osa neist ka hispaania keeles. Liitu kuulub ligikaudu 135 000 liiget. Magnussoni sõnul on liidu peamisteks ülesanneteks inimeste võitmine Kristusele, uute koguduste rajamine ja töötajate ettevalmistamine.⁹⁹ Leian, et see kontakt, mis liitudevaheliseks partnerlussuhteks kujunes kümnekond aastat hiljem, on üks näide, kuidas välissuhtlus pikas perspektiivis on kaasa aidanud evangeeliumi levimisele Eestis.

Nendel aastatel taastus ka võimalus välismaal elanud eestlastele julgemalt külastada kodumaad. Nende panus eesti koguduste arengusse sel kriitilisel ajaperioodil oli märkimisväärne ja väga erinevatel aladel. Üks neist oli Endel Meiusi, Eesti Kristliku Ministri peasekretär, kes 1986. aastast korduvalt on ära nimetatud PN koosolekute külalisena.

EKB Liidu pastorite välismaa külastuste arv kasvab märkimisväärselt alates 1987. aastast. Hilisemaid arenguid silmas pidades on eriliseks näiteks Herman Mäemetsa Rootsi sõpruskoguduse külastamine. See on tõenäoliselt üks esimesi sellistest rahvusvahelistest suhetest koguduste vahel. Järgnevatel aastatel sai selliste suhete omamine päris loomulikuks. Eriti tihedad suhted kujunesid kogudustel Soomes ja Rootsis, kuid kontakte loodi ka teistes riikides. 1992. aasta statistika järgi oli 33 EKB Liidu kogudusel sõpruskogudus Soomes ja 34 kogudusel Rootsis. Huvi oli toona vastastikune ja läbikäimine tihe.

Samuti jätkusid suhted Billy Grahami Evangeelse Assotsiatsiooniga, mis said sisulisemalt alguse B. Grahami Tallinna külastusest 1984. aastal. Näiteks osales EKB Liidu esindajana Allar Kaasik Oleviste kogudusest Billy Grahami evangeelsel krusaadil Soomes ning ka mujal Euroopas. Märkimisväärne on, et selle ajaloolise koostöö raames Billy Grahami Evangeelse Assotsiatsiooniga toimub ka käesoleva aasta 18. – 19. oktoobril Tallinnas festival „Lootuse aeg“, kus kõneleb B. Grahami pojapoeg Will Graham. Üheks oluliseks toona avanenud võimaluseks on ka mitmete tulevaste liidu töötajate õppimine lääne riikides.

1991.aasta liidu aastaaruandes on välismaaga suhtlemise kokkuvõtte iseloomustamaks uusi võimalusi ja nende tähendust kogudustele: „Suhted välismaaga on nõudnud palju töötunde välispasside ja viisade vormistamisel, mis kindlasti on tulnud õnnistuseks pastoreile ja kogudustele.

⁹⁹ Ibid.

Paljud pastorid, sageli koos oma kogudusliikmete ja laulukooriga on viibinud välismaal sõpruskogudustes ja välismaalased on rohkearvuliselt külastanud meie kogudusi.”¹⁰⁰

4.6 Avarduvad laste- ja noortetöö võimalused

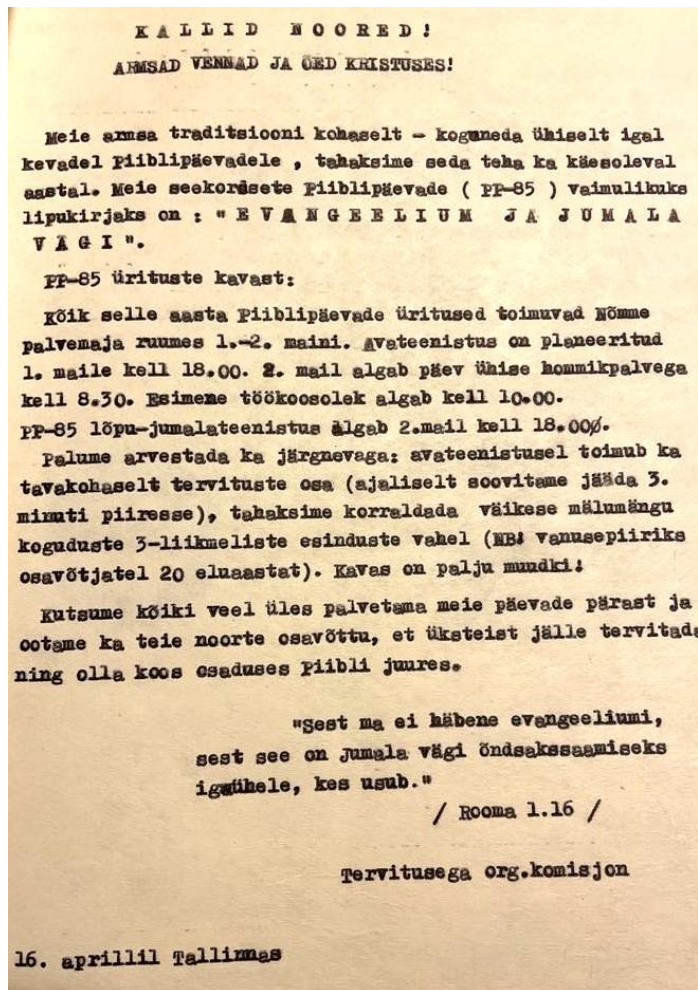

Foto 2. 1985. aasta Piiblipäevade kutse. Traditsiooniliselt toimusid need 1.-2. mail, kuna need olid vabad päevad – töörahu püha. Kaitsmaks noori juhte võimude eest, ei kirjutatud sageli sellistele kutsetele nimesid.

Noortetöö kohta EKB liidu kogudustes liidu aruannetest enne 1987. aastat midagi ei leia. PN koosolekute protokollides on siiski juba 1986. a. noorte Piiblipäevade sisust pikemalt juttu (vt joonis 2.). Kuigi nimetatud noortetöö oli toimunud kooskõlastatult võimudega alates 1979. aastast, sellest kirjalikes materjalidest liiga palju ei leia. Huvitavaks erandiks on 1986. aasta

¹⁰⁰ EEKBKL Arhiiv: 1991.a. aastakonverentsi aruanne, 23. november 1991.

piiblipäevade üle PN-s toimunud „elav mõttevahetus“. Väljaspool kokkulepitud kava on lavastatud kohtuprotsess keskmise venna üle.¹⁰¹ Hirm improviseerimise ees oli omane toonasele ühiskonnale.

Liidu 1987. aasta aruandest leiab ka viite piirkondlikele noorte kokkusaamistele¹⁰². Kõneka nüansina tuuakse välja põhjendus, mis iseloomustab veel nõukogudeaegset kõnepruuki. Selles seisab, et noortepäevad toimuvad „noorte kasvatamiseks kogodusliku osaduse vaimus ja ühiskondliku vastutuse süvendamiseks.“ 1988.aasta aruandes on lisandunud uus lõpuosa: „Noorte kasvatamiseks kogodusliku osaduse vaimus ja ühiskondliku vastutuse süvendamiseks ja evangeelse töö aktiveerimiseks.“¹⁰³ 1989.aasta aruandes on lausest välja jäänud nõukogulik osa ning selles seisab vaid: „Noorte kasvatamiseks osaduses ja evangeelse töö aktiveerimiseks“. Esmakordselt valitakse 1988. aasta Piiblipäevadel noorte enda poolt esindus, kuhu kuuluvad Allar Känd, Toivo Pilli, Meego Remmel, Helari Puu ja Lea Tutsu. Seegi näide kasvavast demokaatiast. 17.-18. mail 1991.aastal toimuvad esimest korda noorte Piiblipäevad väljaspool Tallinnat, Haapsalus.¹⁰⁴ Tookord oli liidu noort juhiks käesoleva töö autor.

Selle aja dünaamikas on veel palju vastuolu. Palju olenes võimalolijate isiklikust suhtumisest. Nõukogude seadused polnud selleks ajaks muutunud. 1988. aasta detsembrikuu PN koosolekul veel kaevab Kärkla pastor Ado Kaups koosolekul osalenud usuasjade volinikule, et neid on noorte esinemise pärast koguduses taaskord trahvitud. Samal koosolekul palutakse usuasjade volinikult kaitset usklikele lastele koolides, sest kooliõpikute suunitlus on ateistlik. Samal koosolekul aga tehakse ka ettepanek riigi toel fakultatiivse usundiloo kursuse sisseviimiseks koolidesse.¹⁰⁵

1989. aasta aruandes käsitletakse esmakordselt ka lastetööd, mis seni kehtinud seaduste järgi oli kogudustes keelatud.¹⁰⁶ 1988. aasta detsembris andis usuasjade volinik Rein Ristlaan selleks aga suulise loa¹⁰⁷. Aruande andmetel tegutsesid pühapäevakoolid juba 43 koguduses, kokku umbes 1200 lapsega. Eraldi mainitakse, et koolid ootasid abi. Seda siis kristliku sõnumi edastamisel lastele, mis seni oli ju olnud mõeldamatu.¹⁰⁸

¹⁰¹ EEKBKL Arhiiv: presbüteri nõukogu protokoll, 14. juuni 1986.

¹⁰² EEKBKL Arhiiv: EKB Liidu 1987.a. aastaaruanne.

¹⁰³ Ibid., EKB Liidu 1988, 1989.a. aastaaruanne.

¹⁰⁴ EEKBKL Arhiiv: juhatuse koosoleku protokoll, 20. juuni 1991.

¹⁰⁵ EEKBKL Arhiiv: presbüteri nõukogu protokoll, 9. detsember 1988.

¹⁰⁶ EKB Liidu 1988, 1989.a. aastaaruanne.

¹⁰⁷ EEKBKL Arhiiv: presbüteri nõukogu protokoll, 9. detsember 1988.

¹⁰⁸ Ibid., EKB Liidu 1988, 1989.a. aastaaruanne.

Ühe sellekohase näite leiame „Ridala Kogudus 125“ raamatust, kus pastor Aare Tamm meenutab, kuidas ta 1989. aastal Ridala Põhikooli usuõpetuse õpetajaks sai.¹⁰⁹ Korra nädalas oli direktori poolt igale klassile määratud üks usuõpetuse tund. Kuid nõukogude korra ametlik jätkumine ja uute võimaluste sõltumine kohalikest juhtidest andis endast peagi märku. Ridala sovhoosi partorg oli esitanud haridusosakonnale kaebuse ja usuõpetuse tunnid keelati. „Koolidirektor saatis mu koju ja ütles: vara veel,“ meenutab Aare Tamm. Sama aasta novembris aga kutsuti Aare Tamm usuõpetuse õpetajaks lähedalasuvasse teise põhikooli Martnas. Kahe aasta pärast sai temast selle kooli direktor.

Neil aastail kasvab laste-ja noortetöö kogudustes erakordselt. 1990. aasta veebruarikuu EKB Liidu juhatuse koosolekul annab tööst ülevaate Helari Puu. Tema sõnul toimus lastetöö ligi 50 koguduses, haarates umbes 1500 last. Töö toimus koolides, lasteaedades, rahvamajades. Puudust tunti ennekõike õppeprogrammidest. Samuti nimetab ta, et lasteajakirja „Päikesekiir“ 7000 tiraaž oli liiga väike. Ajakirja hakati välja andma 1989. aasta ülestõusmispühadest.¹¹⁰

1989. aastal avatud usuteadusliku seminari juht, Peeter Roosimaa, teatab 12. veebruari 1990 juhatuse koosolekul, et „õppetöösse on lülitatud 1,5 aastane lastetöötegitajate kursus, mille avaõppusele kogunes ligemale 170 osavõtjat.“¹¹¹ Arvestades, millise kiirusega kasvas pühapäevakoolidest osavõtvate laste arv oli see hädavajalik. Õpetajaid ei jätkunud, sest olid seni illegaalselt tegutsenud pühapäevakoolid väikesed, kus osalesid vaid oma koguduseliikmete lapsed.

Toonaseid töötingimusi iseloomustab 1991. aasta märtsikuu juhatuse protokollis seisev märg, et lastetöö sektor sai kätte paljundusaparaadi, millel hakkab tööle Helle Liht ning oodatakse trükimasinat ajakirja „Päikesekiir“ jaoks. Hiljem tuleb liidule välisabi korras nii trüki- kui paljundusmasinaid. Isegi trükikoda avatakse keskuse kõrval. Jõuludeks 1990 antakse välja esimene vaimulik lasteraamat, „Esimesed jõulud“, mis ilmub koos laste jõulukalendriga. Raamatu väljaandmist toetasid rootslased. 1991. aasta kevadel jõuab Eestisse esimene trükitud lastelaulude kogumik „Laululäte“.¹¹² Välismaiste sponsorite leidmist peetakse hädavajalikuks, sest ise ei

¹⁰⁹ Aare Tamm, *Kutsumust järgides* (Tallinn: Allika kirjastus, 2012), 199.

¹¹⁰ EEKBKL Arhiiv: presbüteri nõukogu protokoll, 10. aprill 1989.

¹¹¹ EEKBKL Arhiiv: juhatuse koosoleku protokoll, 12. veebruar 1991.

¹¹² EEKBKL Arhiiv: Ibid. , märts 1991.

suudeta paberi ja trükkimise eest tasuda. Samuti käib protokollidest läbi mure, et trükiste väljaandmist takistab paberipuudus.¹¹³

1991. aasta juunikuu juhatuse protokollis annab aga sihtfondi „Päikesekiir“ poolt ülevaate Taimi Kaldaru. Ta leiab, et liidu juhatus ei tule toime liidu noorsootöö sihipärase juhtimisega. Laste- ja noortetöö heaks loodud sihtfondi töö koguduste heaks on väga laiahaardeline. Töötades nii kogudustes kui koolides.¹¹⁴ Tehakse ettepanek võtta palgalisele tööle laste-ja noortetöö tegija. Septembri juhatuse koosolekul otsustatakse lastetöö edendamiseks luua ametlikult sihtfond „Päikesekiir“ koos palgaliste töökohtadega. Samuti teeb Helari Puu ettepaneku ajakirja „Päikesekiir“ tiraaži tõsta 10 000-le. Tuhandettesse kodudesse jõuab lasteajakirja näol evangeelium.¹¹⁵ See iseloomustab toonast usulise elavnemise ehk ärkamise keskkonda – evangeeliumi kuulutamise võimalused olid muutunud väga mitmekesiseks ja olid kanalid inimesteni jõudmiseks. Antud juhul siis tuhanded mittekristlikest peredest pärit lapsed koguduse pühapäevakoolides.

Augustis 1992 võetakse tööle noortejuht ning novembris tuleb ta juhatusse ettepanekutega noortetöö osas. Kuna statistikat koguti seni andmeid vaid pühapäevakoolitöö kohta, siis siinsed andmed on ühed vähestest sel ajal. Noortejuhi (Ando Eelma) sõnul sai ta vastuseid 17 suuremast kogudusest, kus on kokku 950 noort. Tema sõnul on noortetöös vajalik luua struktuur või eraldi organisatsioon – sõnastada noortetöö eesmärk. Senine töö on tema sõnul olnud suhteliselt umbmäärane. Oluliseks peab ta koguduste noortetöö toimumise järjepidevust: „noorte evangeelset aktiviseerimist ja noorte kasvatamist ja juhtimist koguduse kui terviku osadusse.“¹¹⁶

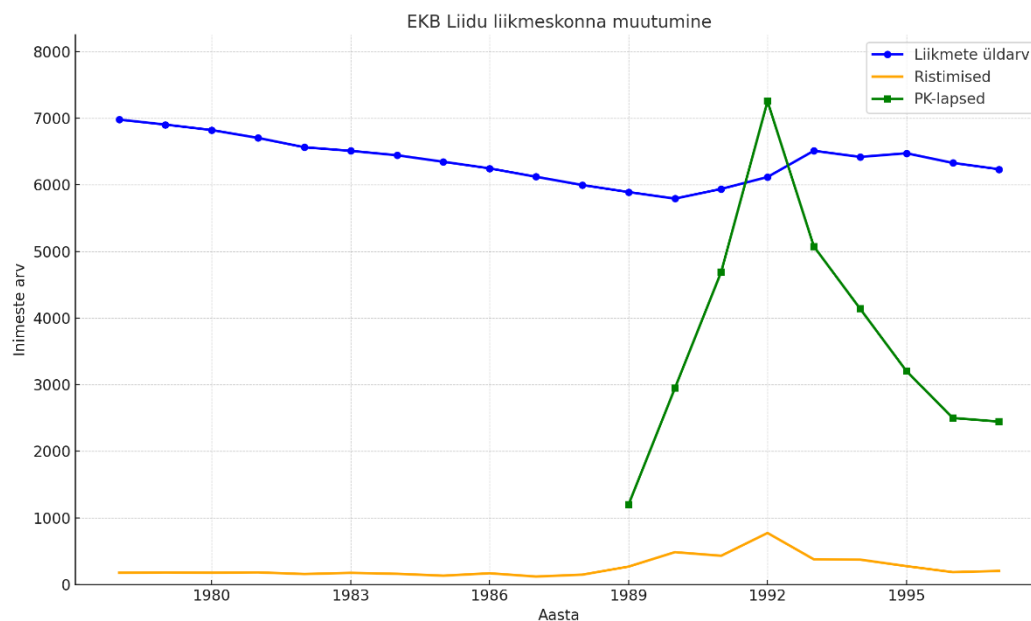
¹¹³ EEKBKL Arhiiv: Ibid., aprill 1991.

¹¹⁴ EEKBKL Arhiiv: Ibid., 20. juuni 1991.

¹¹⁵ EEKBKL Arhiiv: juhatuse koosoleku protokoll, 16. september 1991.

¹¹⁶ Ibid., 24. august 1992.

Samuti arutatakse skauditöö võimalusi Soome Vabakiriku eeskujul. Selles nähakse võimalust pühapäevakoolist väljakasvanud poistega tegelemise jätkamiseks koguduse keskkonnas. Siiski üksikud EKB Liidu kogudused haakuvad skauditööga. 1993. aasta novembri juhatuse protokollis nimetab Kaidi Tingas järgmisi: Tallinna Kalju, Loksa, Kuressaare, Oleviste jt.¹¹⁷ Üks neist oli ka Keila Baptistikogudus, kus seniajani Tanel Lambing seda tööd teeb. Vestluses temaga märkis ta, et 2025. aasta aprillikuus tähistati Keilas Eesti skaudi ja gaidide ühingu 30. aastapäeva. Iseenesest on huvitav, et skauditöö EKB Liidu kogudustes ei juurdunud. Laste- ja noortetöös osalenute jäämine kogudusse aga oli toona eriti suur väljakutse. See oleks saanud olla eriti poiste puhul atraktiivne töövorm, aga tõenäoliselt ei jätkunud motiveeritud eestvedajaid.

Joonis 1. EKB Liidu liikmeskonna muutumine ja ristitute arvu muutumine 1980-1995 ning lastetöös osalenud laste arvu dünaamika. Viimane ületab 1992.a. koguni liikmeskonna üldnumbrit.

Taasiseseisvunud Eestis peetud esimesel EKB Liidu aastakonverentsil 23. novembril 1991. aastal, Kalju kirikus, julgustas Joosep Tammo noori välja minema. Ta toob esile tohutult kasvavat lastetööd, mille tarvis on selleks ajaks koolitatud vaid 34 pühapäevakooli õpetajat. Atesteerituna võisid need õpetajad töötada ka koolides usuõpetajatena. Samuti rõhutas ta noortejuhtide

¹¹⁷ Ibid., november 1993.

koolitamise vajadust. Koguduste noorsootöö laienamise märgiks on tegevust alustanud laste- ja noortekoorid.¹¹⁸

Noortetöö kohta kogudustes puuduvad EKB liidu aastaaruannetes täpsed andmed. Küll aga on need pühapäevakoolide kohta. Nagu eelpool öeldud, siis esimest korda 1989. aastal esitasid kogudused liidule aruande ka pühapäevakoolis käivate laste kohta – 43 koguduse pühapäevakoolitöös osales 1200 last.¹¹⁹ 1990. aasta aruanne on kadunud, aga 1991. aastal oli pühapäevakoolitöö juba 63 koguduses 4693 lapsega. 1992. aastaks jõuab pühapäevakoolitöö oma haripunkti – 69 koguduses osaleb pühapäevakoolitöös 7254 last.¹²⁰ See oli üle tuhande võrra rohkem, kui kogudustes samal aastal täiskasvanud liikmeid. Järgnevatel aastatel pühapäevakoolis käivate last arv hakkab vähenema, 1993 – 5075¹²¹, 1994 aruanne puudub, 1995 – 3203, 1996 – 2500. Samal ajal koguduseliikmete arv jõuab haripunktini järgmisel, 1993. aastal – 6511 liiget¹²², ning hakkab seejärel langema. (vt joonis 3.)

Antud töö raamesse ei mahu uurida, millist vastastikust mõju need arvandmed väljendavad. Võib oletada, et pühapäevakooli vanematest lastest võis tulla vaid mõningane juurdekasv liikmeskonnale. Kogemuslikult väidan, et peamiselt ehk nendest, keda kogudus suutis integreerida ka oma muudesse tegevustesse ja pikemaks, kui ainult pühapäevakooli ajaks. Teisalt lastega koos jõudsid kirikusse nende vanemad ja õed-vennad. Mäletan isasid ja emasid, kes laste pühapäevakooli toomist põhjendasid sellega, et nemad olid jäänud sellest võimalusest ilma, kuid oma lastele soovisid, et nad võiksid Piiblit ja usku tundma õppida. Seega sai pühapäevakoolitööst üks olulisemaid evangeelse töö platvorme kogudustes.

Laste ja nende vanemate kaudu mõjutas kogudus ehk kõige enam kogukondi ning see mõju ulatus kaugemale koguduses käidud ajast. On omamoodi huvitav, et misjonistrateegilistes aruteludes ei kohanud ma kordagi viidet pühapäevakoolitööle selle osana. Võimalik, et ei osatud näha selle tegevuse mõju pikemas perspektiivis. Kuid mõelda vaid, kui paljudel 30ndates noortel on täna

¹¹⁸ Joosep Tammo, *Kesköö on päeva algus: jutlused* (Tallinn: Eesti EKB Liit, 1998), 65.

¹¹⁹ EEKBKL Arhiiv: Eesti EKB Koguduste 1991.a. aruanne

¹²⁰ EEKBKL Arhiiv: Keskuse tööst, R. Leinus, 1992.

¹²¹ EEKBKL Arhiiv: Statistilisi andmeid 1993.a.

¹²² Ibid.

kodus siniste kaantega Piiblilood, mis 1988. aastal Eestisse jõudsid ja üheks peamiseks kingituseks laste õnnistamisel said.

Vestluses Suigu koguduse pastori, Eduard Kakkoga¹²³, meenutas ta, et korraldasid koguduses neil aastail laste õnnistamist kogukonna lastele. Ettevõtmise algatajaks oli vallavalitsus. Aastas õnnistati 15-20 last, kes koos vanematega osalesid jumalateenistusel. Toonase pastori, Endel Lohu, sõnul jätkasid osad õnnistatud lastest hiljem ka pühapäevakoolis. Ristimisele ja kogudusse neist siiski keegi ei jõudnud, kuid head kogemust pühapäevakoolist meenutab nii mõnigi 30ndates noor inimene Lohu sõnul tänaseni.

Pastor Gunnar Kotiesen¹²⁴ jagas Rakvere Karmeli koguduse pisut erinevat kogemust. Laste arv küündis pühapäevakoolitöö tippajal 300-ni. Mitmed neist lastest jätkasid koguduse noorte ettevõtmistes ning moodustavad tänaseks koguduse meeskonna vundamendi. Pikaajalise mõjuna tõi Gunnar Kotiesen välja vanemad, kes täna toovad oma lapsi lastelaagritesse, sest neil endal on positiivne kogemus 80ndate lõpu, 90ndate alguse sarnastest laagritest. Näib, et Rakvere koguduse puhul suudeti nendel aastatel alustatud laste- ja noortetööd jätkusuutlikult ning strateegiliselt jätkata, mille tulemuseks on olnud järgnevate aastate koguduse püsiv areng ja kasv.

Ühest huvitavast initsiatiivist (milliseid oli tol ajal palju), mis iseloomustab ka väikeste koguduste evangeelselt aktiivset tegevust, võib lugeda paar aastat hilisemast ajast. 1994.aasta novembrikuu „Teekäijas“ kirjutas Alland Parman Palivere Vabakoguduse piiblikoolist, millega algust tehti peale 1994. aasta suvist evangelisatsiooni ümbruskonnas koos OM (misjoniorganisatsioon Operation Mobilisation) rühmaga.¹²⁵ Piiblikooli eestvedajaks oli toonane noortejuht Kenno Leier ja üheks õppejõuks seminari tudeng Paul Teesalu. Artiklis nimetatakse, et koguduses oli sel ajal 72 liiget (2025.aastaks 8). Kuid K. Leieri sõnul¹²⁶ sai ka nende puhul probleemiks see, et koguduses olid vaid üksikud inimesed, kes mõistsid jüngerluse vajalikkust, et noored oma küsimustele vastuseid leiaksid ja nende usk toetatud saaks. Leieri arvates sai ka humanitaarabitöö koguduses liiga oluliseks, millel ei olnud head mõju koguduse vaimulikule arengule. Kogudus lõhenes humanitaarabi küsimuste ja karismaatiliste ilmingute pärast.

¹²³ Erki Tamme telefonivestlus Gunnar Kotieseniga 03.02.2025.

¹²⁴ Erki Tamme telefonivestlus Gunnar Kotieseniga 03.02.2025.

¹²⁵ Alland Parman, „Palivere Vabakoguduse piiblikoolist“, Teekäija, nov. (1994), 3, 4.

¹²⁶ Erki Tamme telefonivestlus Kenno Leieriga 04.04.2025.

4.7 Avardunud misjonivõimalused

Täna sed misjonistrateegilised otsingud on mõistetavad, kuna viimastel aastakümnetel pole koguduste arv märkimisväärselt kasvanud. Käsitletava perioodi iseloomustamiseks märgib Lea Altnurme, et „rahvas saabus kirikutesse“. Nagu eelnevalt näidatud, laienesid usulise tegevuse võimalused kiiresti. Altnurme sõnul „avas uus aeg soodsad võimalused igasugusteks algatusteks, töösuundade sisseviimiseks, ühenduste loomiseks, vanade hoonete taastamiseks ja uute rajamiseks“.¹²⁷

Paljud eestlased käisid jõulude ajal kirikus ka nõukogude ajal – eriti luterlikes kirikutes. Olgugi, et see võis kaasa tuua pahandusi koolis ja töökohal. Saime sellest isikliku kogemuse Luua kooli õpilastena 1985. aasta jõuludel. Kuid 1988. aasta jaanuarikuu PN koosoleku protokollis kommentaar tähistab muutust ühiskonnas ja ka meie koguduste senises praktikas. Protokollis öeldakse, et 1987. aasta „jõulupühade ajal olid kirikud rahvast täis.“¹²⁸

Meelis Süld kirjutab oma uurimuses: „1988. aasta jõululaupäev oli Eesti Raadios murranguline. Esimest korda pärast aastakümneid kestnud ateistlikku selgitustööd tehti raadios (ja ühtlasi ka televisioonis) ülekanne kirikust. Jõululaupäeva jumalateenistus algas saatekava järgi kõikides programmides kell 18 ja ülekanne tehti Tallinna Toomkirikust.“¹²⁹ Mingil imelisel viisil kuulsin seda ülekannet ka Kaliningradis, kus viibisin tol ajal vene sõjaväes. Jumala sõna kuulutus väga erineval viisil jõudis massiteabevahenditesse – see oli ärkamisaja üks suuri muutusi ja võimalusi.

Kuid nende suurte muutuste mõju veel koguduste liikmeskonna statistikasse ei jõudnud. Vastupidi, 1988. aastal langes liikmeskonna number EKB Liidu kogudustes esimest korda peale Teist maailmasõda alla 6000 – 5997 (1.01.1988)¹³⁰ ning ületas seda alles 1992. aastal, kui ristimiste arv 1988. aasta 144 asemel ulatus 773-ni.¹³¹

¹²⁷ Lea Altnurme, „Kristlusest oma usuni – uurimus muutustest eestlaste religioossuses 20. sajandi II poolel“, doktoritöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2005), 72.

¹²⁸ EKB Liidu 1988, 1989.a. aastaaruanne.

¹²⁹ Meelis Süld, „Ususaadete taastamine ja areng Eesti Raadios aastatel 1988–2004“, bakalaureusetöö (2005), 41.

¹³⁰ EEKBKL Arhiiv: Eesti NSV Evangeelsete Kristlaste-Baptistide koguduste 1988.a. aruanne.

¹³¹ EEKBKL Arhiiv: EKB Koguduste Liidu 1993.a. konverentsi aruanne.

Sellesse ajavahemikku jääb kõige intensiivsem evangeeliumi kuulutamise periood taasisesevusmisajastul – aeg, mil avanesid mitmesugused uued võimalused ja ühiskond oli evangeeliumile erakordselt vastuvõtlik. Üheks näiteks, kuidas erinevates kogudustöö valdkondades kujunesid seninägematud võimalused, on kammerkoori „Gloria“ teke, millest kujunes EKB liidu keskuse ametlik koor. 1988. aasta veebruarikuu PN koosolekul annab Jüri Nõlvak teada Haapsalu Muinsuskaitseeltsi ettepanekust Haapsalu kogudustele korraldada vaimuliku muusika kontsert linna suurimas saalis. Lisatud repliik on tähendusrikas: „Kuna tegu on sõjajärgsel perioodil ainulaadse ettepanekuga kiriku koorile“, võeti pakkumine vastu. Järgmise kuu PN koosolekul annab Jüri Nõlvak teada, et 12. märtsil toimunud kontsert anti täissaalile ja teenis kuulajate tugeva aplausi. Sama aasta mais osales „Gloria“ koor kammerkooride konkursil ja pälvis seal B-grupis esikoha.¹³²

Hoopis teisest žanrist on aga 1989. aasta liidu aastaaruande viide ansambel „Sõnajalg“ kontsertreisi kohta, koos Eesti Kristliku Ministri presidendi ja Toronto Emmanueli Koguduse pastori, Allan Lauriga.¹³³ Mäletan isegi, kui populaarseks osutusid need kontserdid Eestimaa kultuurimajades ning ansambli kassette müüdi erinevatel andmetel rekordiliselt ligi 150 000. Nimetatud jõulutuuri kohta öeldakse 1990. aasta PN jaanuarikuu protokollis et eestpalvele tulijatele jaotati infokaardid, mille esitamisel lubati inimestele meie vendluse kaudu vaimulikku kirjandust ja Uusi Testamente. See olevat olnud kooskõlastamata tegevus ja kogudused jäid kirjanduse puudumise tõttu hätta lubaduste täitmisega.¹³⁴

1989. aasta aruandes nimetatakse esmakordselt, kuidas suvekuudel peeti jumalateenistusi ka väljaspool palvelaid, vabas looduses, kultuurimajades, internaatkodudes, lastekodudes, haiglates, vanglates jne. Kogudustele avanesid kõige erinevamate kohtades ja olukordades võimaluste uksed evangeeliumi kuulutamiseks.¹³⁵ Mäletan ise, kuidas 1989.aasta jõulude ajal Ridala noortekooriga andsime Lihula kultuurimajas täissaalile jõulukontserdi ning kuulutasime evangeeliumi.

¹³² EEKBKL Arhiiv: presbüteri nõukogu protokoll, 14. vaabruar 1988.

¹³³ EEKBKL Arhiiv: Eesti EKB Koguduste 1989.a. aruanne.

¹³⁴ EEKBKL Arhiiv: Eesti EKB Koguduste Liidu juhatuse koosoleku protokoll 8. jaanuar 1990.

¹³⁵ EEKBKL Arhiiv: Eesti EKB Koguduste 1989.a. aruanne.

Sama aasta augustis korraldas Peeter Võsu esimese Gospelfestivali Tallinna Linnahallis. See oli pealinna suurim saal, kus selle ürituse raames oli võimalik kuulutada evangeeliumi. Nendel suurüritustel, mida Peeter Võsu kümne aasta jooksul korraldas, oli oluline roll tollases misjonitöös nagu ka Karin-Liis Tambaum seda kirjeldab.¹³⁶

Riigivõimu suhtumine vaimuliku muusika avalikku esitlusse muutus selgelt soosivamaks. Ringo Ringvee oma doktoritöös viitab viimase NSVL MN usuasjade nõukogu voliniku (Rein Ristlaan) kokkuvõtele 1988-89 aastate kohta. Selles öeldakse, et „riiklike organisatsioonide poolt organiseeriti kirikuis kontserte ning vaimuliku muusika kontserte lubati korraldada väljaspool kirikuid.“¹³⁷

Selle aja üheks esimeseks ja suurimaks vaimulikuks rahvaürituseks väljaspool kirikuseinu võib pidada 24. juulil 1988 Tallinna Linnahallis toimunud Venemaa ristimise 1000. aastapäeva tähistamist. Moskva võimud lubasid selle tähtpäeva tähistamist ametlikult kuni kolm aastat. 12. septembri PN koosolekul andis Arpad Arder toimunust ülevaate, kuna osales sündmusel kõnelejana. Tema kirjeldus heidab valgust toonasele segasele poliitilisele ja usulisele olukorrale. Tallinna vene nelipühilased, kellel lubati varakevadel Kadrioru pargis jumalateenistusi pidada, said linnavõimudelt soovitusel otsida siseruum, näiteks Linnahall. Seda võimalust kasutati ning ürituse korraldamiseks kaasati Riia autonoomse koguduse vanem Jossif Bondarenko, kelle kaudu kogunes Tallinna umbes 1500 usklikku kuni Ukrainast. Linnahalli neljatunnisel koosolekul viibis korraga kuni 4000 inimest, kokku külastas sündmust üle 7000 inimese.¹³⁸

Koosoleku kohta ilmus kuulutus "Õhtulehes", kusjuures märkimata, et see toimub vene keeles. Seetõttu oli külastajate osas oodata ka eestlasi. Seepärast J. Bondarenko kutsus Arderit pidama eestikeelne kõne. Saanud Jumalalt selguse ja mõtted, millest kõnelda, andis Arder oma nõusoleku. Tema kõne teema oli: "Mida on 1000-aastane Vene Õigeusu Kirik andnud eesti rahvale?" Riia vaimuliku seminari kaudu andis ta sajandivahetusel Eestile 1000 haritlast, kelle hulgas olid K. Päts, J. Poska, B. Ramul, A. Arder ja teised väljapaistvad isikud. 1905. aasta ülestõusu järgsel

¹³⁶ Karin-Liis Tambaum, "Eesti gospelmuusika tähendusest evangeelses kuulutustöös", lõputöö (Kõrgem Usuteaduslik Seminar, Tallinn, 2021).

¹³⁷ Ringo Ringvee, "Riik ja religioon nõukogudejärgses Eestis 1991–2008", doktoritöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2011), 37

¹³⁸ EEKBKL Arhiiv: presbüterite nõukogu protokoll, 12. september 1988.

karistusaktaloonide ajal mõjutas Viljandi preester Bežanitski mitmete eestlaste elu, olles jumaliku halastuse eeskujuks. Arderi kõne kokkuvõtte tõi ära ajaleht „Edasi“ oma artiklis "Tuhat aastat". Arder lisab veel, et ka Läänemaa ärkamise võlgname Vene Õigeusu Kirikule. Linnahalli koosolekult märkis Arder ära solistina esinenud suurepärase vene bassi ja Viktor Hami evangeelse kõne, mis rääkis nii mõistusele kui südamele. Umbes 200-300 inimest järgnes kutsele tulla ette ja anda oma elu Issandale. Koosolekul laulis ka Tõnis Mägi ning kõnelesid M. Metsala ja J. Meriküll. Kuna eestpalvele kutsumine polnud kavas ette nähtud, tuli selle pärast käia aru andmas. Öhtu jooksul ei tehtud ühtki poliitilist viga ja koosolek äratas usu vastu tõsist huvi. Lõpuks lisatud Arderi kokkuvõtte, et „me peame olema valmis selleks puhuks, kui ukSED avanevad,“ näitab, et keegi ei osanud ette näha, kas sellised võimalused on ühekordsed või saab sellest alguse midagi enam. ¹³⁹

Detsembrikuu PN koosolekul jagab Arpad Arder, kuidas vene koguduste liikmed on poole aasta jooksul käinud Iru vanadekodus vabatahtlikena abiks. Kahel korral on peetud jumalateenistusi vanadekodu klubis umbes 100 osavõtjale. Samuti räägib Arder ka oma kogemusest Harku vangla külastamiselt koos kahekümne usklikuga. Koosolekul oli osalenud 170 kinnipeetavat, kellest 100 andis oma elu Jumalale või nagu Arder kirjeldab: „Kui koosoleku järel kutsuti vange üles Kristust vastu võtma, sada inimest otse jooksis ette“. ¹⁴⁰

Koguduste tasandil täiesti uudsetest evangeeliumi kuulutamise võimaluste üheks näiteks on Haapsalu koguduses toimunu. 1989. aasta PN märtsikuu koosolekul Jüri Nõlvak annab teada, et „Haapsalu koguduse 105. aastapäeval ja sellele eelnenud evangeelsel nädalal pöördus 21 inimest, kellest pooled olid uskmatutest kodudest.“ Juba varem alustatud piiblikooli õppuse raames oli tulnud usule 10 inimest. Ta räägib ka plaanist alustada aprillikuust pühapäevakooli tööga. See on üks näide aastast, kui peale aastakümneid vähenemist liit tervikuna taas kasvas. Nõlvaku sõnul olid Haapsalu kultuuritöötajad avaldanud soovi piiblikooli avamiseks, et kõik saaksid tutvuda Piibliga.

141

Siinkohal vaid markeerin mõningaid sündmusi ja initsiatiive, mis 1989. aasta jooksul üle Eesti toimusid ja millest aastaaruandes ja PN protokollides kirjutatakse. 5. märtsil korraldati Campus

¹³⁹ EEKBKL Arhiiv: presbüteri nõukogu protokoll, 12. september 1988.

¹⁴⁰ EEKBKL Arhiiv: Ibid., 4. detsember 1989.

¹⁴¹ EEKBKL Arhiiv: presbüteri nõukogu protokoll, 13. märts 1989.

Crusade'i eestvedamisel naistekonverents Salme kultuurikeskuses (toona J. Tombi nimeline Kultuuripalee). Samal ajal planeeriti taaskäivitada ajakiri Teekäija, mille esimese väljaande tiraažiks oktoobris kavandati 6000 eksemplari.¹⁴² Samal koosolekul otsustakse oktoobris taasavada usuteaduslik seminar ja nii see ka sünnib - 16. oktoobri PN koosoleku lõpus, kell 17:08 algab avajumalateenistus nagu protokollis seisab. Samuti antakse teada, et EKN-i koosolekul kohtuti peaminister Indrek Toomega, kus Ülo Meriloo tegi ettepaneku hommikupalvustega alustamiseks eesti raadios ja jumalateenistuste ülekannete tegemist pühapäeviti ja pühade ajal.¹⁴³

Järgmise aasta veebruarikuu juhatuses antakse ülevaade, et „Hingevalguse“ saade on pühapäeva hommikuti kell 8:45 saavutanud Eesti Raadio sõnul osutunud ootamatult populaarseks. Kõne all on saadete muutmine igahommikusteks. Üle laupäeva toimuvad pooletunnised saated kirikute elust, mille kulu tuleb katta konfessioonidel endal. Probleemina tõstatakse konfessionaalset propagandat ja rünnakut teiste konfessioonide vastu.¹⁴⁴ 1989. aasta oli märgiline ka ühiskondlikus plaanis: 24. veebruaril tähistati esimest korda ametlikult Eesti Vabariigi aastapäeva ning sini-must-valge lipu heiskamisele Toompeal kutsuti ka Ülo Meriloo. Samal aastal tähistati esmakordselt riiklikult ka emadepäeva.

Evangeeliumi kuulutamise võimaluste paljusus iseloomustab seda aega. 1990. aasta suureks sündmuseks kujunes Campus Crusade kaudu Eestisse jõudnud mängufilmi „Jeesus“ esilinastus 7. detsembril Tallinnas, kinos „Kosmos“ ja 8. detsembril Tartus.¹⁴⁵ Peale selle külastasid Tallinna misjonilaev „Logos-2“ ja „Anastasis“. Üheks tolle aja suursündmuseks olid ka Haapsalus ja Pärnus toimunud Missio sündmused, kus kõneles luteri kiriku evangelist Soomest, Kalevi Lehtinen.¹⁴⁶ 1990. aasta maikuu juhatuse protokollis räägitakse neil aastail evangelisatsioonitöös olulist rolli mänginud „Noored Missiooniga“ organisatsiooni registreerimisest, mille juhiks sai Rein Uuemõis. 1991. aprillikuu juhatuses on see kõne all teatud kriitilise alatooniga, sest „Noored Missiooniga“ suunab välismaiseid misjonigruppe erinevatesse EKB liidu kogudustesse ilma juhatusega kooskõlastamata.¹⁴⁷

¹⁴² EEKBKL Arhiiv: presbüteri nõukogu protokoll, 10. aprill 1989.

¹⁴³ EEKBKL Arhiiv: Ibid., 16. oktoober 1989.

¹⁴⁴ EEKBKL Arhiiv: Ibid., 12. veebruar 1990.

¹⁴⁵ EEKBKL Arhiiv: 1991.a. Eesti EKB Liidu aastakonverentsi aruanne.

¹⁴⁶ EEKBKL Arhiiv: EKB Liidu juhatuse koosoleku protokoll 16. september 1991.

¹⁴⁷ EEKBKL Arhiiv: presbüteri nõukogu protokoll, aprill 1990.

Positiivseks murena jõuab liidu juhatuse koosolekule, et ennenimetatud rohketest misjonisündmustest ning kogudustes tehtud töö tulemusena, hakkas pitsitama ruumipuudus, mis koguduste kasvamist takistas. Üheks selliseks näiteks oli Viljandi kogudus. 1991.aasta aprilli EKB liidu juhatuses koosolekul antakse ülevaade pühapäevakoolitundide läbiviimise ja koguduse töö arendamise erakordsest raskusest senises palvemajas ruumipuuduse tõttu. Paraku natsionaliseeritud palvelat Viljandi kogudus tagasi ei saanud. Hiljem alustatakse Rootsi sõpruskoguduse toetusel uue palvela ehitusega, mis osaliselt kestab siiani. Samas tuleb tõdeda, et kogudused, kes alustasid toona kirikute taastamise ja ehitusega on olnud ka koguduse sisulises töös edukad.¹⁴⁸

4.8 Piibliuputus

Üks erakordselt suurtest muutustest, võrreldes nõukogude ajaga, oli Piiblite jõudmine eesti inimesteni, lastele mõeldud lastepiiblitest kuni erinevate perepiibliteni. 1989. aasta detsembrikuu PN koosolekul informeerib vanempresbüter Ülo Meriloo tolliameti otsusest vaimuliku kirjanduse riikitoomise uuest reeglitest, mis siiski pole veel piiranguteta. Nii võib iga NSVL kodanik tuua 2 Piiblit ja 20 eri nimetust vaimulikku kirjandust.¹⁴⁹ Tundub, et hoolimata ametlikest regulatsioonidest kasvab vaimuliku kirjanduse riiki toomine massiliselt. 1989. aasta veebruarikuu PN koosolekul ütleb Meriloo, et „möödunud kuu eripäraks oli kasvav nõudmine Piiblite järele inimeste poolt väljastpoolt kogudust.“¹⁵⁰

Juba 1988.aasta aruandes on esmakordselt nimetatud eestikeelsete Piiblite (venekeelseid saabus ametlikult ka varem Moskva kaudu) kogudustesse jõudmine Eesti Kristliku Ministri poolt 20 000 eksemplari.¹⁵¹ Huvitav märge on 1989.aasta alguse PN protokollis, et eelneval aastal on Stuttgartist Moskva kaudu saadetud eestikeelsed taskupiiblid. Neid väikseid, sinise kaanega Piibleid ma mäletan. Samuti saadi lastele jagamiseks mõeldud „Piibliblood“ ja „Jeesuse elu“ raamatuid.¹⁵² 1989. aasta jaanuarikuu PN protokollis seisab, et eelneva aasta lõpus oli Tallinna Tolliametist saabunud teatis nende Piiblite saabumise kohta. Selle juures seisab protokollis toonast

¹⁴⁸ EEKBKL Arhiiv: presbüterite nõukogu protokoll, aprill 1991.

¹⁴⁹ EEKBKL Arhiiv: presbüterite nõukogu protokoll, 4. detsember 1989.

¹⁵⁰ EEKBKL Arhiiv: presbüterite nõukogu protokoll, 27. veebruar 1989.

¹⁵¹ EEKBKL Arhiiv: Eesti ENSV Evangeelsete Kristlaste-Baptistide koguduste 1988.a. aruanne

¹⁵² EEKBKL Arhiiv: presbüterite nõukogu protokoll, 16. jaanuar 1989.

aega veel iseloomustav märkus: „Usuasjade volinik R. Ristlaan saatis oma ametniku Moskvast vastavat luba taotlema, mis ka saadi.“¹⁵³ Nende Piiblite jagamisel tekkis eriarvamus luteri ja metodisti kirikuga, kelle teoloogiliste arusaamadega Piibli lisad ei ühtinud.

1989. aasta märtsi PN koosolekul teatatakse, et Jaani kirikus anti Soome Piibliseltsi poolt Eesti konfessioonide esindajatele üle 100 000 eksemplari 1968 aasta tõlke redigeeritud Piiblit. Soomlaste poolt saadi kingitusena veel 25 000 illustratsioonidega Piiblit, faksiimiletrükk 1939. a. ilmunud Suurest Piiblist. Eesti Kristliku Ministri poolt saadetud 50 000 Uut Testamenti ja 100 000 Luuka evangeeliumi jõudsid ka kohale. Ilmumas oli Toomas Pauli poolt tõlgitud Uue Testamendi versioon.¹⁵⁴ Oktoobri 1990 juhatuse koosolekul nimetatakse, et veel saatis Campus Crusade liidule 17 000 eksemplari Uut Testamenti lisadega.¹⁵⁵

Nende arengutega oli jõutud 1995. aastaks sinnamaale, et Eesti Kirikute Nõukogu poolt läbiviidud esimeses elanikkonna uuringus, „Elust, usust ja usuelust“, vastas 84% eestlastest, et neil on kodus Piibel või Uus Testament. Ei ole võimalik hinnata, kui paljud eesti inimesed said tol ajal esimese kogemuse Piibli lugemisest. Kui paljud neist seeläbi jõudsid lähemale isiklikule pöördumisele ei ole võimalik teada saada.

Siinkohal aga tahan veel ühe huvitava seiga seoses Piibli-teemaga ära mainida. Juba 1986. aasta 15. detsembri PN koosolekul annab Robert Võsu teada, et tal on valminud Uue Testamendi rahvapärase tõlke variant. Presbüterite nõukogu ei tol hetkel ega ka hiljem asu sellega mingil põhjusel tegelema.¹⁵⁶ Septembris 1991 otsustab juhatuse, et „ülejätkäivaks on muutunud R. Võsu Uue Testamendi tõlke toimetamine. Käsikiri tuleks tagasi anda.“¹⁵⁷ Samuti ei ole mul õnnestunud seda üles leida. Omal kombel oleks sellest võinud saada EKB liidu oma vaimuliku poolt tõlgitud Uue Testamendi versioon nagu hiljem luteri vaimulik, Toomas Paul, Uue Testamendi tõlke näol tegi.

¹⁵³ EEKBKL Arhiiv: presbüterite nõukogu protokoll, 16. jaanuar 1989.

¹⁵⁴ EEKBKL Arhiiv: Ibid., 13. märts 1989.

¹⁵⁵ EEKBKL Arhiiv: Ibid., oktoober 1990.

¹⁵⁶ EEKBKL Arhiiv: Ibid., 15. detsember 1986.

¹⁵⁷ EEKBKL Arhiiv: Juhatuse koosoleku protokoll, 16. september, 1991.

4.9 Koostöö riigi ja teiste konfessioonidega

EKB Liidu kogudustes ja juhtkonnas ollakse 80ndate lõpus veel poliitikas osalemise suhtes ettevaatlikud. 1988. aasta PN oktoobrikuu koosolekul arutatakse, kuidas peaks suhtuma ühiskondlike organisatsioonide tööst osavõtmisesse. Leitakse, et pastor ei peaks ühinema poliitiliste liikumistega. Samal ajal soositakse pastorite tegevust usu tutvustamisel. Koguduseliikmete puhul on PN hinnangul vabadus osalemiseks ühiskondlikus elus. Avatus pastorite ja kristlaste osalemise suhtes ühiskondlikus elus on suur. Tekib ootamatuid võimalusi.¹⁵⁸ 1988. aasta veebruarikuu PN koosoleku protokollis kirjeldatakse Joosep Tammo osavõttu koguduste esindajana Eesti Lastefondi asutamiskoosolekust. Seal palutakse tal esineda sõnavõtuga väljendamiseks kristlaste seisukohti seoses elu ja laste kaitse teemadel.¹⁵⁹ Antud fond tegutseb tänini ja on vanim lastekaitsega tegeleb organisatsioon Eestis.

Samas ollakse ikkagi ebakindlad poliitikas kaasa rääkimise suhtes. See ilmneb ka põgusatest vihjetest aruteludele 1988. aasta novembri ja detsembri PN koosoleku protokollides, kus jutuks Eesti NSV Ülemnõukogu istung, kus võeti vastu deklaratsioon Eesti NSV suveräänsusest (16.11.1988). Lõppeks saadetakse presbüterite nõukogu poolt ülemnõukogu presiidiumile toetav kiri ja kogudusi kutsutakse üles selle päeva pärast palvetada.¹⁶⁰

PN detsembrikuu koosolekul arutatakse, kuidas suhtuda Eesti Kristlikku Liidu loomisega senduvatesse kahetistesse suundumustesse. Osad sooviks enam kristlaste poliitikas kaasalöömist (Illar Hallaste) ja teine pool apoliitilisemat kirikute koostööd ühiskonnas (Avo Üprus). Üldiselt ollakse koostöö osas pigem eitaval seisukohal.¹⁶¹

Luteri kiriku vaimulike osalemine poliitilises elus on tunduvalt aktiivsem. „Võeti osa Eesti Muinsuskaitse Seltsi, Eestimaa Rahvarinde, Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei, Eesti Kristliku Liidu, Eesti kodanike komiteede liikumise ja Eesti Kongressi tööst.“¹⁶²

¹⁵⁸ EEKBKL Arhiiv: presbüterite nõukogu protokoll, 14. oktoober 1988.

¹⁵⁹ EEKBKL Arhiiv: presbüterite nõukogu protokoll, november, detsember 1988.

¹⁶⁰ EEKBKL Arhiiv: presbüterite nõukogu protokoll, november, detsember 1988.

¹⁶¹ Ibid, 9. detsember 1988.

¹⁶² Altnurme, “Kristlusest oma usuni”, 167.

Kirikutevahelise koostöö osas tundub EKB liidul olevat samuti pigem ettevaatlik positsioon. 1988. aasta maikuu PN koosoleku protokollis öeldakse, et „teiste uskkondade arvukate ettepanekute suhtes ühisaktsioonides (palvepäev, läkitus jms) on peetud otstarbekohaseks jääda iseseisvaks.“¹⁶³ 1989. aasta 3. veebruaril on Konsistooriumis koos Eestimaa uskkondade esindajad, et arutada võimalusi koostööorgani loomiseks. Sellise organi moodustamisele vastu on katoliku kiriku esindajana preester Rein Õunapuu. Koostööorgani nimeks saab Eesti Kirikute Nõukogu. 16. veebruaril otsustatakse Kuremäe kloostri Eesti Kirikute Nõukogu (EKN) moodustamine.¹⁶⁴ Vaatlejateks jääb katoliku kirik. Sellest kujuneb minu arvates tugevaim kirikutevahelise koostöö formaat, milles EKB Liidu juhtkond asub asub aktiivselt kaasa töötama. Seda kuni tänase päevani.

Väike seik toonastest aruteludest EKN-is, mis tänaste arengute seisukohalt mõeldamatu tundub. Nimelt oli rahandusministeerium teinud ettepaneku eraldada ettevõtete maksust 1% kirikutele, vastavalt konfessioonide liikmeskonna suurusele, kirikute remondiks ja pastorite toetamiseks.¹⁶⁵ Samas on tajuda ka pingeid. Kõik otsivad vabamas keskkonnas ja suhetes riigiga oma kohta.

Maikuu PN koosoleku protokollis on huvitav repliik Joosep Tammolt. Ta toetab Halliste kiriku üleskutset annetada raha kiriku ülesehitamiseks, sest „olukorras, kus kirikute vahekorrad teravnevad ja luterlased püüavad saavutada vabariigi ajal omatud juhtivat positsiooni, on meil vajalik ilmutada head tahet.“¹⁶⁶ 1989. aasta alguse PN koosolekul Ülo Meriloo tõepoolest tõdeb, et „luteri kiriku liikmeskond kasvab. Nende kiriku traditsioonid tugevnevad.“¹⁶⁷ Viimase väite kinnituseks võib pidada 1991. aasta viimases juhatuse koosoleku protokollis viidatud, et EKN on saatnud liidule seisukohavõtuks „Kirikute seaduseelnõu“, mis on „Eesti Vabariigi aegset luterlikku seaduseelnõud järgiv“. Samuti heidetakse PN koosolekul ette, et eelnõuga on olnud tegevad „luterlased ja ilmikud“.¹⁶⁸ EKB liidu juhatuse nimetatud eelnõuga nõus ei ole.

¹⁶³ EEKBKL Arhiiv: presbüteri nõukogu protokoll, november, 16. mai 1988.

¹⁶⁴ EEKBKL Arhiiv: presbüteri nõukogu protokoll, 13 märts 1989.

¹⁶⁵ EEKBKL Arhiiv: juhatuse koosoleku protokoll, 16. september 1991.

¹⁶⁶ EEKBKL Arhiiv: presbüteri nõukogu protokoll, mai 1989.

¹⁶⁷ EEKBKL Arhiiv: Ibid., 16. jaanuar 1989.

¹⁶⁸ EEKBKL Arhiiv: juhatuse koosoleku protokoll, 9. detsember 1991.

Ka Lea Altnurme leiab oma töös, et luteri kiriku oli soov taastada kiriku kunagine positsioon ühiskonnas, kuid sõnul „valitsev rahvuslik narratiiv ristiusu suhtes palju sõbralikumaks“ ei muutunud ja „kristlus ei kujunenud rahvusliku identiteedi osaks.“¹⁶⁹

16. septembril 1991.a. peab EKB liidu juhatus oma koosoleku esimest korda iseseisvas Eestis. Pastor Joosep Tammo sõnul on see olukord „nii ootamatu ja harjumatu“. Samal koosolekul on jutuks ka EKN-is arutelu all olnud lauluväljakul Eesti iseseisvuse puhul korraldatud suurüritus „Vabaduse laul“. Probleemsena nähti, et vabakoguduste poolt ütles õnnistuspalve Märt Vähi. Luterlaste poolt tegi seda õpetaja Taul USA-st ja Rein Õunapuu katoliku kirikust.¹⁷⁰ Sellise valiku olid teinud ürituse korraldajad, kuid ilmselgelt häiris see EKB liidu juhatus.

Koostöö teema osas jagab Joosep Tammo oma nägemust 1992.aasta 11. mai juhatuse koosolekul, kus ta tunnistab, et talle on ette heidetud arroganset suhtumist teistesse liikumistesse. „Kuid tegelikult on asi selles,“ ütleb ta, „et kui tahad tööd teha, siis ei saa kogu aeg teisi emmata, vaid oma käed peavad olema vabad. Ma pole selle poolt, et me sulguksime teiste kirikute ja liikumiste suhtes, kuid meil tuleb teha tööd vabalt, iseseisvalt ja hoida suhteid sedavõrd, kui töö seda nõuab.“

171

Ettevaatlikkust koostöö osas võis ka mõista. Nii Eesti sees tuli igaühel leida oma koht vabakssaanud riigis. Kuid Eesti oli koos teiste endiste kommunistlike maadega ka välismisjoni sihtmaaks. Siia jõudsid erinevad liikumised ning usutegelased, kelle motiivides ei saanud alati kindel olla. Nii näiteks 1992. aasta maikuu juhatuse koosolekul on pikemalt juttu Crispus Ratnamist Singapurist, kes 1991. aasta juulist Tallinnas tegutses ja kelles vastu tõsteti süüdistusi seksuaalses ebamoraalsuses ja pettuses jne, mis leidsid ka kinnitamist. Kogudusele otsustati saata hoiatav kiri.¹⁷²

1993. aasta aruandes mööndakse, et „Eesti vaimulikule maastikule on tekkinud terve rida uusi iseseisvaid kogudusi, kes on väga lähedased meie põhimõtetele.“ Kutsutakse üles tõsiselt mõtlema

¹⁶⁹ Altnurme, „Kristlusest oma usuni“, 54, 55.

¹⁷⁰ EEKBKL Arhiiv: juhatuse koosoleku protokoll, 16. september 1991.

¹⁷¹ EEKBKL Arhiiv: juhatuse koosoleku protokoll, 11. mai 1992

¹⁷² Ibid.

oma kogudusliku töö kvaliteedi üle. „Parim viis lapsi kodus hoida on soe tuba ja kaetud laud.“¹⁷³ Neil aastail kohtab sageli hoiatusi teiste liikumiste ja nende tegevuse suhtes (kellest osadega on tänaseks väga hea läbisaamine) nagu näiteks Domata piiblikool, Paide Kristlik Keskus, Eesti Kristlik Nelipühi Kirik jt. Usuline maastik on toona tugevalt väljakujunemise protsessis. Tihedamat koostööd aga tehakse mitmete organisatsioonidega nagu Campus Crusade for Christ, Noored Missiooniga jüngerite kool, Operatsioon Mobilisatsioon, Billy Grahmi Evangeelne Assotsiatsioon jt.

Kirikute sisulisele koostööle evangeeliumi kuulutamisel annab tõuke protsess, mis on seotud Eesti Evangeelne Alliansi taastamisega. Lausanne II maailmaevangelisatsiooni kongressil (1989) nähtu ja kuuldu inspireerib. EKB liidust osales kongressil Joosep Tammo ja Ingmar Kurg. See mõjutab mõtlema ka Eestis kunagise allianssliikumise taastamise peale. 1991. aastal leiab aset evangelisatsioonikonverents Kohtla-Nõmmel ca 200 delegaadiga. See oli esimene Teise maailmasõja järgne erinevatest konfessioonidest kristlaste sedavõrd laiahaardeline kogunemine. Ka siin paistab valitsevat EKB Liidu juhatuses pigem ettevaatlik positsioon. E. Rahkema poolt konverentsist jagatud info suhtes ollakse reserveeritud. Toetuse avaldamise asemel võetakse vaid info teadmiseks. Ü. Meriloo avaldab muret, et see üritus killustab vendlust ja võtab pastorite töö fookuse koguduselt ära.¹⁷⁴

Joosep Tammo peab 18. septembril Kohtla-Nõmmel toimunud üritusel kõne, kus ta nimetab käimasolevaid protsesse kirikus ja ühiskonnas kolmandaks ärkamisajaks. Tema sõnul on muutused kaasa toonud ebakindluse, stressi ja vaimse vaakumi. Huvi usu vastu on, kuid hirmu tuntakse pealesurutud usu suhtes. Kuigi kirikud on statistiliselt kasvanud on Joosep Tammo kriitiline nii kirikute võimuvõitluse kui ka kergekaalulise kristianiseerimise suhtes. Tema nägemuses on eduka evangeliseerimise võtmeks eestlase individualistliku karakteriga arvestamine, hariduse ja usaldusväärsete inimeste austamine.¹⁷⁵

Konverentsi resolutsioonis saab esile tõstetud olulised teemad: evangeeliumi viimine kõigi eestlasteni, vajadus õhutada koguduse liikmeid kuulutama Jumala evangeeliumi, vajadus

¹⁷³ EEKBKL Arhiiv: EKB Koguduste Liidu 1993.a. konverentsi aruanne.

¹⁷⁴ EEKBKL Arhiiv: juhatuse koosoleku protokoll, aprill 1991.

¹⁷⁵ Tammo, *Kesköö on päeva algus: jutlused*, 49-56.

evangelisatsiooniks teist keelt kõnelevate eestimaalaste seas, tunnistus ühise evangelisatsiooni hädavajalikkusest, proselütismi taunimine. Konverentsil saavutatud koostööplatvormist saab alus 20. veebruaril 1992. loodud Eesti Evangeelsele Alliansile.¹⁷⁶

Joosep Tammo puudutab 1990. aasta liidu aastakonverentsil mitmeid üleminekuajale iseloomulikke probleeme. Eriti valulikult puudutab ta koguduste kiire kasvu varjukülgi, mille tagajärjel on tema sõnul toimumas „nimekristluse massiline taassünd.“ „Inimene, kes eile oli eestpalvel ja täna ristitakse, homme õnnistatakse kogudusse...“ Ta nimetab seda karjaste ja töötajate poolt kergemeelseks käitumiseks. Kõnest käib läbi ka toona vägagi valulik koguduste (konfessioonide) omavaheline rivaalitsemine, liikmete ülemeelitamine. Tundub, et viidatakse väga jõuliselt tegutsevatele uutele liikumistele, aga ka sisemistele vendluselammutajatele.¹⁷⁷

Kõige lähemalt puudutab Joosep Tammo kõne ja viited uue nelipühikiriku sünnieelset tegevust. Liidu juhtkonna koosolekute protokollides on sellest protsessist märkmeid küllaltki palju. Esimesena külastab EKB Liidu juhtkonda Allan Laur 1988. aasta oktoobris. Ta toob tervitusi Toronto Immanueli Nelipühi Koguduselt, mille pastoriks ta on sel ajal. Samuti on tema kohtumised seotud Eesti Kristliku Ministri presidendiks olemisega. Hiljem lisanduvad ansambli „Sõnajalg“ kontsertid ja ühine tegevus koos Märt Vähi ja Harri Leesmendiga. 1990. aasta oktoobrikuu juhatuse protokollis kirjeldatakse Tallinnas ja Saaremaal toimunud Eesti Kristliku Seminari korraldamist nimetatud vendade poolt. Plaanitakse järege. EKB liidu koguduste ja seminari koostööst ei olda huvitatud. Juba on jutuks ka iseseisev töö. Üheks selliseks näiteks on ka Paide kogudusest eraldunud usklike grupp, kes Kenneth Kaasiku juhtimisel registreeruvad iseseisva kogudusena. Samamoodi toimub ka Kuressaare kogudusest grupi usklike lahkulöömine, mis toona vägagi valulikult aset leiab. Sealsamas öelakse, et „on selged tundemärgid, et Eestis on tekkimas ja arenemas uued vaimulikud liikumised, moodustades uued kogudused.“ Samuti märgitakse, et Eestis on formeerumas Eesti Nelipühakoguduste Liit. Hilisematel kohtumistel tunnistab Märt Vähi kohtumisel EKB liidu juhtidega nende viga, et mindi EKB liidust mööda ning antakse nüüd teada, et plaan on luua 5-10 nelipühi kogudust.¹⁷⁸ 17.08.1991 avati EKB liidu septembrikuu juhatuse protokoll põhjal Eestis Kristlik Kirik. 1991. aasta detsembrikuu EKB liidu juhatuse koosolekul on

¹⁷⁶ Ariel Süvari, „Kõik kirikud kuulutavad ühist evangeeliumi kogu Eestimaal: Eesti Evangeelse Alliansi evangelisatsiooniteoloogia kujunemine“, bakalaureusetöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2012), 14-15.

¹⁷⁷ Tammo, *Kesköö on päeva algus*, 39-48.

¹⁷⁸ EEKBL Arhiiv: juhatuse koosoleku protokoll, aprill 1991.

taas valulikult teemaks liidu koguduste liikmete üleminek Eesti Kristliku Kiriku kogudustesse. 1992. aasta esimesel juhatusel koosolekul kohtutakse Eesti Kristliku Kiriku kolme juhiga, et arutada nende poolt Eestisse toodud uusi töömeetodeid. Ette heidetakse tantsimist jumalateenistustel, mida peetakse aga Jumala kiitmiseks ja ülistuseks. Samuti heidetakse ette kiiret ristimist, ilma inimeste usu läbikatsumiseta. Kuigi protokollis öeldakse, et „kohtumine ja mõttevahetus toimus pingevalt, vennalikus õhkkonnas,“ siis puudutatakse kõiki valutekitanud küsimusi, sh uute koguduste rajamist (Kuressaares) ja EKB liidust üleminevate inimestega seonduvat.¹⁷⁹

4.10 Eneseleidmine uuenevas ühiskonnas

1989. aasta maikuu PN koosolekul kostub esimest korda ettepanek luua iseseisev (Moskvast eraldunud) EKB liit. Oli ju ka Eesti poliitiliselt liikumas iseseisvuse suunas. Konverentsi eel PN koosoleku protokollis (4.12.1989) seisab: „Konverentsil tuleks vastu võtta otsus iseseisva liidu moodustamisest, vastu võtta liidu põhikiri ja deklaratsioon iseseisva liidu moodustamisest.“ Koosolekul otsustatakse siiski, et soovitakse jääda NSVL föderatsiooni liikmeks.¹⁸⁰

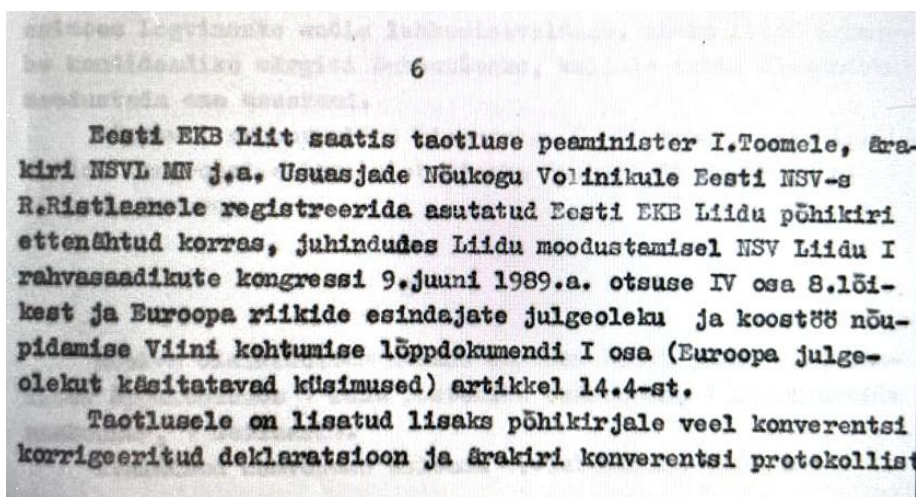

Foto 3.¹⁸¹ EKB Liidu konverentsil 8.-10. detsembrini 1989.a. taastatakse Moskvast sõltumatu iseseisev koguduste liit. Eesti NSV peaministrile saadetud taotluses EKB Liidu põhikirja registreerimiseks ei ole veel viidata ühelegi eesti seadusandlikule aktile. Eesti riikliku iseseisvuse taastamise otsuseni oli siis veel jäänud üle pooleteise aasta.

¹⁷⁹ EEKBKL Arhiiv: presbüteri nõukogu protokoll, mai 1989.

¹⁸⁰ EEKBKL Arhiiv: presbüteri nõukogu protokoll, mai 1989.

¹⁸¹ EEKBKL Arhiiv: EKB Liidu juhatusel koosoleku protokoll, 8. jaanuar 1990.

Ajakirjas „Teekäija“ küsib kauaaegne liidu juht, Robert Võsu: „Kas võime oma vendluse konverentsi 8.—10. detsembril 1989 pidada ajalooliseks? Usun, et see on nii.“ Ühel kõige keerulisemal ajal EKB Liidu juhiks olnuna (1970-1985), oskab ta hinnata toimunud muutusi ühiskonnas. „Eestimaa on kasvava intensiivsusega üle elamas oma ajaloo tähtsaimat murrangut. Meie ei ela ainult koos oma rahvaga kaasa seda pulbitsevat ja kriitilist perioodi, vaid elame kaasa ka selle aja murrangulisi sündmusi oma vendluse piires.“ 1989. aasta konverentsil Tallinnas asutati iseseisev Eesti Evangeelsete Kristlaste-Baptistide Koguduste Liit, kes valis liidu esimeheks Ülo Meriloo ja sekretäriks Ruudi Leinuse.¹⁸²

Eesti EKB Liitu tunnustatakse 1991. aastal Ülemaailmne Baptistide Liidu poolt 1939. aasta baptistiliidu järglasena. Euroopa Baptistiliit võtab EKB Liidu vastu 22. - 28.09. 1991 Varnas, Bulgaarias, toimunud konverentsil.¹⁸³

Vabadusaja võimaluste realiseerimiseks vajab EKB Liit uusi töötajaid. See oli juhtide pidev mure, mis ka presüterite nõukogu protokollidest korduvalt läbi käib. Vaimuliku innukuse ja strateegilise juhtimise tasakaaluotsimistes oli kindlasti Eesti Baptisti Usuteaduse Seminari taasavamisel väga oluline roll. Poolteist kuud enne iseseisva EKB liidu loomist tehakse 16. oktoobril 1989 liidu keskuse hoones Nõmmel sellekohane otsus. Arutelu all oli seminari asukohana ka Haapsalu või Tartu. Alustatakse siiski keskuse juurdeehituses ning 1991. aastal kolitakse ümber Kolgata koguduse ruumidesse Tartus, Tähe tn-l. 1994. aastal saab valmis seminari õppehoone Tartus, Annelinna servas. Seminari taasavamise nimel oli toonane liidu juht, Robert Võsu, hakanud tegutsema juba 70ndatel aastatel. Ta sai loa saata kolm inimest Saksa DV-sse, Bukovi seminarri õppima. Need kolm noort pastorite olid Peeter Roosimaa, Ermo Jürma ja Joosep Tammo, kellest hiljem said seminari taasasutajad ja põhiõppejõud. Seminari esimene lend (töö kirjutaja sealhulgas) lõpetas seminari 1993. aastal.

1991. aasta alguses luuakse Tallinna ümbruse viie koguduse baasil sotsiaaltöö komitee, mida hakkas juhtima Viimsi koguduse pastor, Evald Timmas. Selle otsuse põhjuseks oli saabunud abipakkide ratsionaalsem jaotamine ja abistamistöö arendamine. Septembrikuus luuakse heategevusfond „Sõbra Käsi“. Oli ju humanitaarabi juba paari aasta jooksul koguduste kaudu jõudnud Eestimaa küladesse ja linnadesse. Sama aasta aastaaruandes tuuakse välja üksikasjalikult

¹⁸² Robert Võsu, Teekäija, nr. 3 (1990), 23.

¹⁸³ EEKBKL Arhiiv: EKB Liidu juhatuse koosoleku protokoll, 14. oktoober 1991.

„välismaa abi meie sektoreile: Torontost paljundusmasin, kirjandus, lasteriided; Vancouverist kirjandus ja toetus pastoreile; Saksamaalt kirjandusmasinad ja toidupakid; Soomest ja Rootsist kirjandus, toidu-ja riidepakid.“ Juunikuu juhatuse koosolekul 1992 näiteks jaotatakse koguduste vahel Rootsi Misjonikirikust saabunud suuremad ja väiksemad tööriistakomplektid, aga ka koopiamasinaid jm kantseleitarbeid. Seni oli sellega tegelenud liidu juhatuse.

1991. aasta 22.-23. novembril toimub Tallinna Kalju koguduse palvelas Eesti Evangeelsete Kristlaste-Baptistide Koguduste Liidu aastakonverents, teemal „Usu teod“. Joosep Tammo ettekandes vanade koguduste taastamisest ja uute rajamisest on tunda tugevat sisemist pinget. „Vennad, kus seisame või liigume meie oma õpetuse ja eluga,“ küsib ta peale seda, kui on toonud rida näiteid esimese vabadusaja koguduse- ja misjonitööst. Olles kriitiline võõrsilt tulnud evangelistide suhtes, „kes päästavad inimesi, nagu võtaksid kohalikelt indiaanlastelt skalpe.“ Kuid seejärel esitab ta positiivse väljakutse uute koguduste rajamiseks. „Evangeeliumi kuulutamine – see on vaimulike laste sünnitamine... Evangeeliumi kuulutamine ja uute koguduste loomine kuuluvad kokku.“ Väga jõuliselt kutsub ta üles taotlema tagasi äravõetud palvelaid ja taastama vanu ning rajama uusi kogudusi. Tammo jutluste kogu trükkimineku ajaks 1998. aasta olid enamused ettekandes nimetatud Pärnu ja selle ümbruse kogudustest (taas)rajatud ja töötavad siamaani. Samas möönab ta, et „oskuslikke evangeliste“ ei ole kuskilt võtta ning näeb just noortes potentsiaali.¹⁸⁴

Sel aastakonverentsil tunnistab ka liidu juht, Ülo Meriloo, jõuetust „nüüdisaegse usuvabaduse perioodil“ kõiki võimalusi kasutada. „Küündimatus ettevalmistuses, väärdõpetuste sisseränne, meile sõbralike liitudega nõrk koostöö, koguduste töötajate defitsiit ja õigete vaimulike töösuundade aeglane leidmine, koguduste väike mõju ümbruskonnale ja vastpöörduvate nõrk hoolekanne.“¹⁸⁵

Konverentsile esitab läkituse ka evangelismi sektori juhataja, Eerik Rahkema. Teemaks ikka evangelism. Baptisti Maailmaliidu kongressist 1990. aasta oli Eestist osa võtnud 10 delegaati. Seal vastuvõetud, nn Seouli lepingut tsiteerides, kirjutab E. Rahkema: „Me pühendame endid maailma evangeliseerimise ülesandele ja püstitame eesmärgi, et aastaks 2000 oleks igal inimesel võimalus ehedalt ja sisuliselt vastu võtta Jumala armastust Jeesuses Kristuses.“ Edasi seisab läkituses, et

¹⁸⁴ Tammo, *Kesköö on päeva algus*, 61.

¹⁸⁵ EEKBKL Arhiiv: EKB Liidu 1991.a. aastaaruanne.

„Jumal on kuulnud palveid ning veelkord kinkinud meie rahvale armuvõimaluse. Kogudustel on võimalik täita oma missioon ja igatsus – viia päästesõnum inimesteni ja teha neist Jeesuse õpilased.“¹⁸⁶ Kuid takistusena nähakse läkituses meie usklite oskamatust ja kõhklust. Evangelismisektor pakub abi neist ülesaamisel ja 1992.aasta suvel plaanitakse korraldada evangeelse töö alane väljaõpe. Oma sõnavõtus heidab Rahkema seminarile ette, et see haarab liiga kitsapiirilist kontingenti, „vajalik oleks asutada misjonikool, et laiemalt ette valmistada abilisi kogudusevanematele, kes aitaksid kontakte luua väljaspool kogudust.“ 1992. aasta augustikuu juhatuses koosoleku protokollis antakse suvekursustele Nuutsakul positiivne tagasiside – potentsiaali siiski on.

Hämmastav, et enesekriitilisus evangelismi teemal kestab aastast aastasse. 1992. aasta septembri juhatuses leitakse, et ollakse evangelisatsioonitöös „sabassõrkijad“. Leitakse, et suuremates linnades ei saa olla suured massiüritused peamine töösuund. Soovitatakse proovida telgikoosolekute vormi maapaikades.¹⁸⁷ Oktoobri juhatusel esitab E. Rahkema pöördumise luua Eestisse konfessioonidevaheline misjonikool. Pöördumisele on alla kirjutanud lisaks temale veel R. Uuemõis, I. Kurg ja Jaan Puusaag. Juhatus diplomaatiliselt tervitab „iga evangeelset initsiatiivi“, kuid leiab siiski, et Kõrgem Usuteaduslik Seminar jääb EKB Liidu misjonialase väljaõppe keskuseks, kus kavandatakse nii sise- kui ka välismisjonialast väljaõpet.¹⁸⁸ Misjonitööst räägitakse veel põhjalikult 1992. aasta viimases juhatuses, kus E. Rahkema pakub välja võimaliku misjonitöö kontseptsiooni Ap 1:8 alusel – lähemalt kaugemale. See tähendab keskendumist uute koguduste rajamisele Eestis ja välismisjonit soome-ugri rahvaste keskel. Ta teeb ettepaneku ka luua EKB Liidu misjoniselts vms. Samal koosolekul otsustakse nimetada E. Rahkema liidu misjonisekretäriks.¹⁸⁹

¹⁸⁶ EEBBKL Arhiiv: Suurt misjonikäsku täites, 22. november 1991.

¹⁸⁷ EEKBKL Arhiiv: juhatuses koosoleku protokoll, september 1992.

¹⁸⁸ EEKBKL Arhiiv: juhatuses koosoleku protokoll, oktoober 1992.

¹⁸⁹ EEKBKL Arhiiv: juhatuses koosoleku protokoll, detsember 1992.

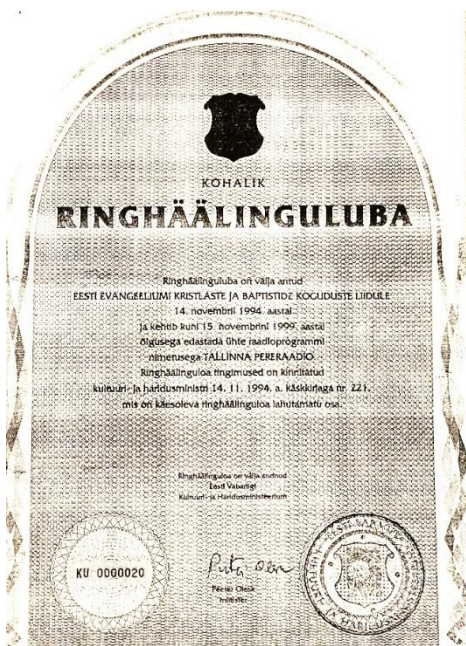

Foto 4. Ringhäälingu luba, mis lubas edastada raadioprogrammi nimega Tallinna Pereraadio.

Tänapäevani ulatuv kristlike raadiote töö algus ulatub samuti sellesse ajaperioodi. Novembris 1992. aastal arutab juhatus E. Meiusi ettepanekut Eestisse raadiostuudio saatmiseks. Samuti arutatakse koostööettepanekut IBRA raadio poolt (hilisem Raadio7). Teemasse suhtutakse taas ettevaatlikult, kuna ettepanekuid on palju. Moodustatakse töögrupp, kes oleks „suuteline raadio ja TV töös kaasa aitama, hindama pakkumisi ja koordineerima seda tööloiku.“¹⁹⁰ Võib vaid imestada, millise lühikese aja jooksul tuli juhatusel tegeleda väga paljude valdkondade nullist ülesehitamisega ning sobivate inimeste leidmisega.

Kahtlemata oli EKB liidu ajaloos märgilise tähendusega 9. oktoobril 1993. aasta toimunud esimene misjonikonverents Vanemuise teatri saalis Tartus, kus pannakse alus Misjonifondi loomisele.

Misjonikonverentsist võttis osa 600 inimest. Konverentsi motoks oli "Ustavus, valmidus, kuulekus, vägi". Liidu toonane president, Joosep Tammo, enne kui jagab oma nägemust tulevikutööks, vaatab tagasi viimastel aastatel toimunud: „Arvamus, et vabaduse saabumisel inimesed iseenesest valivad hea ja hülgevad kurja, ei ole osutunud vettpidavaks. Vabadus tõi teravamalt kui varem esile vaakumi, mis inimese hinges valitses.“ Ta on kriitiline erinevate misjonäride tegevuse suhtes, kes

¹⁹⁰ EEKBKL Arhiiv: juhatuse koosoleku protokoll, november 1992.

kerget viisil möödunud aastatel olid “üritanud rahva haavu ravida”, kuid olid „tekitanud veelgi suurema pettumuse ja usust taganemise.“¹⁹¹

Tagantjärele vaadates on hämmastav, et rõõmu asetleidnud ärkamislainest kohtab nii kesiselt. Vaatamata sellele, et liidu liikmeskond oli uuenenud vaid mõne aasta vältel veerandi võrra ning 1992. aastal oli ristimiste arv olnud liidu 110 aasta ajaloo üks suurimaid. Kuid vaatamata sellele tunnistab Joosep Tammo: „Me oleme võlglast Jumala ees ja võlglast eesti rahva ees!“ Konverentsil deklareeritakse: „Mina ja minu kogudus, meie usume Jeesuse Kristuse päästvasse ja vabastavasse väesse ja sellepärast tahame olla sõnakuulelikud tema suurele misjonikäsule.“¹⁹²

See on omamoodi tähendusrikas, et 1993. aasta misjonikonverents saab ärkamisaja kõrgaja möödumise tähiseks. Sellest aastast ristimiste arv kogudustes hakkab vähenema. Korrelatsioonis sellega pühapäevakoolis käivate laste hulk. Peale võimast vaimulikku tõusulainet on algamas jäjekindla ülesehitamistöö ajastu kogudustes, oma väiksemate tõusude ja väljakutsetega erinevatel ajaperioodidel. Konverentsil deklareeritu on aga minu arvates väljendamas baptismiliikumisele omast eestimaisest töökultuurist läbiimbunud vaimulikku suhtumist – Jumal lubab raskemaid ja kingib ka soodsamaid aegu, kuid evangeeliumi kuulutamise tööd tuleb teha alati.

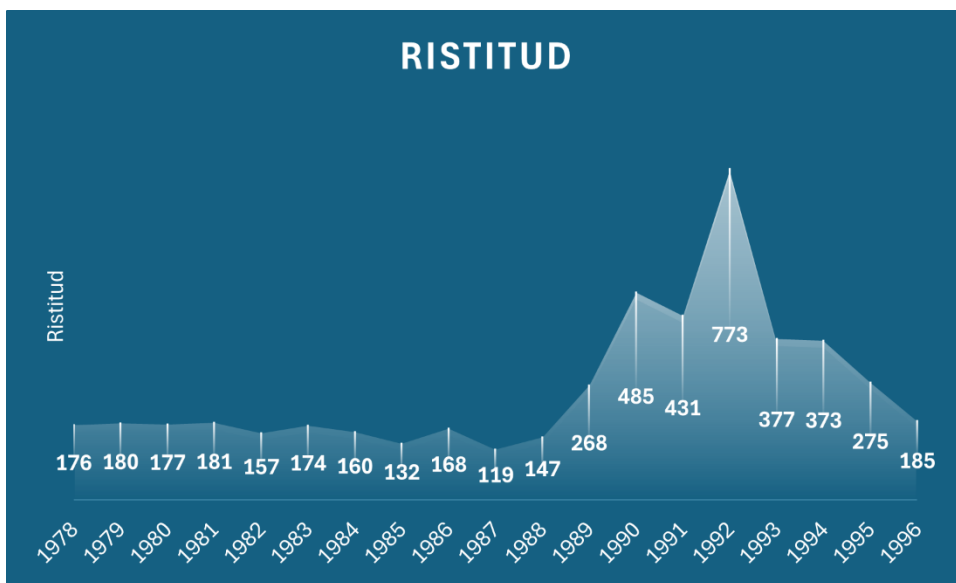
Arvestades kõike seda, mis selleks ajaks oli Eestimaa kogudustes aset leidnud, kirjutatakse 1994. aasta novembrikuu „Teekäija“ numbris 22. oktoobril Kärklase toimunud Hiiumaa misjonikonverentsil räägitust: „Esinesid Joosep Tammo ja Indrek Luide, Udo Veevo ja Ingmar Kurg. Viimased kõnelesid vastavalt ärkamise vajadusest ning lihtsalt ärkamise äraootamisega seotud ohtudest.“¹⁹³

4.11 Ärkamisajast numbrites

¹⁹¹ Tammo, *Keskköö on päeva algus*, 77-85.

¹⁹² Tammo, *Ibid.*, 77-85.

¹⁹³ Paul Gill, „Misjonikonverentsid olid Läänemaal ja Hiiumaal”, *Teekäija*, oktoober, (1994), 19.

Joonis 2. Ristimiste arv hakkab kasvama 1989. aastast ja püsib kõrge kuni 1995. aastani. Langustrend algab alates 1992. aasta rekordtaseme saavutamisest. Üle 200 ristitava on olnud alates selles ajast vaid viiel aastal: 1997-203, 2001-223, 2002-251, 2011-229, 2024-207.

Ristimiste arvu dünaamika muutus EKB Liidu kogudustes 1987 – 1992 on enneolematu. EKB Liidu aastaaruannete alusel olen koostanud siinse kokkuvõtte. 1978 – 1988 ristiti EKB Liidu kogudustes 1771 inimest, aastas keskmiselt 161. Sama ajavahemiku jooksul suri 2812 inimest, aastas keskmiselt 255 inimest. Loomulik iive -1041. Kõigil neil aastatel sureb rohkem koguduseliikmeid kui saab ristitud. Surmade sedavõrd kõrge arv on tõenäoliselt seotud asjaoluga, et suurem osa koguduste liikmetest olid ühinenud kogudustega esimesel iseiseisvusajal ning nüüdseks olid jõudnud kõrgesse ikka.

Samal ajal tuuakse aastaaruannetes välja ka kogudusega ühinenud noorte arv. Näiteks, 1976 – 1983 sai ristitud 500 noort 18 – 25 aasta vanuses. Samas ei olnud see piisav, et peatada üldist vähenemistendentsi. Esimest korda alates 1978. aastast alates oli ristitute arv kõrgem surmadest 1989. aastal, kui ristiti 268 ja suri 223.

Järgnevate aastate jooksul kasvab ristitute arv tunduvalt: 1990 – 485, 1991 – 431, 1992 – 773 (so EKB Liidu ja selle moodustanud liikumiste varasemat ajalugu silmas pidades suuruselt teine ristimine - 1922. a. ristiti baptistiliidus 810 liiget) 1993 – 377. 1990 - 1993. aasta jooksul ristiti 1689 inimest, mis oli umbes 25% liikmete koguarvust. Liit kasvas 679 liikme võrra.

Väikese emotsionaalse nüansi annab 1992. aasta statistikast 1993.a. jaanuarikuu juhatuse koosolekul ülevaadet andes Ruudi Leinus. Ta ütleb, et arvud ei ole veel täpsed, kuid mõningased kommentaarid on tähendusrikkad. Ristitud on üle 750, EKB Liidu liikmete koguarv on küündimas 6500-ni, püüaäevakoolid toimivad 67-s koguduses ja neist võtab osa umbes 7000 last, koguduse sõprade arv on üle 5000 ja laste õnnistamisi toimus suhteliselt vähe, vaid 349 (vrdl. 2023.a. - 81).

1993. aasta näitajaid käsitleb liidu juht, Joosep Tammo, konverentsil juba teises toonis. „Kui möödunud aastal võisime rõõmustada liidu liikmeskonna kasvu üle, siis tänavu aastal peame muremõtetega end läbi katsuma,“ ütleb J. Tammo. Tõepoolest vähenes liidu liikmeskond 73 liikme võrra 6438-le. Peamisteks põhjusteks on erakordselt suur liikmenimekirjadest kustutatud liikmete arv - 142 liiget. Mõeldes 1992.a. suurele ristitavate arvule (773) ütleb J. Tammo: „Noot tõi kaasa ilmselt mitmesuguseid kalu.“ Nii kujuneb 1993 „koguduste puhastamise ja "remondi" aastaks“ nagu liidu juht seda nimetab. Suuremad kustutamised toimusid Olevistes (35), Haapsalus (30) ja Paides (13). Teiseks vähenemise põhjuseks oli aga 1993.a. erakordselt suur teistesse kirikutesse lahkunute arv - 102 inimest 18 kogudusest, kui samal ajal oli tulijaid vaid 13. Oleviste kogudusest lahkus 47, kellest 30 liiget lahkus ajaloolise järjepidevuse alusel taastatud Eelimi kogudusse, Tallinna Vene kogudusest 13, Narva kogudusest 10 (välismaale). Joosep Tammo põhjendab seda asjaoluga, et „Eesti vaimulikule maastikule on tekkinud terve rida uusi iseseisvaid kogudusi, kes on väga lähedased meie põhimõtetele.“ Seepärast kutsub ta üles tõsiselt järele mõtlema kogudusliku töö kvaliteedi üle. „Parim viis lapsi kodus hoida on soe tuba ja kaetud laud. Hoolitsegem oma kogudustes vaimuliku soojuse ja värske Jumala Sõna leiva eest!“ On mõistetav, et peale 1992 erakordset kasvu mõjus nii järsk langus šokina. Tõenäoliselt eeldati eelmisele aastale sarnast kasvu. Kuid sisuline töö uute liikmetega ei jõudnud tõenäoliselt järgi. Ometi oli 1993. aastal veel ristimiste arv poole suurem, kui enne 80ndate lõpu tõusu algust - ristiti 53 koguduses 377 inimest. Suuremad ristimised olid Olevistes 42, Pärnu Immanuelis 35, Tallinn Vene koguduses 20, Rakvere Karmeli koguduses 20, Kohtla-Järve Vene koguduses 17, Sillamäe vene koguduses 17, Tallinn Kalju koguduses 16.

Tagasi vaadates tundub, et toona ei nähtud nii selgelt seost ühiskonnas toimuvate muutuste ja inimeste usulise aktiivsuse vahel. 1993.a. aruandes kutsub liidu juht üles „senise innukusega töötama nagu stagnatsiooniajal“, sest siis „oleksid tulemused kindlasti paremad“. Samas möönab

ta, et „osa külvist on langemas ohakate sekka, kus „selle ajastu muretsesemised ja rikkuse petlik ahvatlus lämmatavad sõna ning see jääb viljatuks.“ (Mt 13:22)

Veelkord pöördudes Lea Altnurme töö juurde tagasi, siis tõenäoliselt ei olnud suurte ristimiste järel toimunud tagasilöögid sugugi üksnes pastorite hingehoiutöö puudujääkide tagajärg või ka programmide puudus või jüngerluse nõrkus. See on vaid üks pool. Kuid Altnurme uuringute järgi tuleb siiski ka möönda, et asjal on teine pool ka. Uurinud sellel ajal kogudusega liitumiste põhjuseid, leiab ta, et need võisid olla väga erinevad. Esialgu 80ndate teisel poolel veel rahvusliku vastupanu motiiv nõukogude võimule (rohkem ehk luteri kirikutes), siis suurima kasvu aeg langeb üleminekuaja ebakindluse aastatele. „Valitses teadmatust nii maa ja rahva kui ka iga üksiku tuleviku osas – olukord, mis on aegade vältel soodustanud usulise aktiivsuse tõusu.“ Tema hinnangul hakkas eestlaste huvi usuliste küsimuste vastu vähenema ja usuline aktiivsus langes tunduvalt 1992. aastast alates.¹⁹⁴ Ka EKB Liidus saavutasid ristimised sel aastal rekordtaseme, pärast mida need hakkasid langema. Sama kehtis ka pühapäevakoolis osalevate laste arvu kohta.

Võrdluseks, James Wesley Griffin oma uurimistöös Eesti Metodisti Kirikus toimunud liikmeskonna arengute kohta 1991 – 1994, jõudis sarnastele järeldustele¹⁹⁵. Juba 1991. aastast algas eestlaste hulgas uute pöördunute arvu vähenemine. Kuna ta uuris neid arenguid eraldi nii eestlaste kui vene keelt kõnelevate inimeste hulgas, siis avastas ta, et vene keelt kõnelenud uute pöördunute arv neil aastail ei vähenenud. Rahvusest lähtuvat statistikat mina oma töös EKB Liidu kogudusi silmas pidades esile ei too. Juhatuse protokollides aegajalt leidub vaid märkusi selle kohta, et vene kogustustest inimesed lahkuvad välismaale. Ka Griffin neid tulemusi rahvuslikus lõikes ei analüüsi. Arvan, et taustal toimunud poliitilised, sotsiaalsed ja majanduslikud sündmused võisid erinevalt mõjutada eestlaste ja venelaste käitumist seoses usuga.

Kuna antud töö peamisteks allikateks on EKB Liidu juhtkonna koosolekute materjalid ja liidu aastaaruanded, siis neist ma ei leidnud materjali, kus oleks püütud analüüsida inimeste usuletulemise motiive. Olen vihjanud vaid Altnurmele, kes just ajastu ebakindluse ühe peapõhjuseks esile toob. Naastes James Wesley Griffini töö juurde Eesti Metodisti Kirikus 1991 - 1994 aastatel toimunud pöördumisi analüüsides, toob ka tema oma uurimuses esile inimeste ühe

¹⁹⁴ Lea Altnurme, „Kristluse tähenduse ja tähtsuse muutus eestlaste seas“, 50

¹⁹⁵ Griffin, “Christian Conversion”, 79.

vastusena elu probleeme, mis neid pöördumise suunas mõjutas. "Eluvõitluste tegelikkus viis paljud vastajad otsima lahendusi oma füüsilistele, emotsionaalsetele ja vaimsetele vajadustele. Jumal kasutas neid võitlusi, et tuua vastajaid lähemale pöördumisele." ¹⁹⁶ Kui ta veel uuris, kuidas inimesed jõudsid isikliku usuni, kelle mõjutusel, siis huvitava erinevuse toob ta välja eestlaste ja venekeelsete pöördunute vastustes. Eestlaste puhul on tunduvalt suurem kaal sõprade mõjul. Venekeelsetel inimestel pigem perekonnal. Sisemist motivatsiooni uurides ehk vaimset vajadust, vastas 55,8% eestlastest, et otsis sisemist rahu ja 51,2 pattude andestust ja süüst vabanemist. Venekeelsete inimeste puhul oli see võrdselt 35,4%. Enim aga märkisid venekeelsed inimesed, et neid motiveeris Jumalat otsima soov leida elule tähendus ja eesmärk - 45,8%. Eestlastest vastajatest tõi selle esile vaid 9,3% vastanutest. Üks võimalik seletus sellele on ka selles töös korduvalt mainitu, et eestlaste jaoks (sh usklike) oli iseseisvus suure eesmärgi täitumine, kuid venekeelsete inimeste maailma lõi see pigem segamini. ¹⁹⁷

Ristimisi puudutav graafik lõpeb 1996.a. liidu aastaaruande andmetega, millega jõuti suurte muutuste eelsete ristimisnumbriteni – 185 inimest. Aruandes räägitakse „uuest vaimsest kliimast“ ehk õhus on tunda jahtumise märke. J. Tammo annab koguduste evangeelse töö hindeks kahe. „Paremast hindest võiks rääkida siis, kui ristitute arv tõuseb üle 250.“, Kuid ristimiste arv ületas järgnevate aastakümnete jooksul vaid üksikutel aastatel 200-t inimest: 1997 – 203, 2001 – 223, 2002 – 251, 2011 - 229 ning 2024. aastal - 207.

1. jaanuariks 2009 oli Liidu koguduste liikmete arv langenud ärkamisaja eelsele (1988 - 5997) tasemele - 5974. Oli ülemaailmne majanduskriis, mis ka Eesti inimesi rasis ja ebakindluse õhkkonna lõi. Maikuus toimus nende aastate suurim evangeelne sündmus, „Lootuse festival“, kus jutlustas Franklin Graham. Saku suurhallis oli kolmel õhtul umbes 10 000 inimest. 2009. aastast alates hakkab liikmete arv EKB Liidus taas tõusma ja 2019. aastaks on see taaskord üle kuue ja poole tuhande liikme – 6513. Kuid selle kasvu mõjutegureid võrrelduna 80ndate lõpu ja 90ndate alguse omaga, tuleks eraldi uurida. Ühiskondlikud olud olid neil aegadel kindlasti väga erinevad ning „ärkamisest“ aastatel 2009-2019 keegi ei rääkinud.

¹⁹⁶ Griffin, "Christian Conversion", 92.

¹⁹⁷ Griffin, "Christian Conversion", 85.

Kokkuvõtteks tuleb tunnistada koos Lea Altnurme intervjuueeritavatega, et „nõukogude riik ja võim olid religioosses kontekstis mõtestatuna valed, kurjuse impeerium, tähendas selle kokkuvarisemine headuse s.t. Jumala võitu ühelt poolt, ja õige e. Jumala poole valinu isiklikku võitu teiselt poolt..., neil oli tunne, et nüüd on kõik õieti...” (Naine, 1968.) Tõepoolest, oli kätte jõudnud „magus ja kuum aeg. Oli ärkamisaeg.“

Siiski oli neidki, kes „ütlesid, et usuline ärkamine on vaid kukesammu pikkune ja sellele järgneb uus usuline surveaeg... Oli neidki, kes ei pidanud inimeste usulist avatust üleüldse mingiks tõeliseks huviks ja väitsid, et tõeline ärkamine alles peab tulema.“¹⁹⁸

¹⁹⁸ Altnurme, “Kristlusest oma usuni”, 168, 169.

5. ERINEVAID KÄSITLUSI ÄRKAMISEST

Käesolevas peatükis keskendun ja analüüsin ärkamisalase kirjanduse põhjal Eestimaal ja eesti kogudustes 1987–1992 toimunud arenguid. Seda ajavahemikku on nimetatud teiseks rahvuslikuks ärkamisajaks – sündmustejadaks, mis järgnes pikaaegsele nõukogude okupatsioonile. Paralleelselt rahvuslike arengutega toimus ka märkimisväärne usuline elavnemine, mida on mitmed autorid käsitlenud kui ärkamist. Näiteks on Tom Kraeuter kirjeldanud nn Effataa ärkamist (1979–1985) kui „suurt nõukogude ärkamist“¹⁹⁹. Samuti on nimetatud ärkamiseks 1955. aasta Tallinna usklike noorte liikumist ning 1980ndate lõpu usubuumiperioodi, nagu Lea Altnurme on oma uurimustes nimetanud.²⁰⁰

Sügaval nõukogude ajal küsisid jutlustajad aeg-ajalt oma kogudustelt, kas ollakse valmis ärkamiseks. Kas ollakse valmis kui ühel hetkel hakkavad kümned ja sajad inimesed tulema palvemajadesse ja kirikutesse? Mäletan isiklikult selliseid jutlusi. Sarnast mõtet väljendab ka EKB Liidu evangelist Imant Ridalist oma 1990. aastal ilmunud kirjutises ajakirjas Teekäija²⁰¹. Kuigi ei ole teada, millal kõne algselt peeti, ilmus see postuumselt ja peegeldab ärkamise ootust. Ta tsiteerib Charles Finneyt, kelle järgi ärkamine ei ole juhuslik vaimne sündmus, vaid teatud tingimuste ja tegevuste tulemus.²⁰²

Piibli kontekstis võib ärkamist mõista kui tsüklilist mustrit, milles toimub korduv pöördumine Jumala poole – nii mõtestab seda Richard Lovelace oma raamatus *Dynamics of Spiritual Life*²⁰³. Just uuenduse tsüklit võiks selles kontekstis ärkamisena tõlgendada.

¹⁹⁹ Tom Kraeuter, *The Great Soviet Awakening*, (Lynnwood, WA: Emerald Books, 1992).

²⁰⁰ Altnurme, „Kristlusest oma usuni”, 50.

²⁰¹ *Teekäija*. Nr 4, 1990.

²⁰² Charles G. Finney. *Lectures on Revivals of Religion*, (Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 1835), 35.

²⁰³ Richard F. Lovelace, *Dynamics of Spiritual Life: An Evangelical Theology of Renewal* (Downers Grove, IL: InterVarsity Press, 1979), 62–63.

Inglise keeleruumis eristatakse ärkamisest rääkides kahte mõistet. Ameerika religiooni- ja kultuuriajaloolane William G. McLoughlin, kes on tuntud oma töödega protestantlikust ärkamisliikumisest Ameerikas, toob raamatus *Great Awakenings* välja kaks sarnast, kuid tähenduselt erinevat ingliskeelset terminit: *revivalism* (ärkamisliikumine) ja *Great Awakenings* (suured ärkamised). Eesti keeles saame neid eristada vaid konteksti kaudu. McLoughlini sõnul on revivalism tegevus, mille käigus karismaatilised evangelistid kuulutavad Jumala sõna suurtele rahvahulkadele ning selle mõjul kogevad inimesed pöördumist, päästmist, uuestisündi või vaimulikku taassündi. Awakening tähistab aga laiemat kultuurilise elavnemise perioodi, mis saab alguse üldisest uskumuste ja väärtuste kriisist ning kestab ligikaudu ühe põlvkonna vältel, mille jooksul toimub sügav ümberorienteerumine nii maailmavaatelistes kui ka moraalsetes arusaamades. Kui revival muudab üksikisiku elu, siis awakening toob kaasa muutuse kogu rahva või kultuuri maailmapildis. Esimest neist saab mõista eelkõige vaimulikus tähenduses – Jumala sõna mõju üksikinimese südamele. Suur ärkamine on seevastu keerulisem nähtus, millel on usuliste kõrval ka tugevad sotsiaalsed aspektid.²⁰⁴

See käsitlus annab meile teatud lähenemisnurgad ja mõisted ärkamise teema käsitlemisel. Kuigi McLoughlin ja teised autorid mõtestavad ärkamist ennekõike usulise nähtusena, rõhutavad nad selgelt selle kultuurilist mõju ning võimet kujundada ühiskondlikku mõttemaailma. Seda eeskätt Ameerika suurte ärkamiste kontekstis.

Eesti ärkamiste ajaloos on McLoughlini „awakening’i“ mõistet kõige otsesemalt võimalik rakendada Läänemaa ärkamise puhul. Selle liikumise tulemusena tekkisid esimesed vabakogudused, mis eraldusid luterlikust (ja osaliselt ka õigeusu) kirikust. Jaanus Plaat märgib, et „aastal 1882 sündis Ridasal esimene kirikulahk eestlaste seas“²⁰⁵. Samas rõhutab ta, et liikumise mõju ulatus kaugemale usuvaldkonnast – see avaldas märgatavat mõju ka eestlaste sotsiaalsele, moraalsele ja hariduslikule arengule.²⁰⁶ Mõju oli kõige otsesem Lääne-Eestis, kuid ulatus osaliselt ka kaugemale.

²⁰⁴ David Horn ja Gordon L. Isaac, *Great Awakenings: Historical Perspectives for Today* (Peabody, MA: Hendrickson Publishers, 2016), 15.

²⁰⁵ Jaanus Plaat, *Usuliikumised, kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal: usuühenduste muutumisprotsessid 18. sajandi keskpaigast kuni 20. sajandi lõpuni* (Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2001), 118.

²⁰⁶ Jaanus Plaat, *Usuliikumised, kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal: usuühenduste muutumisprotsessid 18. sajandi keskpaigast kuni 20. sajandi lõpuni* (Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2001), 65.

Sarnast mõju võib täheldada ka sajand varem toimunud vennastekoguduse ärkamise puhul 18. sajandil, mis kujundas olulisel määral eestlaste usuelu, aga samuti haridust ja kultuurilist arengut.

McLoughlin rõhutab Ameerika suurte ärkamiste käsitluses nende transformatiivset mõju ühiskonna võtmeinstituutidele. Sarnaselt tekitas Läänemaa ärkamine Eestis pingeid, eriti luterliku kiriku ja uute liikumiste vahel. Horn ja Isaac on kirjutanud, et ärkamine saab alguse siis, kui kogunenud sotsiaalne ja isiklik pinge sunnib kultuuri läbi tegema sügava ümberkorralduse. See tähendab muutust harjumustes, mis omakorda võimaldab uute sotsiaalsete struktuuride kujunemist. Sellise vaate järgi ei saa vaadelda vaimulikku ärkamist lahus ühiskondlikest protsessidest.²⁰⁷

Ka Plaat toob esile, et Läänemaal kadusid tänu ärkamisliikumisele mitmed sotsiaalsed pahed – näiteks alkoholi ja tubaka tarvitamine, ropendamine ja varastamine – ning ühiskondlikud hoiakud muutusid. Samas on kriitikana märgitud, et see tõi kaasa rahvakultuuri mõningase hääbumise: rahvalaulud, -rõivad ja -tantsud sattusid põlu alla, kuna peeti neid sobimatuks kristliku moraali seisukohalt.²⁰⁸ Siiski tõi see ärkamine kaasa ka uusi algatusi – rajati koole, edendati haridust, hügieeni ja tervishoidu.²⁰⁹ Nii võib Läänemaa ärkamist käsitleda selgelt McLoughlini „awakening’i“ määratluse raames.

Antud töös käsitletud ajavahemikku (1987–1992) on mõjuvate põhjustega peetud vaimulikuks ärkamisajaks. Selle perioodi jooksul kasvas märgatavalt ristimiste arv ning paljud usu suhtes ükskõiksed inimesed pöördusid elava usu poole. Tulemuseks oli EKB Liidu koguduste liikmeskonna oluline kasv.

Üks suurimaid erinevusi McLoughlini poolt kirjeldatud Ameerika ärkamiste ja Eestis toimunu vahel seisneb ühiskondlikus kontekstis. Ameerika Ühendriigid on oma kujunemiselt kristlik ühiskond, kus ärkamine tähendas sageli usu taasavastamist või sügavamat pühendumist. Eesti, vastupidiselt, oli olnud üle poole sajandi tugeva ateistliku propagandaga riikliku surve all. Kirikuelu oli piiratud ning osalemine usulistes tegevustes tõrjutud. Lea Altnurme uurimusest

²⁰⁷ David Horn ja Gordon L. Isaac, *Great Awakenings: Historical Perspectives for Today* (Peabody, MA: Hendrickson Publishers, 2016), 2.

²⁰⁸ Plaat, *Usuliikumised, kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal*, 69.

²⁰⁹ Plaat, *Usuliikumised, kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal*, 69.

selgub, et 1990.–1991. aastatel vastas 85% inimestest eitavalt küsimusele, kas nad on üles kasvanud religioosses keskkonnas.²¹⁰

Erinevalt Läänemaa ärkamisest ei toonud 1980ndate lõpu ja 1990ndate alguse vaimulik elavnemine kaasa nii nähtavaid ühiskondlikke muutusi. Nagu Altnurme märgib, ei kujunenud kristlus rahvusliku narratiivi osaks.²¹¹ Kuigi kaudset mõju ühiskonnale võib eeldada, ei ole seda siiani süstemaatiliselt uuritud ja see jääb ka käesoleva töö fookusest välja.

McLoughlini määratlusele "revival" tuginedes võib aga rääkida usulisest elavnemisest EKB Liidu ajaloolistes kogudustes. Kasutati ära uusi võimalusi evangeeliumi kuulutamiseks väljaspool kirikuid, jõudes ka kohaliku kogukonna tasandile. Nende arengute käigus pöördusid paljud inimesed, said ristitud ning liitusid kogudustega. Lisaks taastati palvemaju ning rajati uusi kogudusi. EKB Liidu põhimõtetele truuks jäädes jälgiti tähelepanelikult, et parakiriklike organisatsioonidega tehtud koostöö tulemused jõuaksid kohalikesse kogudustesse.

Kahtlemata esitas see ärkamisaegne olukord aga olemasolevatele, nõukogude aja üle elanud ja ateistliku režiimi kitsastes tingimustes elama ja tegutsema õppinud kogudustele ja pastoritele ning nende arusaamadele tohutu väljakutse. Kuid minu arvates oli piisavalt neid usujulgeid kogudusi ja töötajaid, kes nägid uutes olukordades võimalusi ja ei kartnud või riskisid oma nõukogudeaegse paadiga ulgumerele sõuda ning uutes oludes võrgud välja heita.

Tuleb mainida ka ühte olulist erandit: just sel perioodil kujunes Eestis välja uus suurem usuliikumine – Eesti Kristlik Nelipühi Kirik (EKNK). 1980ndate lõpus oli selle liikumise juhtkonnal tihe kontakt EKB Liidu juhtidega, mistõttu ei olnud alguses selge, kas tegemist on iseseisva liikumisega või EKB Liidu sisese arenguga. Seda arutati korduvalt liidu juhtorganites ning kohtuti ka vastava liikumise juhtidega.

Kahtlemata ulatub selle liikumise misjonitöö, mida ma käesoleva töö kontekstis ei uuri, uute piirkonade ja sihtrühmadeni, kus seni EKB Liidu kogudusi ei olnud või olid need nõrgad. Samas tõi see kaasa teatud paikkondades ja kogudustes pingeid ning ka valusaid lõhenemisi (Kuressaare).

²¹⁰ Altnurme, "Kristlusest oma usuni", 72.

²¹¹ Altnurme, "Kristlusest oma usuni", 88.

Siiski on EKNK üks näide sellest, kuidas usuline avatus ühiskonnas ühest küljest ja innovaatiline ning püsivalt intensiivne evangeelne töö teisalt kandis vilja, mille tulemusena rajati kümneid uusi kogudusi. Mõeldes selle liikumise algusaja tegevusele ja rahvarohketele koosolekutele Sakala keskuses Tallinnas, sobitub see hästi McLoughlini "revivalism'i" mõiste alla. Vaatamata toonastele pingetele seoses EKB Liidu põhimõtetele lähedase uusliikumise tekkimisega, on EKNK tänaseks kujunenud usaldusväärseks kirikuks Eesti ühiskonnas. Koostöö konfessionaalsel tasandil EKB Liiduga on kujunenud usalduslikuks ja tihedaks.

Timothy Kelleri teoloogiline käsitlus raamatus *Center Church: Doing Balanced, Gospel-Centered Ministry in Your City* pakub sobiva raamistiku ärkamise mõtestamiseks ka Eesti 1980.–1990. aastate kontekstis. Ta eristab isiklikku evangeelset uuenemist (*personal gospel renewal*), kus patu ja armu õpetused ei jää abstraktseteks teadmisteks, vaid neid kogetakse sügavalt. Nii avanevad sügavamad kihid eneseõigustuses ja uskmatuses ning samal ajal süveneb arusaam armust ja andestusest.²¹²

Kogoduslikku evangeelset uuendust (*corporate gospel renewal*), mida Keller samastab ärkamisega, iseloomustab kogu usklike kogukonna ühine sisemine muutus. Evangeelium ei ole pelgalt uskumuste kogum, vaid vägi, mis muudab sügavalt kogu kogudust. See on „periood, mil kogu usklike kogukond kogeb koos isiklikku evangeeliumi uuendust“. Siin ta näeb isikliku uuenemise laienemist kogu kogudusele, kus evangeeliumit ei mõisteta enam ainult õpetusena, vaid Jumala väena, mis toob kaasa sügava ja püsiva muutuse.²¹³

See arusaam erineb levinud tõlgendustest, kus ärkamist seostatakse erakordsete vaimsete kogemuste (imed, tervendamised, ilmutused) või aktiivse kuulutustööga. Teine vaade näeb ärkamist kui eriti elavat kuulutamist, kogunemiste ja evangeliseerimise perioodi. Kelleri järgi tähendab ärkamine pigem Püha Vaimu tavapärase tööviiside – patutundmine, uussünd, pühitsus ja armu kogemine – intensiivistumist Jumala sõna, palve ja sakramentide kaudu.²¹⁴

²¹² Timothy Keller, *Center Church: Doing Balanced, Gospel-Centered Ministry in Your City* (Grand Rapids: Zondervan, 2012), 54.

²¹³ Keller, *Center Church*, 54.

²¹⁴ Keller, *Center Church*, 54.

Suuresti põhineb see arusaam Charles Grandison Finney'l. See vaade ärkamisele on mulle isiklikult kõige südamelähedasem ning sobib minu hinnangul kõige paremini kirjeldama Eestis 1980ndatel ja 1990ndate alguses toimunut. Just sellele käsitlusele viitas Imant Ridaliste, kui ta tsiteeris Finney loenguid ajakirjas Teekäija (1994), millest tuleb täpsemalt edaspidi töös juttu. Finney koostas ja pidas oma loengusarja Revival Lectures.²¹⁵ New Yorgis Chatham Streeti kabelis. Loengud avaldati esmalt ajalehes New York Evangelist ning hiljem raamatuna. See toimus ajajärgul, mida tuntakse Ameerika teise suure usulise ärkamisena (*Second Great Awakening*), eriti New Yorgi osariigi loodeosas, mida hakati kutsuma ka "põlenud rajaks" (*Burned-over District*), sest seal oli toimunud palju äratusi.

See ajajärk oli täis ulatuslikke ühiskondlikke ja majanduslikke muutusi, mis kiirendasid nii industrialiseerumist kui ka linnastumist. Need protsessid tõid kaasa ebakindlust ja süvendasid inimeste vajadust vaimse kindlustunde järele. Nagu eelnevalt käsitletud, oli just seesugune sisemine otsing ja ühiskondlik olukord üks olulisemaid tegureid, mis mõjutas usulist ärkamist 1980. aastate lõpu ja 1990. aastate alguse Eestis.

Erinevalt tol ajal levinud kalvinistlikust käsitlusest, mille kohaselt pääste sõltus üksnes Jumala armust, rõhutas Charles Grandison Finney inimese aktiivset rolli ärkamises.

Töös käsitletava perioodi kontekstis tähendab see, et keset sotsiaalset ja poliitilist ebakindlust pöördus suur hulk inimesi koguduste poole. Ühelt poolt tulenes see vajadusest turvalisuse ja lootuse järele, teisalt oli see võimalik, sest lagunes varasem totalitaarne kord, mis oli piirangute kaudu takistanud religioosset kuuluvust ja tegevust. Piirid, mis seni olid kogudustele ja üksikisikutele seatud, olid kadunud – vajadus ja võimalus kohtusid.

See olukord oli samal ajal võimalus ja proovikivi kogudustele, eriti neile, kes olid säilitanud usu ja tegevuse kogu nõukogude perioodi vältel. Vaimulik töö laienes, ent uue ajastu väljakutsed olid sageli tundmatud. EKB Liidu juhtkonna toonased protokollid kajastavad hästi seda otsingulist õhkkonda. Kuidas kuuluda evangeeliumi siis, kui evangeelsete nädala koosolekule ei tule enam vaid 1–2 uskmatus inimest, vaid pühapäevakoolis on lapsi rohkem, kui koguduses liikmeid? Kui

²¹⁵ Charles G. Finney, *Lectures on Revivals of Religion*, (Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 1835).

pastorit kutsutakse kooli usuõpetust õpetama ja koguduse noortekoori kultuurimajadesse jõulukontserte andma?

Finney ei tee selget vahet mõistete "revival" ja "awakening" vahel. Tema käsitluses on ärkamine koguduse uus algus kuuletumises Jumalale.²¹⁶ Kui kogudus meelt parandab, sünnib uus igatsus Jumala ja taeva järele, maailm kaotab oma mõju ja patt ei tõmba enam. Ta kirjeldab ärkamist kui sisemist vaimset uuendust, mis toob kaasa moraalse muutuse ja võib ulatuda ühiskondlikule tasandile – sarnaselt McLoughlini kontseptsioonile.

Finney veendumus on, et ärkamine sünnib inimese ja Jumala koostöös. Kuigi see võib kõlada lihtsustatult, algab see koguduse enda otsusest meelt parandada. Mäletan oma kogemusest, kuidas kogudustes paluti erineva intensiivsusega kogu nõukogude aja, et Jumal avaks uksi evangeeliumi kuulutamiseks. Seetõttu pean toona korraldatud evangeelseid nädalaid väga olulisteks. Nende kaudu hoiti kogudustes põlemas evangeelne tuli ja innukus, isegi kui koosolekutel ei osalenudki palju usuvõõraid inimesi. Kuid seal tehti eestpalveid oma uskmatute pereliikmete ja töökaaslaste eest. Paljud usklikud pühendasid end uuesti Jumalale. Käisin ise korduvalt isa koguduses Kiviõlis eestpalvel, et meelt parandada ja end uuesti Jumalale pühendada. See oli koguduse ärkvelhoidmise üks viise ajaks, kui Jumal vastas palvetele ning evangeeliumi sai vabalt kuulutada. Kuigi see võis toimuda paiguti erinevalt, siis evangeelsete nädalate kaudu parandas ka kogudus tervikuna meelt ja valmistus ärkamiseks.

Finney sõnul on ärkamise teine pool evangeeliumi kuulutamine. Ta rõhutab oma loengutes: „äratus ei ole ime ega sõltu imest mitte mingis mõttes. See on täiesti loomulik tulemus, mis tuleneb õigete vahendite kasutamisest – sama loomulik kui iga muu põhjus-tagajärg seos“²¹⁷. Ta ei vähenda Jumala väge, vaid osutab sellele, kuidas vaimulikus elus kehtivad samuti seaduspärasused. Kui evangeeliumi kuulutatakse ustavalt ning kasutatakse armuvahendeid – palvet, kuulutust ja pühakirja –, siis sünnib ka vaimulik elavnemine.

²¹⁶ Finney, *Lectures on Revivals of Religion*, 35.

²¹⁷ Finney, *Lectures on Revivals of Religion*, 35.

Esimesest juba rääkisime ehk koguduse otsusest meelt parandada ja end täielikult pühendada Jumalale. Kuid selle vaimuliku seaduse teisest poolest rääkides käsitleb ta tähendamissõna külvajast (Mt 13:1–23). Ta kasutab külvaja tähendamissõna kui vaimset printsiipi, et näidata, kuidas ärkamine on otseselt seotud evangeeliumi kuulutamisega: „Evangeelium on loodud selleks, et tuua esile äratusi. See on selleks sobiv sama loomulikult nagu seeme on sobiv viljasaagi kasvatamiseks. Tulemus on sama loogiline. Kui kasutatakse õigeid vahendeid, on tulemus sama kindel nagu looduseadustes“. ²¹⁸ Sellega ütleb Finney, et ärkamine ei ole juhuslik – see sõltub kuulutustöö kvaliteedist ja inimeste vastuvõtlikkusest. Samuti seda, et ei saa loota ärkamist ilma kristlaste poolse vastutuse võtmiseta – evangeeliumi kuulutamiseta.

Finney järeldus on karm: „aastaid ja aastaid on inimesed hukka läinud, samal ajal kui kirik on unistanud ja oodanud, et Jumal päästaks nad ilma vahendite kasutamiseta“. ²¹⁹ See on tulemus, kui kogudus usub, et vaimulik ärkamine sõltub vaid Jumala suveräänsest otsusest, ilma et inimese vastutusel oleks mõju. Finney sõnul on see sama, kui põllumees ootab saaki ilma külvamata.

Mind pani seejuures imestama, kui leigelt võeti EKB Liidu presbüterite nõukogus vastu mõte isiklikust evangelismist. Protokollide põhjal on näha, et Robert Vösu südamele olnud teema ei pärvinud erilist tähelepanu ega leidnud edasiarendust. Vastutust evangeeliumi kuulutamise eest asetati kogudusele kui institutsioonile ning lahendusi oodati pigem koguduse korraldatud üritustest. Kuigi räägiti pädevate evangelistide koolitamisest, jäi tagaplaanile see, kuidas iga koguduseliiget toetada, et temast saaks igapäevane Jeesuse järgija ja tunnistaja.

Finney rõhutab aga, et iga kristlane vastutab vaimselt ja moraalselt oma kogukonna, naabrite ning kaaslinlaste eest. „Kui sa näed oma naabrit teel hukatusse ja ei hoiata teda, siis Jumal nõuab tema verd sinu käest,“ on öelnud Finney. Tema sõnul ei saa kristlane jääda passiivseks – usust tuleb tunnistada nii sõnade kui eluviisiga. Kristlase igapäevane käitumine peab olema kooskõlas tema usulise veendumusega. Finney peab isiklikku vestlust – siira, tõsise ja armastava tooniga – üheks kõige mõjusamaks evangelismi viisiks. Palvet peab ta evangeeliumi leviku mootoriks, kuid rõhutab, et sellega peab kaasnema tegutsemine: inimestega suhtlemine, hoolimine, julgustamine. ²²⁰

²¹⁸ Finney, *Ibid.*, 35.

²¹⁹ Finney, *Lectures on Revivals of Religion*, 35.

²²⁰ Finney, *Lectures on Revivals of Religion*, 35.

Teda on nimetatud kaasaegse evangelismi isaks – ehkki samas au sees peetakse ka George Whitefieldi. Finney tegutses ajastul, mil Ameerika religioosne maastik muutus kiiresti ja dramaatiliselt. Kui 1820ndatel oli valdav protestantlik usukultuur, siis sajandi keskpaigaks tõid ulatuslik juudi ja eriti katoliiklik sisseränne kaasa usulise mitmekesisistumise.

Sellises kontekstis suutis Finney uuendada ärkamise käsitlust viisil, mis kõnetab ka tänapäeva Euroopat. Tema mõttelise pärandi olulisust usuliselt pluralistlikus, sekulaarses ja ebamääraselt "vaimses" kultuuris on rõhutanud ka Charles E. Hambrick-Stowe artiklis „Charles G. Finney and The Second Great Awakening“²²¹. Meil siin pole võimalik toetuda kristlikule pärandile samal viisil nagu 19. sajandi Ameerikas. Tänapäevaks tegutseme kõik Hambrick-Stowe sõnul konkureerival usulisel turul: „kus jutlustajad peavad välja teenima õiguse, et neid kuulataks, esitama oma sõnumi viisil, mis oleks ühtaegu piibellikult ustav ja sotsiaalselt kaasahaarav, ning püüdlema selle poole, et mõjutada laiemat kultuuri evangeeliumi väärtuste mõistmise kaudu.“

Samas artiklis ütleb Hambrick-Stowe, et see, kas tänapäeva pluralistlikus ühiskonnas võiks esile tõusta uus Charles Finney või Billy Graham ei ole määrava tähtsusega. Olulisem on see, et 21. sajandi mitmekesisel maailmas mõistaksid vaimulikud ja kogudused, mida tähendab kuuluda püsivasse evangeeliumi kuulutamise traditsiooni. See on traditsioon, mis on viimase kolme sajandi jooksul olnud nii Ameerika kogemuse kujundajaks kui ka sellest mõjutatud.²²²

Jeesus ei andnud oma jüngritele korraldust oodata ärkamist või isegi ei kutsunud ta neid paluma selle pärast. Küll aga andis ta neile käsu ja meelevald, öeldes: "Minge kõike maailma, kuulutage evangeeliumi kogu loodule!" (Mk 16:15). Iga kristlane ja iga kogudus saab end teadlikult pühendada Jumala missioonile läbi palve, pühitsuse ja täieliku alistumise Kristusele. Tänapäeval Eestis ei ole evangeeliumi kuulutamisel väliseid takistusi. Vabadus evangeeliumi kuulutada on väga avar. Küsimus on valmisolekus kuuletuda Kristuse käsule ja saada Tema tunnistajaks igapäevaelus. Ärkamine on evangeeliumi kuulutuse tagajärg.

²²¹ Horn ja Isaac, *Great Awakenings: Historical Perspectives for Today*, 41.

²²² Ibid., 56

Kui meenutada 1980ndate lõpu ja 1990ndate alguse sündmusi Eestis, siis usun, et toiminu oli vastus paljude usklike aastatepikkustele palvetele. Jumal kinkis vabaduse ning võimaluse evangeeliumi kuulutada peaaegu täieliku välise takistusteta. Kiired ühiskondlikud muutused tekitasid ebakindlust ning viisid inimesed otsima tuge kogudustest ja Jumalast. Perioodil kuni Eesti krooni kasutuselevõtuni 1992. aastal kasvas pühapäevakoolis osalejate arv koos ristitute arvuga. See oli vaimulik ärkamine Finney mõistes – ärkamine kui tulemus evangeeliumi kuulutamisest vabanenud keskkonnas.

Paraku tuleb tunnistada, et ärkamise rõõm segunes raskustega uute usklike kogudusse lõimimisel. Puudus praktiline oskus ja struktuur – sellised nagu tänapäeva Alfa kursused või väikegrupid. Kuigi EKB Liidu kogudustel oli juba varasem koostöökogemus mitmete misjoniorganisatsioonidega (nt Campus Crusade, Operatsioon Mobilisatsioon), ei kajastu liidu juhtkonna protokollides viiteid osadus- või kodugruppidele. Tundub, et puudus arusaam strateegilisest jüngerlusest, kus küpsem kristlane aitab läbi isiklike suhete värskel kristlasel usus kasvada. On täiesti mõistetav, et koguduste pastorid ei suutnud üksinda seda tööd teha – pastoritele jäi sageli üksi liiga suur vastutus.

Evangeeliumi kuulutamise võimalused, mis sel perioodil Eesti kogudustele avanesid, olid erakordsed – ulatudes kaugemale kui tänapäeval. Praegu on ühiskond tugevalt struktureeritud ja reglementeeritud, mis nõuab kogudustelt palju teadlikumat ja professionaalsemat lähenemist (noorsootöö, haridus, hingehoid jt valdkonnad). Samuti ei ole enam seda elevust ühiskonnas, mis kaasnes (usu)vabaduse saabumisega ning usuteema ja kirikute taasavastamisega.

Kuid tõsiasi on see, et maailm muutub taas. Peale 30-aastast suhteliselt stabiilset arengut meie maailmaosas, oleme sisenenud majanduslikult, poliitiliselt ja sotsiaalselt väga ebakindlasse ajastusse. See võib tuua kaasa sarnase avatud hetkeseisundi, mida Finney nimetas inimsüdame pehmenemiseks. Küsimus on, kas oleme Kristuse jüngritena valmis selleks, et aidata inimestel ka tänases maailmas leida tee Jumala juurde.

KOKKUVÕTE

Magistritöö keskmes on vaimuliku ärkamise protsessi lahtimõtestamine Eesti Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide Koguduste Liidu (EKB Liit) kogudustes aastatel 1987–1992. Tegemist oli perioodiga, mil poliitilise ja ühiskondliku vabanemisega kaasnes enneolematu usuvabadus, mis lõi tingimused evangeelse töö elavnemiseks. Ühiskonnas toimunud kiired muutused ja ebakindlus muutis inimesed avatuks evangeeliumile. Uurimuse eesmärk oli mõista, millisel määral ja viisil EKB kogudused sellele muutusele vastasid, kuidas ärkamist mõista Piibli ja erinevate teoloogide käsitluste valgelt ning millist mõju see kogudustele avaldas – nii vaimses kui organisatsioonilises plaanis.

Töö põhines EKB Liidu arhiivimaterjalide analüüsil (sh presbüterite nõukogu protokollid ja aastaaruanded), usulise perioodikal ning kaasaegsete mäletajate kogemustel. Teoreetilise raamistiku loeid kirikuajaloolised, missioloogilised ja sotsioloogilised käsitlused, mis aitasid ärkamist mõtestada laiemas kultuurilises ja usulises kontekstis. Lisaks käsitleti ärkamise teoloogilist sisu ja erinevaid ärkamisekäsitlusi, et hinnata uuritava perioodi vaimulikku iseloomu.

Analüüsist selgus, et ärkamise eelõhtul iseloomustas EKB kogudusi pikalt kestnud palvemeelsus ja ustavus, igatsus ärkamise järele, vaimulik leidlikkus. Kogudused olid säilitanud misjonimeelsuse. See võimaldas ühiskonna poliitilise vabanemise keskel alustada aktiivse evangeelse tööga ning koguduslike ja üleliiduliste struktuuride ülesehitamisega. 1990. aastast alates tõusis koguduste liikmeskond jõuliselt ning ristimiste arv saavutas 1992. aastal rekordtaseme (773 inimest). Samal ajal kasvas ka pühapäevakoolilaste ja noorte arv kogudustes, arenes välja uus koostöö teiste konfessioonidega ning suurenes koguduste ühiskondlik märgatavus.

Kuid ärkamine tõi kaasa ka uusi raskusi: noorte integreerimine senistesse kogudustesse ei olnud alati sujuv, paljud kogudused ei olnud harjunud juhtima kiiresti kasvavat liikmeskonda ning

kogenud töötajaid jäi vajaka. Juhtimiskultuur, õpetuslik töö ja struktuurne valmisolek ei jõudnud kohati sammu pidada koguduste arvulise kasvuga. Ärkamise mõju oli seetõttu ebaühtlane. Kus suudeti ärkamisjärgse sihikindla tööga tagada kestvam koguduste areng ja teisel jäi see lühiajaliseks vaimseks tõusulaineks.

Töö järeldeb, et EKB Liidu kogudused mängisid ärkamisprotsessis olulist rolli, olles aastakümnete jooksul säilitanud oma identiteedi ja valmisoleku. Ärkamist ei saa mõista üksnes üleloomuliku sekkumisena, vaid ka vastusena sotsiaal-poliitilistele muutustele, millele usklikud reageerisid palve, kuulutustöö ja vaimuliku pühendumisega. Ärkamine oli korraga Jumala töö ja inimeste vastus, mis muutis kogudusi sisemiselt ning ühiskonda laiemalt.

SUMMARY

The focus of this master's thesis is to explore and interpret the process of spiritual revival in the congregations of the Union of Evangelical Christian and Baptist Churches of Estonia (EKB Union) during the years 1987–1992. This was a period when the political and societal liberation brought about unprecedented religious freedom, creating conditions for a renewed vitality in evangelical ministry. The rapid changes and uncertainty in society made people more open to the message of the Gospel. The aim of the research was to understand to what extent and in what ways EKB congregations responded to these changes, how the revival can be understood in light of Scripture and various theological perspectives, and what kind of impact it had on the congregations—both spiritually and organizationally.

The study was based on an analysis of archival materials from the EKB Union (including minutes from the council of presbyters and annual reports), religious periodicals, and testimonies from contemporary witnesses. The theoretical framework was drawn from church history, missiology, and sociology, which helped to contextualize the revival within broader cultural and religious developments. Additionally, the study explored the theological content of revival and different understandings of revival in order to evaluate the spiritual character of the period in question.

The analysis revealed that on the eve of revival, EKB congregations were characterized by persistent prayerfulness and faithfulness, a longing for revival, and spiritual creativity. The congregations had retained their missionary zeal. This enabled them, in the midst of political liberation, to begin active evangelistic work and to build up both congregational and inter-congregational structures. From 1990 onwards, church membership increased significantly, and the number of baptisms reached a record level in 1992 (773 people). At the same time, the number of Sunday school children and youth in congregations grew, new cooperation with other denominations developed, and the public visibility of congregations increased.

However, the revival also brought new challenges: the integration of youth into existing congregations was not always smooth, many churches were unaccustomed to managing rapidly growing memberships, and experienced workers were in short supply. Leadership culture, teaching ministry, and structural preparedness did not always keep pace with numerical growth. As a result, the impact of the revival was uneven. In some places, the revival was followed by steady congregational development, while in others it remained a short-lived spiritual upsurge.

The study concludes that the EKB Union congregations played a significant role in the revival process, having preserved their identity and readiness over the decades. Revival should not be understood solely as a supernatural intervention, but also as a response to socio-political change, to which believers reacted with prayer, preaching, and spiritual dedication. Revival was simultaneously the work of God and the response of people—a process that transformed congregations internally and influenced society more broadly.

KASUTATUD KIRJANDUS

Altnurme, Lea. „Kristlusest oma usuni – uurimus muutustest eestlaste religioossuses 20. sajandi II poolel“, doktoritöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2005).

Altnurme, Lea. „Interkonfessionaalsed sõpruskonnad Eestis 1970. ja 1980. aastatel“ – *Eesti oikumeenia lugu*, 185–186 (Tartu; Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2013).

Altnurme, Lea. „Kristluse tähenduse ja tähtsuse muutus eestlaste seas 1857–2010“ – *Tuna* 4 (2013).

Bosch, David J. *Transforming Mission: Paradigm Shifts in Theology of Mission* (Maryknoll, NY: Orbis Books, 1991).

ERR arhiiv. 1987, video, <https://www.youtube.com/watch?v=Y-rog24GETA>.

Eesti Vabariigi Ülemnõukogu. „Eesti valitsemise ajutistest alustest“ – Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja (16. mai 1990).

Finney, Charles G. *Lectures on Revivals of Religion*, (Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 1835). <https://www.whatsaiththescripture.com/Voice/Revival.Lectures.5.html.1835>.

Gill, Paul, “Misjonikonverentsid olid Läänemaal ja Hiiumaal”, Teekäija, oktoober, (1994).

Griffin, James Wesley Jr. „Christian Conversion in Postcommunist Estonia“, doktoritöö (Wilmore, Kentucky: Asbury Teoloogiline Seminar, 1995).

Halbwachs, Maurice. From The Collective Memory by Maurice Halbwachs (1950),
<https://web.mit.edu/allanmc/www/hawlbachsspace.pdf>.

Horn, David ja Gordon L. Isaac. *Great Awakenings: Historical Perspectives for Today* (Peabody, Massachusetts: Hendrickson Publishers, 2016).

Hunter, George G. III. *The Contagious Congregation: Frontiers in Evangelism and Church Growth* (Nashville: Abington, 1979).

Keller, Timothy. *Center Church: Doing Balanced, Gospel-Centered Ministry in Your City* (Grand Rapids: Zondervan, 2012).

Kotkin, Stephen. *Armageddon Averted: The Soviet Collapse, 1970–2000* (Oxford: Oxford University Press, 2001).

Kraeuter, Tom. *The Great Soviet Awakening* (Lynnwood, WA: Emerald Books, 1992).

Kroll, Allan. „Effataa ärkamine“, diplomitöö (Tallinn: EMK Teoloogiline Seminar, 2006).

Kurg, Ingmar. „Vabakirikute oikumeenilised suhted“ – Eesti oikumeenia lugu (Tartu: Eesti Kirikute Nõukogu, 2009).

Laar, Mihkel. „EKP Keskkomitee kirikupoliitika Eestis aastatel 1979–1985“, bakalaureusetöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2010).

Lauristin, Marju ja Peeter Vihalemm. *Eesti ühiskond kiirenevas ajas* (Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2017).

Lauristin, Marju ja Peeter Vihalemm. „Minu laulu- ja tantsupidu“, sotsioloogilise uuringu aruanne (Tartu: Eesti Laulu- ja Tantsupeo SA, 2013).

Lauristin, Marju, Peeter Vihalemm, Karl-Erik Rosengren, Lennart Weibull, Stephen Gardetto ja Koit Ojamaa. *Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition*. (Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2012).

Linder, Üllas ja Toivo Pilli. *Osaduses kasvanud* (Tallinn: EKBK Liit, 2009).

Lovelace, Richard F. *Dynamics of Spiritual Life: An Evangelical Theology of Renewal* (Downers Grove, IL: InterVarsity Press, 1979).

Parman, Alland. „Palivere Vabakoguduse piiblikoolist.“ *Teekäija*, november (1994).

Pilli, Toivo. *Usu värvid ja varjundid: Eesti vabakoguduste ajaloost ja identiteedist* (Tallinn: Allika, 2007), 29.

Plaat, Jaanus. *Usuliikumised, kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal: usuühenduste muutumisprotsessid 18. sajandi keskpaigast kuni 20. sajandi lõpuni* (Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2001).

Puusaag, Jüri. „Unustamatu tõlkimise lugu“, *Teekäija*, nr. 4 (2009).

Puusaag, Jüri. „Uued ajad sunnivad tõsidusele“ – *Kuulutaja*, nr. 5 (2014).

Rommel, Atko. „Religioonivastane võitlus Eesti NSV-s aastail 1957–1990. Tähtsamad institutsioonid ja nende tegevus“, doktoritöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2011), 295.

Ringvee, Ringo. „Riik ja religioon nõukogudejärgses Eestis 1991–2008“, doktoritöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2011).

Rosengren, Karl Erik. *Return to the Western World* (Lund, 1991), 17.

Süld, Meelis. *Ususaadete taastamine ja areng Eesti Raadios aastatel 1988–2004*.

Bakalaureusetöö. (Tartu: Tartu Ülikool, Sotsiaalteaduskond, Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond, 2005).

Süvari, Ariel. *“Kõik kirikud kuulutavad ühist evangeeliumi kogu Eestimaal: Eesti Evangeelse Alliansi evangelisatsiooniteoloogia kujunemine”*, bakalaureusetöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2012).

Tambaum, Karin–Liis. *“Eesti gospelmuusika tähendusest evangeelses kuulutustöös”*, lõputöö. (Tallinn: Kõrgem Usuteaduslik Seminar, 2021).

Tamm, Aare. *Kutsumust järgides*. Tallinn: Allika kirjastus, 2012.

Tammo, Joosep. *Kesköö on päeva algus: jutlused* (Tallinn: Eesti EKB Liit, 1998).

Teekäija, 22. oktoober (1994).

Valk, Heinz. „Laulev revolutsioon“ – *Sirp ja Vasar*, nr 25 (1988).

Volkonski, Immanuel. „Põrandaaluse kristliku kirjanduse levitamine ENSV-s“, magistrیتöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2018).

Võsu, Robert. Teekäija, nr. 10 (1992).

Weaver, Dorothy Jean. LinkedIn, „New Testament Perspectives on Mission: A Trinitarian Journey through the New Testament Writings“, <https://www.linkedin.com/pulse/new-testament-perspectives-mission-trinitarian-journey-weaver/> (vaadatud 15. aprillil 2025).

Wright, Christopher J. H. *The Mission of God: Unlocking the Bible’s Grand Narrative* (Downers Grove: IVP, 2006).

Eesti Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide Koguduste Liidu arhiiv

EKB Liidu aastaaruanded 1978 – 1996.

EKB Liidu aastakonverentsi protkollid 1978 – 1996.

EKB Liidu juhatuse koosoleku protokollid, 1991 – 1992.

EKB Liidu presbüterite nõukogu protokollid, 1978 – 1991.

Suulised teated

Tamm, Erki. Telefonivestlus Gunnar Kotieseniga 03.02.2025.

Tamm, Erki. Telefonivestlus Eduard Kakkoga 03.02.2025.

Tamm, Erki. Telefonivestlus Kenno Leieriga 04.04.2025.